TRÜ üldise Ajaloo Kateeder

Inkad ja Peruu vallutamine

Diplomitöö

Paul Kees

Pärnti 1956.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

Sissejuhatus.

Käesolev teema viib meid, kuigi ajaliselt just mitte väga kaugesse, isa- eest aga suurimliselt üsna kaugele, minevikku.

Pole viist kahtlust selles, et lapsepõlves ollakse üht kui teist lugemud kaugetest maadest ja võõrastest rahvastest, kes erinevad meist, eurooplastest, väga paljuski niihästi oma kommete kui ka loodusliku fingimuste poolest. Kindlasti on loetud teiste hulgas midagi ka Indiaanlastest- punanahkadest, nende sõjaväljadest, skalpeerimisest jne.

Igalt on jäänud neist lugemistest mingisugune enam või vähem ebatav mälestus; ühtedel on ta olnud kindlasti niivõrd tugev, et on suudlinud hiljem tagasi pöörduma, nüüd juba teadliku tõmmisena, minetatud teema juurde, teistel aga hübsalt kaunis mälestus.

Ent nii või teisiti, mõte $\underline{x\bar{x}}$ sajandi kommunismi ehitavale inimestele, kelle ees avanevad määratud tuleviku perspektiivid, milliseid minevikus ei võinudki olla, on kaasaks tutvuda mineviku kultuurvahvastega, ja mitte ainult kultuurvahvastega, vaid poolt oma olemasolu laiendamise eesmärgil, ent teiselt poolt ka selleks, et võtta üle mineviku pä-

vaadist kõik kasulik ja vajalik meie jõulisel edasiliikumisel.

Inimene, kes elutab üks aint, maailma ajaloos seninägematut sihiskoondlikku korda, kommunismi, peab olema sügavasti huvitatud, mitmekülgsete teadmistega ja mis peaasi – avatud ning lahtise silmaringiga, et ta ei muutuks pedantlikuks, tähenärijaks, dogmaatikuks, kes elava elu lämmatab surnud kirjatähe vormi. Seda viimast teadlasti kahjuks, nagu nähtub NSV Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi materjalidest, on esinenud. See aga piduurdab edasiliikumist. Meie inimestele peaks olema küll väga õpetlik meie praegune suure sõbra ja juba muistsel ajal kõrge kultuuri poolest tuntud Hiina antiikkirjanduses leiduv imeilus võrdlus kaevukonnast ja Idamere kilpkonnast, mis nii hästi ja ruljeefselt näitab piiratuse ning avaruse vahelist kontrasti. Kaevukonn, kõnetades kilpkonna, ütles: „Kui suur on onupi mu rõõm! Ma võin üks hüpata kaevu äärele. Tahan ma jälle alla, siis võin ma puhata kaevu seina katkistel tellistükkidel. Ma lähen vette, tõmban oma jalad endale ligi, hoian oma lõua liikumatuna ja tuhnin mudas; nõnda võin ma sukelduda, kuni mu jalad ja varbad on täiesti kaetud. Kui ma raadan ennem ümber, siis käin ma, et ükski koga kaaspidust, krabidust

ja kullastest ei ole oma väimetes minuga võrdsed. Nimoodi ningi vana auguvett käsutuses viida ja kogu vana kaevu mõnu hääsarvamuse järele nautida: see kuulub kõrgelima hulka. Kas Te ei taha, mu härra, mõnikord tulla ja asja järele vaadata? — Kui aga Jalamere kilpkonnal polnud vasak palg vee, siis oli parem juba kinni jäämud. Seepeale tõmbus ta ettevaatlikult jälle tagasi ja jutustas talle merest, mis on kaugelt üle tuhande miili suur ning kaugelt üle tuhande jala sügav. Kui valitseja Yü algadel kümnest päevast aastat valitses vechâda, siis ei läinud merevesi sellest suuremaks; kui valitseja Tang i algadel oli kaheksast aastast seitse suur põud, siis ei tõmbunud ta oma kallastest tagasi. Kõik välised mõjud, kas nad mõjuvad kaua või vähe, kas nad on suured või väikesed, ei tekita mingeid muudatusi: see on Jalamere rõõm. - Kui vana kaevukonna suhu kuulid, siis ehmuta väga ja kaotas üllatusest peagu teadvuse." [1]

Selga tutvumine teiste rahvastega, eriti suhteliselt kõrgelt arenenud kultuuritasemega, aitab meil paremini mõista ajalugu käiku ja kinnitada oma tuntud tõsiasja, et igal rahval on, esiteks, eluõiguse päikese all ja teiseks, et kultuuri ammendamatusse varasalve

1 Dschuang Dsi, Das wahre Buch vom südlichen Blütenland, aus dem Chinesischen übertragen von Richard Wilhelm, Jena 1923, lk. 132.

on kogunud ja talletanud iga rahvas midagi
väärtuslikku, üks suuremal, teine väiksemal mää-
ral. Niimoodi on kogunenud „raamukestest"
tohutu hunnik, millis võime leida kõige hinna-
likumaid aardeid, mikrobide on ühte kogu maa-
ilm. Niimoodi iga rahvas oma tegudega on
trükkinud ajaloo-raamatusse kuldseid lehe-
külgi ärasmäärituid lehekülgede kõrvale. Neid
hiimasaid loomulikult poleks vaja olnud; aja-
loo-raamat oleks palju puhtam ja kaunim.

Igal rahval, nii täiskasvu kui ka
ka estneset pilgul näib, on oma spetsiifili-
sed jooned ja ärapanesed - üks osake suurest
tervikust.

Eesõelalu on täie õigusega tehtiv ka
indiaanlaste kohta. Juba enne Kolumbus Ame-
rika - siis oli saavutanud oskuse kultuur kõr-
ge arengutaseme ja oli mitmes suhtes täiesti
originaalne. Seda kinnitavad tänapäevalgi tead-
laste poolt uuritud faktid. Nii öeldakse näi-
teks arhitektuuri ajaloos: „Indiaanlaste lin-
nade leitud jäänused nende väga huvitavate
ehitustega omavad spetsiifilist, mitte kuskil
mujal kohas korduvaid jooni, millised mää-
ravad vana-ameerika arhitektuuri omapära-
se stiili." [1]

Kelle
dei

Indiaanlaste tähtsus maailma-ajaloo
seisukohalt vaadatuna on veelgi suurem, sest
neile me võlgneme muuseas - kuigi võib olla

1 Всеобщая история архитектуры, т. I, Москва
1944, lk. 184.

liisha kindel, et seda tõika palju ei teagi-
tänapäeval nii isemeseststõistetavate ja nii lai-
alt tarvitatavate kultuurtaimede olemasolu
est, mis suuluvad kas ruimeste igapäevase
elutoiduse või loomade söödaks hulka.

Nii on „kukurmusi" kodumaaks Lõuna-
Ameerika, siin, Andide rajoonis, aretati ta es-
makordselt indiaanlaste poolt üsgajal koha-
likust metsikust liigist. Euroopas sai kuku-
rmus tuntuks pärismaalaste-ameerikalaste nime-
tuse „mais" all (arovaki keeli mahiz)... Kartuli
kodumaaks on Lõuna-Ameerika, kus ta/aretati
kohalikest metsikutest liikidest pärismaalaste
poolt praeguse Peruu ja Tšiili rajoonis neoliii-
di ajastul... Samuti Ameerikale, ja nimelt
Peruu või Muhhiko pärismaalastele, oleme tä-
nu võlgu tomati eest... bataadi ehk magusa
kartuli ja kassaavi (tapioka ehk maniokk) ko-
dumaaks on Lõuna-Ameerika... kakao kodu-
maaks Muhhiko, päevalille kodumaaks Põhja-
Ameerika." 1

Peale eesnimetatute on indiaanlastelt
pärit tänapäeval nii laialt levinud ja sü-
gavalt juurdunud poolnarkootiline vahend-
tubakas.

Eat nagu juba märgitud, ei tule ma-
ha salata ka apaloo varjukülgi. Ses suhtes
on meil samutigi nii mõndagi tähele panna
inkade juures. Eriti tuleb rõhutada rääka

1 M. O. Kosven, Ocherki istorii pervobytnoi kultury, Moskva 1953, lk. 68-69.

ekspluateerimise koormat, mille inkad kui valitsev dünastia, kui päikese pojad, meretasid allutatud rahvaste õlgadelt. Klein ütleb oma teoses selle kohta teravalt, ent tabavalt ja ükski fakt ei ole seda kummutanud, kuidas ka ei nähtaks vaeva (mõtlen siin just inkadest põlvnevat kroonikut Garcilasso de la Vegat) nende kinnimätsimisega ja ilustamisega. „Ühes ainukeses kunstis aga tuleb inkasid kiita ja imetleda kui meistreid ja õpetajaid: despootia kunstis... Jah, despootia erineb inkade valitsemises atenslaadse kunstina. Nemad ükskõik oskasid survet nii ühtlaselt, nii igakülgselt, nii kõike läbitungivalt ja ühtlasi nii paindlikult vaheldumisvalt nõrgu meeletult pastada, et ükski rahvas ühegi despootide nõgemendi all pole veel kõigistamud nii lubelt kui Peruu rahvas; et ühegi rahva tööjõudu pole kurnatud nii süstemaatiliselt märkamatult, pole välja imetud nii rahvamajanduslikult, pole ära kulutatud ja hävitatud nii imetlusväärselt kuni tõnetuspiirini, nii puhkust arvestavalt nõrgu jõudu säästvalt; selliselt, et tööliskel paarikaupa nagu kaks kaevupange ühe kati küljes sukeldusid vaheldumisvalt üha värske ligivoolava tööhingega täidetud rahva nagu kosutusvanni; et salkadena tõõtava, kuid ühalgi mitte enese, vaid alati inka jaoks rassiva teoorjuse kibe karikas ringi käis;

mitte kunagi põhjani tühjendatud, vaid alati uuesti täidetuna nagu tervisejook edasi anti ühelt töölisselt teisele. Lubematt orjuse aeglase tule juures praetud saada, nagu seda inkad tegid Peruu rahvaga, pole võimalik." 1

Esitatud ütlemisest on muidugi õige, et relatiivselt, sest me teame, et nn. kristlased - europlased - on juba absoluutses mõttes oma hirmutegudega niivõrd kõrgemal inkadest, et inkade türanniat nendega võrreldes võib häida maheda varjuna. „ Nüüdmetatud kristlike rassi- ja barbaarsus ja häbitud hirmutood, millega nad tulevad teiste igas maailmajaos ja iga rahva vastu, kelle nad on saanud alla heita, ei leia endile võrdset ühelgi maailma-ajaloo ajajärgul, ühegi rassi juures, olgu see kuitahes mitte- ja harimatu, armutu ja häbitu." 2

Siiski puhastavas osas, enne süüdlumist h.ö. meedias ih ses, on meil vaja peatuda allguse saamise mõttes mõne küsimuse juures, millest mõni, olgu kohe lisatud, moodustab omaette uurimisproblemi ja pole tähtsuselt lõplikult lahendatud, nagu näiteks Indiaanlaste päritolu küsimus.

Kõigepealt sõna „Indiaanlased" küsimus. Tahtmatult tekib esmasel pilgul mõte, et neil on mingi ühendus Indiaga. See tõe-

1 J.L. Klein, Das außereuropäische Drama, III k., Leipzig 1866, lk. 531.
2 William Howitt, Colonization and christianity, K. Marx „Kapital", I k., Tallinn 1953, lk. 652.

poolest nii ongi, sest sõna „indiaanlased“ (indios) tähendab India elanikke. Tänapäeval on selle sõna tekkelugu teada igale sitsmenda klassi õpilasele, kus käsitletakse Kolumbuse avastusreise. On üldtuntud fakt, et Kolumbus pidas tema poolt avastatud Ameerikat ekslikult Indiaks ja nimetas selle pärast selle elanikke indiaanlasteks. „Ja kuigi suure meresõitja viga varsti avastati..., püsi siiski kirjanduses püsima „indiaanlaste“ (välja arvatud äärmise põhja elanikud, eskimod ja aleudid) nimetus kogu Ameerika päritolanikkonna kohta. Suurema teaduslikku täpsuse eesmärgil nimetatakse Ameerika päritolanikke mõnikord „ameerika indiaanlasteks ehk lühendatult „amerindideks““ [1].

Hoopis iseasi ja seepärast väga keeruline probleem on Ameerika põliselanike päritolu küsimus. Ses suhtes võib täie õigusega nõustuda Wienerga, kui ta ütleb: „Indiaanlaste päritolu kohta on loodud kõige fantastilisemad ja kõige kentsakamad hüpoteese, kõige röökamaid ning kõige mulikumaid müsteeriume.“ [2] Siin on omavahel võidelnud kaks poolt: ühed, kes väidavad, et Ameerika päritolanikud on puhtameerika päritoluga, teised aga, et nad on laenatud Maailmast sisse rännanud. Siiski tänapäeval on väitmud võima-

1 Индейцы Америки, Труды Института Этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая том XXV, Москва 1955, lk. 5.
2 Charles Wiener, Essai sur les institutions politiques, religieuses, économiques et sociales de l'empire des Incas, Pariis 1874, lk. 27.

ei, kuigi üsna hilise ajastu on esinemad vastupidiseid seisukohti. Nimetagem siin vähe. Ameeriklane Mason kõneldes indiaanlaste päritolust ütleb veel 1935. a., et „parimad autoriteedid üldiselt ei tunnusta nende Vanast Maailmast põlvnemise ühtlaseks aastaid tagasi tooriaid. Nad arvatakse olevat puhastverd Ameerika indiaanlased (sest on maiadest, kelle mälestused siia ka teised indiaanlaste saagad – P. L.), kes arendasid oma kõrgekultuuri kõik faasid Ameerikas ilma ajaguse välismõjuta." 1

Eespool esitatud raade, võib öelda täie õigusega, et pea sõnki paika, sest teised hästi argumenteeritud tööd, nende seas mustvad nõukogude õpetlaste tööd, räägivad Vanast Maailmast asserändamise kasuks.

Prantslane Hausse kirjutab: „Ühtlase arvamise järgi olid esimesed Lõuna-Ameerika piirkondade elanikud üksused Aasia päritoluga, kes tulid siia kas Beringi väina ehk kitsuse kaudu või saarestiku kaudu, mis tollal moodustas ühenduslüli Panama ning Jaapani vahel. Sellest on võibolla tagasi viiteist tuhat aastat. Kasutades tahutud kivi, kuid mitte kunstiliselt raamitud, nad tõrjusid varsti tagasi teiste rahvaste poolt maadri lõunapoolse osani." 2

---

1 J. Alden Mason, Preserving Ancient America's Finest Sculptures, „The National Geographic Magazine", № 5, Washington 1935, lk. 548.
2 R. P. Émile Hausse, Une épopée indienne, Pariis 1939, lk. 2.

Sama väidab Wiener oma essees.

Nõukogude õpetlastest prof. Vitver ütleb, et „ võib pidada kindlaks faktiks, et põlisameeriklased olid Aasiast kauges minevikus Ameerikasse väljarännanute järglasiks." 1

Selles küsimuses uusim nõukogude õpetlaste töö, selga kõige autoriteetsem, väidab sedasama. „Võib pidada kindlaks tõsiasjaks, et esimesed inimesed saabusid Ameerikasse kirde-Aasiast. See oli võrdlemisi hilisel ajal, tõenäoliselt noorema kiviaja lõpul: varasemate kultuuride päämuseid pole Ameerikas leitud, kuigi seal pole avastatud ilmselt mitte vähe arheoloogilisi leide." 2

× × ×

Siis puutub kasutatud kirjandusse ära mehatud teema kirjutamisel, siis peab mainima, et selle hankimisel on suuri raskusi. Ülikooli kogus ei leidu sellest kõiki vajalikke teoseid. Väljaspoolt tellitud teosed kas ei saabu üldse või jõuavad pärale liig aeglaselt ja nende kasutamine sestõttu on kas raskendatud või võimatu mitmekuulisel üliõpilasel, kes on seotud töökohaga ja kel pole võimalik igal ajal Tartus viibida.

Suuna andjaks on olnud loomulikult marksismi-leninismi klassikute teosed. Faktilise

---

1 А.А. Витвер, География Учёные записки Московского Университета, пр. 85, Москва 1945, lk. 46.

2 Индейцы Америки, lk. 5.

materjali osas on kasutatud terve rida teoseid, milledest muistmaa ja parimana tuleb esile tõsta NSV Liidu Teaduste Akadeemia toimetusel ilmunud kogumikku „Ameerika indiaanlaseid". See on kindlasti antud küsimuses põhiline sest mõttes, et siin esitatud seisukohad on kõige uuemad, ja käsitletud marksistlikult aspektilt lähtuduna.

Peale selle aga, sest eelmine on jm ainult kogumik ja ei saagi seepärast pretendeerida detailsemale käsitlusele, on faktilise materjali ümberjutustamiseks kasutatud terve rida kodanlike õpetlaste teoseid, kes esitavad küllaltki fakte, mis siiski mõnikord on üsna põhjendamatud ja liiga subjektiivselt nähtud. Niimõnigi siin kasvõi ütlen: Garcilasso de la Vega't, kes hispaania kroonikuid – milledele muidu samuti tuleb lähenedes kriitiliselt – tahab korrigeerida ainuõigeks naeruväärsel eeldusel, et, nagu ta ütleb: „Ükski sündimud Auzcos, selle imperiumi (s.o. inkade – P. Z.) pealinnas, ma pakkus tundma paremini seda maad kui need, kes on seni üle kirjutanud ..." [1] On ju ipso selge, et sel maal sündimine veel ei tähenda veel mitte midagi, ja Vega kohta käib see seitsmepäraselt. Ta ülistab kõikjal inkade tegusid.

Väga mitmekülgse pildi inkadest, see-

[1] Garcillasso – de la Vega, Histoire des Incas, rois du Perou, I k., Paris MDCCXLIV, lk. III.

suures vaimukalt ja põhjendatult, annab Brehm oma teoses.

Ära märkida tuleb ka Curow'i, Wieneri, Markhami, Middendorfi jt. töid, mis on ainuomaselt käsitlenud mõnesuguseid Inkade elu aspekte.

Kultuuri küsimuste käsitlemisel tuleks esile tõsta harukordselt sädelleva stiiliga kirjutatud Klein'i ja Wickenburgi toimetatud „Ollanta" metrilist väljaannet.

Schmidt'i teost „Kunst und Kultur des alten Peru" ei õnnestunud kahjuks saada. Samuti kõige uuemat Curow'i Inkade kultuuri käsitlevat teost ei olnud võimalik kasutada.

Inkade vallutamisel hispaanlaste poolt on hindamatuks teoseks Prescott'i oma, kes suure põhjalikkusega ei-ole vallutamise käiku ja Zarate teos, kes samuti asjalikult ning ülevaatlikult kirjeldab Peruu vallutamisest.

Teised teosed on kasutamist leidnud ühe või teise aspekti põhjendamiseks või mõtteekskursiteks.

I Inkade-eelne periood.

Inkad, kelle riigi koosseisus, mis „ulatus praeguse Ekuadori lõunaosast Tšiili põhjaosani, hõlmates Peruu ja Boliivia territooriumid "[1], lõid selle suure riigi teiste sugukondade valluta mise teel.

On vajalik ja kasulik, et paremini mõista inkade riigi olemust, tutvuda põgusalt inkade-eelse perioodiga, nende rahvastiga ja kultuuridega, kes alistati hiljem inkade poolt. Siin peab aga kohe lisama, et „inkade-eelne periood on legendaarne ja enam-vähem tõsinäolisi andmeid saame alles alates 11. sajandist, s.o. inkade vallutamise algusest."[2]
On võimalik teha ainult ütlisi järeldusi arheoloogiliste väljakaevamiste alusel ja süstematiseerida inkade-eelset perioodi arheoloogiliste kultuuride järgi, mis tavaliselt kannavad tähtsamate linnakohtade nimetusi.[3]

Kui vaadelda rana-Peruu arheoloogiliste väljakaevamiste järgi, siis võib

1 „Inki", Большая советская энциклопедия, 2-ое изд., 8, Москва 1953, lk. 163.
2. M. Kosven, Древнее Перу, „Исторический журнал", nr. 3., 1941, lk. 92.
3. Индейцы Америки, lk. 188.

eraldada Meansi pärsi pärgmiste ühka-eelseid perioode: 1. arhailine (ca 200 a. e.m.a.), 2. Pachamaca, Nazca, Trujillo (ca 200 a. e.m.a.–500 a. m.a.p.), 3. Tiahuanaco (ca 500–1000).[1]

Selle periodiseerimisega ühtub ka enamvähem Peruu eelajaloo tuntud uurija Julio Tello oma, kes annab pärgmiste dateeringid: 1. primitiivne ajastu (ca 200 e.m.a.), 2. arhailine ajastu (ca 200 e.m.a.–800 m.a.p.), 3. ühtse-ehe ajastu (900–1150). Siia viimase hulka paigutab ta ka Tiahuanaco.[2]

Nendega ühtivad enamvähem ka entsüklopeedia andmed. Hoopis erinevad on aga Kosveni seisukohad, kes kõik 3 nimetatud perioodi paigutab ehe meie ajaarvamisse.[3]

On selge, et Kosveni seisukoht tuleb täielikult hülgata, ent samuti ei ühti ka enam paika uusimate uurimuste valguses, sest 1955. a. avaldatud nõukogude õpetlaste kogumikus „Ameerika rahvaaastaid" on kahtlemata kõige autoriteetsem, mis toetub laialdasele, mõnekülgselt läbiuuritud ja usutavale materjalile.

Selle järgi saame ühtse-eelsest perioodist pärgnõude pildi, mis oma ajalises määratluses ja olulises osas on kahtlemata õige. Detailset pilti, nagu juba öeldud, pole

1 Т. Кунов, Всеобщая история хозяйства, Москва 1929, lk 512.
2 E. Fuhrmann, Peru mit 100 Abbildungen, k. II, Hagen i. W. und Darmstadt 1922, lk. 21.
3 Kosveni, lk. 91.

praeguses olukorras võimalik anda materjali vähesuse tõttu. 1. periood, nn. chavini kultuur, nimetatud nii oma leiukoha Chavin de Huantar'i järgi Põhja-Perus, Cuzco'st loodes, hõlmab I – VII sajandid, 2. periood, nn. mochica, kestab VIII – IX sajandini, 3. periood, nn. tiahuanaco, mõlle nimetus tuleneb mälestusmärkidest, mis on leitud Boliivias, 21 km. Titicaca järvest lõunas, haarab sajandid X – XIII, 4. periood, nn. chimu kultuur, algab XIV sajandil. Nihkeaegselt chimu kultuuri eksisteerimisega kujunes samal sajandil ka inca kultuur, milline endast kujutab tähtsalt selle kultuuri varast ajajärku, mis hiljem sai mõtluntuks inkade kultuuri nimetuse all. 1

Nimetatud perioodid paistavad silma küllaltki kõrge kultuuritaseme poolest: üks rohkemal, teine vähemal määral

Chavini periodil arenes Peruu seguharudel hoogne ehitustegevus, samuti alustati kivi töötlemist. „Chavin'i varemete müüridel on püstitatud lamedatest kildkividest maaluste nurkide kohale, mõlemast küljest kuni sambataoline monoliit, mis on nagu suur kivikomp, mille alumine osa on väga vaintud küürus oliva paganari kujul ja mille peal kõrgub prade torn." 2

---

1 Inkadžüngel Ameerikas, lk. 188 – 191.

2 A. Springer, Die außereuropäische Kunst, k. VI, Leipzig 1929, lk. 638.

Selliste suurejooneliste, skulptuuridega kaunistatud ehitiste püstitamiseks kasutas suguharu viimkihi suguharu liitliikmete töövaeva. Tõenäoliselt algas sel aja-järgul juba riigse sugukondliku korra lagunemine. Seda kinnitavad muuseas ka peenelt töödeldud kuldesemete leiud.

Mochica kultuur on juba suur samm edasi võrreldes chavini perioodiga. Sellest ajajärgust on leitud irrigatsiooni jäänuseid: kanaleid ja reservuaare. Pikim kanal oli 113 km pikkune.

Mochica ajajärgul osati juba metalle saada maagist sulatamise teel, nagu seda tõendavad kulla ning kõduda ja kulla ning vase sulami leiud.

Erilist huvi pakuvad mochica-aegsed keraamika-tooted, mis kujutavad endast pigem skulptuure kui keraamika-esemeid. Nõud valmistati igateguste võimalike looma-de, taimede, inimeste, ehitiste jne. kujul. Mõnedel nõudel leiame stseene kujutavat, kes kannavad oma perekonda kandetoolides jne. Neid stseene ja irrigatsiooni seadmeid vihjavad sellele, et mochica ajal lagunesid juba sugukondlikud suhted ja tekkisid klassid.

Samasse ajajärku paigutatakse ka piktograafia[2] tekkimine, millest siiski Andide piirkonna rahvastel oli vähe arusaamu. 1

---

1 Ютеендъ Аемериъ, lk. 188-189.
2 vt. „Keel ja kirjandus".

Tiahuanaco kultuuri kõige väljapaistvamaks mälestusmärgiks on ehitused. Siks peamiseks ehitusgrupiks on nn. Calasasaya, sisaldab endises prekolumbiaalse ameerika kõige tähelepanuväärsemaid mälestusmärke, niinimetatud „Päikeseväravat", mis on ehitatud määratu- suurtest basalt- ja liivakivi plaatidest. Et vastavate kivi'liikide leiukohad on ehituse paigast mitme kilomeetri kaugusel, siis on selge, et need toimetati ehituskohale paljude rahvaste organiseeritud tööga. Oma kuulsuse hõlgnub „Päikeseväravat" „... reljeeffriisile, mis katab kogu väravalaiuse värava sissekäigu kohal: lamereljeefis kolm rida palvetavaid vaime, kes on jäärdunud kiskrnise, kõrgreljeefis esilekerkiva figuuri poole, kelle küüstest ümbritsetud näos tiivuliste sõnade all tulevad nähtavale ringidega ääristatud triibud, „pisarate jäljed". Selle adoratsioonistseeni palgade ees on välja raiutud meanderfriis, mis ümbritseb üleskuid küstepäid. Välimised ühekssa vaimu ogal küljel ja selle puurde suulur meandriosa on lõpetamata. Keskmist figuuri on tõlgendatud päikesejumalana." 1

Chimu kultuur on rikas suurte lihade varemete leidude poolest. Näiteks Trujillo lähedal leitud Chanchan'i linna vare-

1 A. Springer, Die außereuropäische Kunst, k. VII, Leipzig 1929, lk. 627-628.

med võtavad enese alla 18 km². Nagu näitavad uurimused, koosnes Chanchan vähemalt 10-st üksteisest eraldatud kvartalist.

Kõrgelt arenenud oli chimu ajal samuti keraamika ja kudumisoskus. Keraamikas väärib märkimist mustade ja värviliste vaasile kaunistamise viiga mitmesuguste ilustustega. Tello ütleb, et „niihästi geograafilised nähtused kui ka floora ja fauna, kombed ja tavad, rahvaste tegevusalad ja ilustamised on heledus (s.o. mustade ja värviliste vaaside keraamikas – P. K.) edasi antud ja tegelikult on kujutluste küllus kogu ihiskonna ajaloos ainulaadne ... Tehnilist osavust kudumistöös ja seda liiki keraamiliste esemete valmistamisel ei leia ta (s.o. Tello – P. K.) ületatud olevat ei minevikus ega olevikus teiste rahvaste poolt ja ka selle arvamisega peab tingimata ühinema." 1

Lähtudes arheoloogilistest leidudest ühiskondliku formatsiooni määratlemisel, võib teha järelduse, nagu juba eespool märgitud, et alates VIII sajandist olid toodanõuded ja tootlikud jõud saavutanud niivõrd suure viimaste jõudsama arengu tõttu, mille tagajärjel tekkis klassiühiskond. See protsess ei toimunud siiski kiiresti, vaid vältas sajandeid ja lõppes lõpuks inkade vallutamisega,

1 E. Fuhrmann, Peru mit 100 Abbildungen, K. II, Haag u. W. und Darmstadt 1922, lk. 21-22.

nii et inkade- eelsel perioodil ei jõuetudki välja riigi moodustamiseni. See „an" kuuleb inkadele.

Inkade poolt alistatud suguharude kultuuriline taust oli erinev. „Mõnede suguharude kõrval, kes olid juba teostanud oma põldude kanalisatsiooni ja kes elasid hästi, adoobidest või lahutud kividest telutud majades, võisid inkad leida hoidle metsikumates mägipiirkondades veel liiteskivi-dest valvuraid, kes olid vaevalt välja jõudnud primitiivsest kartuli ja quinoa kasvatamisest."[1]

Esitatud tsitaadi, samuti arheoloogilisi, lingvistilisi ja ajaloomaterjale arvesse võttes on täiesti aegunud Ciezo de Leon'i, eriti aga Garcilasso de la Vega ülekõne selle kohta, et inkad olid alistatud suguharudele kultuuri toojaiks ja korra jalulseadjaiks. Vega maalib, et tõsta inkade päritolu ennenähtamatule kõrgusele, meile otse hirmuäratava pildi alistatud suguharude äärmiselt madalast arengutasemest kui ka ütleb: „ei kogu sellel maal polnud muud, kui mäed ja kuristikud, mis olid kaetud karuka-barnapõõsastega ja okastega. Inimesed olid nagu loomad. Nad ei teadnud valitsemist, nad ei uskunud ja nad ei kinnitanud elukohata. Nad polnud mõistust ja nad ei harinud maad, vaid vähem tundlik

1 H. Cunow, Die soziale Verfassung des Inkareichs, Stuttgart 1896, lk. 26-27.

nad tarvidest end katta. Vastavalt sellele, kuidas nad kohtusid, nad pulkasid kahekesi või rohnekesi maapaistus käikudes või koobastes; nad faifussid tsivilisatsioonidest, juurtest, metsikutest puuviljadest ja sagedi ärgi inimese lihast; need, kes polnud piisavalt alasti, katsid end loomanahkadega, puukoortega või lehtedega; neil polnud teist naist kui see, keda nad estnexna kohtasid." 1 Sõie ette on maalitud täiesti „koopainimese" pilt, mis ei ole siiski muud midagi kui palgas müüt. „Varem võeti need vaenuväärsed andmed omaks ilma kriitikata, ja ka praegu pole puudu sellistest, kes neid usuvad; kõik ärrastusväärselised pravad aga ammugi lingvistilistest ja arheoloogilistest uurimustega tõestatuks, et juba enne inkade valitsemist mõned Peruu osad on pidanud saavutama suhteliselt kõrge kultuuri." 2 Seda me tõesti eespool nägimegi.

Peatudes hiljema inkade riigi koosseisu liitatud suguharude ühiskondliku korra vaatlemisel, tuleb mõõda selle kunstliku ühtsmaalset liigendamist, milline muide esines ka inkadel ja mis tuleneb footnote iseärasustest. Kõigi nende suguharude põhiliseks üksuseks oli ayllu ehk territoriaalne

---

1 Garcillasso – de la Vega, Histoire des Incas, rois du Perou, I k., Pariis, MDCCXLIV, lk. 17.

2 Cunow, lk. 22.

kogukond, mida nimetati ka veel pechaca'ks ehk sadakonnaks. Aylust suurem oli ni. hatunaylle ehk praaylle, mis koosnes mitmest aylust. Hatunaylust nimetati teisiti veel huaranga'ks ehk tuhatkonnaks. Aylust väiksemad üksused kandsid nimetust kümnekond ehk kodukond. Huaranga moodustas tavaliselt küla kogukonna, kuhu kuulus mitu küla; aylle oli suuremast võrdse ühe küla territooriumiga.

Nende Ferminite kõrval kohtame veel nimetust „mark" (marca), milleks nimetatakse aylule kuuluvat territooriumi.

Sellise põgusa ülevaatega piirdugem inkade poolt alistatud suguharude ühiskondliku korra kohta. Liiskarjalikumalt esinemad Fermnitest ja altermaalsest paotamisest allpool, inkade ühiskondliku korra käsitlemisel.

Kes olid siis need suguharud, mis sattusid hiljem inkade riigi koosseisu ja kelledest Vega õigustamatalt on nii halvas arvamises? Neid suguharusid oli umbes 100 ümber: ühed suuremad, teised väiksemad. Inkade vallutamise ajal kuulusid nad mitmesse keelte rühma, millealust pramised olid quechua, aymara, mochica ja puquina. Neist territoriaalselt suurima ulatuse tulevasest inkade riigist võtis enda alla

aymara, kes elas inkade riigi lõuna osas, Titicaca järve ümbruses ja kõrtsmaal. Aymara hõlmas praegu 1/3 inkade territooriumist. Sellele järgnes quechua riigi keskosas, Cuzco ümbruses. Kanaika põhjaosas elunes mochica rühm, millist hiljem hakati nimetama chimuks. Pukina rühma asukohta ei teata siiamaanigi.

Quechuad olid keskosas ühets semsemaks ja võimsamaks saamiseks XV sajandi algul. On tõenäone, et nad tõllal moodustasid juba saamise liidu. Quechua naabriteks olid inkad Cuzco orus. XV sajandi esimesel aastakümnel tungis lääne poolt quechuade kallale chanca saamiharu, kes quechuad nende maa-alalt välja tõrjus. On võimalik, et chancade kallaletungi ajal quechuad olid liidus inkadega; ägedates vallutussõdades inkad chancad 1438. aastal. Järgmistel aastakümnitel laiendasid inkad oma valdusi Pachacuti (1438-1463) ajal ja pandi alguse riigile, mis oma suurima õitsengu saavutas umbes 1525. aastaks.

Hiljem, kui paaulaste vallutuste ajaks olid quechuad inkadega peaaegu ühte sulanud. Võimased sõjad quechua keele üle oma riigikeeleks, nii et see muutus inkade emakeeleks.

Peale inkade suuremate sugukaarude oli kulgaliselt väikesemaid sugukaarusid, kelledest osal pole säilinud isegi enam nimetust. Nimetada võiks teadaolevaist sugukaarudest; noke, chilke, masca, aco, papre, cuyo jt. Kõik nad, nagu ülal märgitud, erinesid oma kultuurilise ja ühiskondliku korra arengu astme poolest."

1 Indeitsy Ameriki, lk. 192-193.

II Majandus.

Inkade majanduselu: maaasjandus, metallurgia, teedevõrk, sõjaväägi.

Et inkadel oli rabelt käsutada orjade armee, saavutasid nad viimaste töövaevaga oma riigi korraldamises ja tehnikas küllalt tähelepanuväärseid tulemusi. Et nad ise olid vaid käsutajad, siis jäi neil küllalt vaba aega teaduslikeks kultuuri küsimustega. Just orjade töö arvel saavutasid inkad küllalt kõrge kultuurilise taseme. Ma ei taha kõnelda seda hukkamõistvana, sest inkade poolt loodud väärtused hüvitavad nii mõndagi neude ebaõiglases ühiskonnas. Tol ajal oli see ajaloolise paratamatus, millega tuleb tahtmatult leppida. Liiks on ka selge, et poleks olnud orje, poleks ka saavutatud selliseid kultuure. Muidugi idealne oleks olnud selline ühiskond, kus iga liige oleks elanud väärikalt kõrgeid ariseid kultuurriigis. Eat jäätkem filosoofilised-utoopilised arutlused, ja laskem kõnelda faktidel!

Tehnilised alad, kus inkad saavutasid märkimisväärseid tulemusi, olid maaasjandus, metallurgia ja teedeehitus.

Maaki kaevandati šahtidest ainult 100-
jal aastaajal. Kõige enam kaevandati vase
ja inglistina maaki, sest nende sulatamisest
oli võimalik prouksi saada, ning kõbiolat.
Nende maakide kaevamise toimus järgmiselt:
maagisoone alla või kõrvale asetati suur pu-
hunnik ja süüdati see põlema. Niiviisi saadi
maagikäsk, mis hiljem ümber sulatati. Kulla
sulatamine käis täpselt toimus järgmiselt: tehti
tugev sütetuli, pestud kullaterad savitiigiga
asetati tulle ja kümnekonna minutiga ümber
puhastati läbi penikeste vasktorudele niikaua
sütele, kui kuld sulamud oli.

See oli ainult üks võtetest metallide
töötlemisel. Peale sulatamise tarvitati teisi
viise võtteid, nagu lageerimist, vormivala-
mist, tagumist, vermimist, metalloplastikat,
kokkupoodmist, lappimist, emaileerimist jt.
Pronksmeeste, kirveste ja sirpide teri kuumu-
tati ja taoti karastamise otstarbel. Kuld ja
hõbe taoti peenikesteks lehekesteks.

Kes puutub rauamaagisse, siis selle
kaevandamise kohta pundunud tõendeid.[1]

Koge ida riigi territoorium kattis
eskejuliku taimevõrgujaga, milleks kaimus oli
6 – 8 m ja sellesse kruusa ning savi segust
ja mis tollaegse madala tehnika juures
oleid niivõrd hästi ehitatud, et 19. saj. lõ-

[1] Lengeküngas Ameerikas, lk. 193.

pul Pernus reisse Middendorf täie õigusega kirjutas: „Peateed on veel needsamad, mis rajati ihkade poolt nii paljude sadade aastate eest, ainult et neid nüüd hooldatakse kaugelt vähem hästi kui päris maiste valitsejate ajal;..."[1] Kahelda matult võiksid isegi meie teedehitajad neid eeskujuks võtta, sest meie asfalt lagunib sageli aastaga väimatuseni.

Maad läbis kaks pramagistraali: üks läks põhi saarikust, teine saarikult kiltmaale. Neist hargnesid omakorda harud. Teed olid kaitstud ärauhtumise ja liivaga täitumise eest. Seal, kus teed läbistasid niisutusüsteemi omava oru, olid nad kaitstud müüridega, mis mõnikord olid kaunistatud mitmesuguste ornamentidega. Tee kõrvale oli kaevatud veekanal; paljudes paikades olid teemüüri äärde rajatud viljapuud, kuna seda viimasel ajal on hakatud muidgi tegema.

Kui tee läbistas liivast kohta, oli ta sillutatud; läbi soode ehitati tee kõrvallile, mille kõrgus oli 1–2 m ja laius 5–7 m. Mägedesse tõusis tee sikksakiliselt, õige pärskudes kohtades vaiuti mäkke astmed.

Kõrgele oli arenenud rukadel samuti sildade ehitamise tehnika, eriti kehtis see rippsildade kohta. Kibamatele jõgedele ja kuristikele, mis aastal teede trassil, ehitati harilikud sillad: visati üle kuristiku

---

1 Middendorf, lk. 10.

või põe lihtsalt 2 puntive, mis ühendatakse omavahel põikpuuga. Vahel asendasid puntiivesid 3-4 m pikkused kiviplaadid.

Laiemate jõgede ja kuristike ületamiseks ehitati imekspandavaid rippsildu, mis kuulusid inkade tehnikasaavutuste paremiku hulka. Rippsilla toeks, mille külge kinnitati sõlad, oli 2 kivisammast kummalgi pool jõge või kuristikku. Sõlad ja koosnes 5 paksust, ligaüks kuni 40 cm läbimõõduga, paendunaist okstest põimitud köiest, millised kinnitati kivisammaste ümber. Neist viiest köiest 3 moodustasid silla, kuna kaks köit olid kõrgemal käsipuudeks. Alumised 3 köit põimiti omavahel läbi okstega ja asetati nende ülle põikpuud. Omakorda käsipuud ja silla alus põimiti okstega läbi, et oleks olemas külgkaitse. Sõlmi valvasid valvurid ja nad hoiti pidevalt korras. Mõnedes kohtades, kus jõgi oli liiga lai, kasutati ühe ülitaanses pontoonsilla või pilliroost põimitud renesid, nn. balsa'sid.[1]

Despootlikus riigi kindlaks toeks, rahva alistumises hoidmiseks ja riigi piiride turvalisemaks oli vaja sõjaväge, mille organisatsioon oli üksikasjadeni läbimõeldud. Iga pealinka luges oma kohuseks riigi turvamist. Kallaitungits leiti alati põhjust: tõstati,

1 Ungerüügos Allpuhku, lk. 194-195.

et päikesepunal olevat käskinud inkadel barbaarsusse langenud suguharud alistada selleks, et nad taas saaksid kombekaiks inimesteks ja tõelisse, s.o. inkade usku pööratuiks. Täpselt nagu muistseid eestlasigi tuleb üles äratama sügavast patunnest ferro ignique nagu sellest kõneleb Läti Kendrik.

Sõjaväeline organisatsioon oli inkadel viimistletud: sõjapüüs ja linnu, eriti aga pealinna, kaitsesid hoolikalt ehitatud kindlustused, peateede ääres asusid suured tagavara- ja varustuslaod, mis olid alaliselt täidetud ja olid määratud spetsiaalselt sõjavägede jaoks. Sõja puhuks olid välja töötatud punustest reguleeritud eeskirjad rahva poolt antavate andamite ja teotegemise kohta.

Kindlustuste püstitamist, mille varemeid üksikuis paigus võib veel täna päeval kohata, juhtisid kogenud ehitusmeistrid. Nende püstitamiseks töötasid tuhanded sundsed, ja midagi ega kedagi ei säästetud nende ehitamisel.

Peale kindlustuste olid laialt kasutusel kindlustatud laagrid nagu roomlastelgi. Nende asupaikadena valiti välja mäed ja kõrgemad künkad, mis valitsesid ümbruse üle. Nende jalamile ehitati ringmüür, millistega tahtud vahemaa takka saada kogu nägi või kiiugas. Viimase tüüpi asustid toidu-

ja sõjamoona tagavarad.

Iga terve meeskonnaga loeti alates ca 25-aastaselt kuni vanuseni sõjaväekohuslikuks. Viimane pidi 2-3 korda kuus õppima relvade käsitsemist kas praktikumis või oma piirkonna linnas. Ülejäänud aja olid nad rahu ajal vabad, s.o. kodus. Hiljaaegaste vallutuskäigu ajal olla olnud selliste sõjaväekohustlaste arv 300 tuhandeni.

Olid olemas järgmised sõjaväeliikmed: 10-, 50-, 100-, 500-, 1000-, 5000-, 10 000-meheliged. Sõjaväe m. ülempsihatsja kandis nimetust hatun apu, kelleks oli sõjakunstis kogenud praktika kõige lähem sugulane.

Relvadeks olid vibu ja noolid, sõjakirved, piigid, sõjamiaad ja lingud. Piikide ja noolte otsa pandi kuni viiesi vallutamiseni hiispaanlaste poolt kalalaidu, lumekilde ja räniteokke; ainult eranditult vasest, hõbedast ja kullast sepistatud praktikal. Lihtsõdurite tapnid olid pronkstist, juhtide omad hõbedast ja kullast. Viimased võisid kasutada ka väikest nimmargust punutud või puust või kilpkonnakilbist tehtud kilpi, hiisamuti võisid nad kanda punavillaga täpitud vormikuube. Ülikatu praktikal moodustasid puust, sageli kullaga klustatud kiivrid loomanägude kujul või siis puuma või jaa-

guari pianahast valmistatuil, kullaga ja kalliskividega plaistatuil müütsil. Võitluse kutsumine ja eeskujuliku toimus truumidele, karjsarvede, vasktrompetite ja soovikute abil.

Täna õhtuks suurejooneliseks sõjavägikorraldusele oli neude lõppvõit kindlustatud. Sellal, kui õhtune sõjaväeõigi lähenes vaenlasele, seisnes see kogu aeg ja oli laitmatult varustatud kõige vajalikuga.

Eeskujulik kord valitses ka säunaku ajal. Keegi ei tohtinud sõjateelt kõrvale minna põldudel sõtkuma, rääkimata rüüstamisest, millist karistati, vaatamata ametmele, surmaga.

Sõjategevust alustati alles siis mingi seguharu vastu, kui läbirääkimised nurjusid, s.t. kui seguharu ei tahtnud vabatahtlikult alistuda. Viimase saavutamiseks ei oldud kitsi ohvrite kirikede saatmisega vaenlase ülemkihile. Samaaegselt töötas intensiivselt ka õhtune luure.

Kui ei aidanud kingitsi, alustati sõjategevust. Võidu korral ei tuntud mingit halastust. Vae victis!

Võiduka sõjategevuse lõppemise järele marssis plainka produlikas rongkäigus plalinna. Siin võeti võitjaid suurepäraselt vastu. Peainkalu lauldi võidu- ja kiidulaule. Otse tänavail võiduka rongkäigu

järel kõigi kalilõunaliskmatesse süetesse süütatud tantsivad suurseguste perekondade tütred, mis neil tavaliselt oli kulatud, aimult triumfi puhul lubatud.

Rongkäik liikus mööda Cuzco tänavaid kuni „kuldse piirkonnani." Siin pöörati, inka ja tema lähemad abilised võtsid palast sandaalitsid, astusid üle templiõue, laulsid kiitust ning tänu päikesejumalale ja tõid viimasele ohvreid. Pärast seda tseremooniat algas rõõmupidu, mis kestis sageli mitte päevi, vaid nädalaid.

Ohvriandidena neil pühadel ohverdati sageli sõpavaenge erilise julmusega: kisti elavalt nahkilt süda ning kopsud välja ja põletati see järel.

Kõik see julmus ning hiilgus oega pidi siseladama ankartast ning hirmu inkade vastu, demonstreerima neile nõrgemat, millele oleks ajjatu vastu panna.[1]

---

1 Brehm, lk. 301-315.

III Inkade poliitiline ja ühiskondlik kord.

1. Tahuantinsuyu poliitiline korraldus.

Inkade päritolu kohta on kroonikute poolt väga erinevais versioonides müüte esitatud. Enamlevinud on neist järgmine: Pärast veeuputust löi Con Ticci Viracocha, maailmaloojа, Tiahuanacos Titicaca järve ääres mullast inimesed, keda ta möödа maaalusеid käike müs neisse paikadesse, milliseid ta soovis inimestega asustada. Nii ilmusid ka Cuzco lähedal Pacaritampu koopast üksteise järel neli venda oma õdedega. Koos vändasid nad Huanacauri mäele, kuhu nad elama läksid ja koopast kaasatoodud maisi maha külvasid. Eut piagi läksid nad siiski ja kuna nooremad vennad kartsid vanimat, Ayar Cachi't, ta ülienimlikku jõu pärast, meelitasid nad ta koopasse tagasi ja sulgesid mälgaääsu kivipLokkidega. Pärast nad leppisid omavahel kokku, et üks vendadest jääb Huanacaurile, et olla Päikese puures ja teda teenida, kuna teised oma õdedega, kes olid ühtlasi nende naisteks, piirid edasi vändama. Huanacaurile

jääne Ayar Sche minuleti hiljem kivistusks. Ayar Auca ja Ayar Manco oma õdedega läksid Auzcosse, mis oli tollal väike külake. Hirmutamistega pressisid nad elanikelt endile tiiki maad, kuhu nad elama asusid. Varsti suri Ayar Auca ja Ayar Manco, kes võttis enesele tiitliks Manco Capac, sai ukaade ainukeseks valitsejaks. Tema järglased Sinchi Roca ja Lloque Yupanqui laiendasid pidevalt oma valdusi.[1]

Acosta samastab Pacaritampu Tampu-Toccoga, kuigides Manco Capac'i kuulumist Tampu sugukarusse kui kõige varasemasse. Tampu-Tocco tähendab tõlkes maja akent.[2] Manco Capac olevat lasknud oma loomise mälestuseks püstitada ehituse 3 aknaga, millest esimest akent nimetati Tampu-Tocco'ks.

Hiljem Tampu-Tocco olevat saanud linnaks. Selle ühe esimestest rutkade legendaarsest linnadest arvab avastanud olevat 1911-1912.a. toimunud väljakaevamistel Ameerika professor Bingham, samastades tema poolt avastatud Machu-Pikchu linna Tampu-Toccoga sel kergekäelisel kaalutlusel „... et äsja avastatud Machu-Pikchu linnas torkavad silma 3 hiiglasuurt akent peateraplis..."[3]

---

1 Anon, lk. 10-12.

2 Wiener, lk. 54.

3 Бингемъ, Колыбель древняго царства инковъ, „Вѣстникъ Знанія", 1915, фигні, lk. 388.

Sel müüt inkade riigi tekke kohta näitab vaid seda, et ta algperiood on legendaarne ja meil puuduvad ajaloolised teated, et rekonstrueerida inkade ajaloo algperioodi. Manco ja teised kodanikud õpetlased kuni käesoleva ajani näevad selles müüdis kiiritust oma väitele, et inkad tungisid kuskilt väljaspoolt Cuzco orgu ja alistasid sealsed suguharud. Eut otsingud inkade olutatava sissetungi kohta Cuzco orgu on jäänud senini tagajärjetuks ja tuleb oletada, et inkad elasid Cuzco orus iidsest ajast saadik.[1]

Kuna praegune Peruu moodustab inkade riigi ühe tähtsama koostisosa, siis on huvitav veel vaadelda sõna „Peruu" selgamiskatseid, pidagi kus me kord oleme juba legendide puures peatunud.

Vega seletuse järgi on Peruu nimi, millel pole midagi ühist teiste indiaanlaste keeltega, antud ekskombel lääpaanlaste poolt. Nimelt Vasco Nuñez de Balboa, olles avastanud 1513.a. Lõunamere, tahtis iga hinna eest teada saada ka tema poolt vallutada kavatsetava Panamast lõunani ulatuva maala nime. Sel eesmärgil küsis Balboa meremehed laevale ühe jõesuudmes kalastava Indiaanlase, kellelt nad märkide abil küsisid maa nime. „Indiaanlane, kes ei või-

[1] Энциклопедия Америки, lk. 191.

nud taibata, mida talt soovitakse, ütles neile künnga ja ägaks juhuks omaenese nime Beruu ja lisas ligi Peluu. Seda ta tegi nähtavasti selleks, nagu oleks ta tahtnud öelda, et mind nimetatakse Beruuks ja jõge, kus ma kalastasin, nimetatakse Peluuks... Hiispaanlased olid veendunud, et ta on neid mõistnud ja nimetasid sest ajast alates, mis oli 1515. a. paiku, seda suurt kuningriiki Peruuks, segadus ära kaks sõna, mida oli õelnud Indiaanlane." 1

Hoopis teisugusel arvukohal on Wiener, kes, toetudes M. Lopez'ile, tahab tõestada, et quechuakeel on sugulane aaria keltega.

„...: Peruu tähendab sanskriiti keeles ida, meri, päike, kullamäed. Ta tähistab päritolult maad, mis asetseb Indiast ida pool kõigi oma põliste iseloomulike jõontega. Samuti seesama juur esineb enam või vähem moonutud kujul Lõuna-Ameerika kõigis osades: Paraguai ehk Para-Huai, Paria, Parina, Brazil ehk Para-Sil". 2

Nimbus taolisel seisukohal on ka Falb, kes leiab, et „... Peruu sõna etümoloogia ühtub aaria ja iegi semi keeltega." 3

---

1 Garcillasso-de la Vega „Histoire des Incas, rois du Perou", I k., Paris MDCCXLIV, lk. 4-5.

2 Wiener, lk. 39.

3 Rudolf Falb, Das Land der Inca, Leipzig 1883, lk 148.

Viimase kohta annab Tschudi hävitava kriitika, öeldes, et ei väära isegi mainimist Falbi teos. Seesmines toetub ta tuntud professor Meyeri seisukohale, kes Falbi kohta ütleb: „...Raamat on häbiplekk saksa teadusele... kõige põhjatuma dilletantsmi metsik orgia..." 1

Sega tulwad kaks viimast selitust kindlasti hiljasta, sest nad kujutawad endast samasugust pampa nagu Wetterhovi-Aspagi teos, kes tahab leida soome-ugri esiwanemaid Egiptuses ja sumeri keel sugulaskeeleks teha eesti keelega.

Mis puutub de la Vega selitusse, siis näib see tõenäoline, igatahes rohkem väita pole minul kui mittekompetentsel selles aspas wõimalik.

Siirdudes tagasi apaboolise tõe juurde, meenutagem, et inkade riigi algperioodist on meil väga kasinaid ja segaseid teateid; seda tõendab kasvõi seegi fakt, et valitsejate nimistu on eri krooonikutel väga erinev. Kui ta enamusel ulatub ainult 12 nimeni, siis Montesinosel üle 100. Garcilasso de la Vega ja Cieza de Leon'i järgi on inkade dünastia järgmine:

---

1 Tschudi, Culturhistorische und sprachliche Beiträge Zur Kenntnis des alten Peru, „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften"; 39.k. Wien 1891, lk. 3.

Vega järgi	Leoni järgi
1. Manco Capac	1. Manco Capac
2. Sinchi Roca	2. Sinchi Roca
3. Lloque Yupanqui	3. Lloque Yupanqui
4. Maita Capac	4. Maita Capac
5. Capac Yupanqui	5. Capac Yupanqui
6. Inca Roca	6. Inca Roca
7. Yahuar Huacac	7. Inca Yupanqui
8. Viracocha	8. Viracocha
9. Pachacutec	9. Inca Urco
10. Inca Yupanqui	10. Inca Yupanqui
11. Tupac Yupanqui	11. Tupac Inca Yupanqui
12. Huaina Capac	12. Huaina Capac

Siia lisanduvad veel Huaina Capac'i mõlemad pojad: Huascar ja Atahualpa.[1]

Leidub autoreid, nagu näiteks Brehm[2], kes tahab apaboolisele põlvele tõsta Manco Capac'it.

Selge inkade riigi poliitilise ja ühiskondliku korra vaatlemisel tuleb alustada sealt, kus meil on kindlad faktid teada, s.o. XV sajandi keskpaigast. Enne seda perioodi ei saa me inkade kohta väita muud kindlat, kui et nad laiendasid kondkorralt oma valdusi. Sest ajast aga, kui Pachacuti pani aluse riigile, riigile, mis sarnanes idamaade despootlikule,

1 E.W. Middendorf, Peru, III k., Berlin 1895, lk. 473-474.
2 Reinhold Bernhard Brehm, Das Inka-Reich, Jena 1885, lk. 420.

saame me juba selge pildi inkade ühiskonnast. „Inkade riigi ametlik nimetus oli Tahuantinsuyu, sõna „tahua" tähendab „neli", „ntin" kollektiivset mõmmust ja „suyu" provintsi... viitega inkade maa kesksele lääne, põhja, lõuna ja ida dominioonide suhtes." 1 Seega Tahuantinsuyu tähendab tõlkes „neli ühendatud piirkonda ehk provintsi. Nendeks neljaks piirkonnaks olid: Collasuyu ehk Colla piirkond ehk külm piirkond, asukohaga Titicaca järve ümbruses kirdest lõuna poole kuni Tšiilini; Antesuyu ehk Andide piirkond, Abiscast lõuna poole kuni Sierra de Santa Cruz i lõunapoolse haruni; Condesuyu ehk Lääne piirkond, kirdest lääne poole kuni ookeanini, ja Chinchasuyu ehk Chincha piirkond ehk väljade piirkond, kirdest põhja poole kuni Ekvadorini.

Inkade riigipea kandis valitseja ehk peainka ehk Capac-inka nimetust. Ülikutes nimetatakse teda mõnedi: inka, el Inga, el Ynca. Valitseja ametikoht oli päritav. Ühteaegselt oli ta ka sõjavõrutäm ja preester. Valitseva inka õnnistust peeti pühaks, teda loeti „Päikese pojaks" ja ta võim oli ümbritsetud usundilise ooperiga. „Mitte kuskil ja mitte kunagi pole olnud riigipead, kes

1 Markham, The Incas of Peru, London 1910, lk. 173.

oluks olnud ja proli olema kõigelikumas mõttes revalitseja, kui seda on olnud Tahmantisugu keiser. Ta ei olnud mitte oma riigi ülem, vaid nurgakivi... Temast lähtus riigi seadus, riigi valitsuse korraldus; tema kätte ei voolanud mitte ainult kõik maksud, vaid ka kõik rahva varad..." [1]

Inka kohta kehtis kõigel määral prantsuse kuningate poolt meelsasti lausutud ütlus: „L'État, c'est moi!" Inka oli maapealne jumal, kelle käes oli kogu võimutäius. Kõiki alamaid loeti tema orjadeks, nende elu ja surma üle oli tal käielik voli: kõik seadused, ka need, millised hiljem hakati rakendama, omistati legendaarsele Manco Capac'ile, kellele need omakorda ka ida, päikesejumal, olevat avaldanud. Loomulikult oli selline fraditsiooni seunatud allutate piimest sõnakeelmisele, et hoida neid n. ö. elava laiba seisundis.

Põhiseaduses kehtis 24 sätest koosnev tavade kogu, kus muuhulgas olid pärgmised normid: Kõik alamad pidid kasutama Quechua keelt; valitseva inka või mõne kõrge riigi lapsa tuli noolega läbi torkida ja siis neljast kõhki kiskuda, tema maja aga maatasa teha, tema lapsed ja lapselapsed neljanda põlveni pidid elama põlatu-

1 Brehm, lk. 39.

teeb ja ei tohtinud kogukonnas ega sõjaväes saada mingit teenistust ning ametikohta; sama karistus pidi tabama kodumaa reetureid. Peale nende on terve rida norme, mis reguleerivad vargust, abielu jne. kuritöid."

Nagu näeme, on kõige karmimad karistused määratud neile, kes julgesid käe tõsta inka kui püha isiku vastu. Despootlikus riigis pole see teisiti mõeldav. Nimetatud seadused säilitati põlvest põlve nn. kiiru, köörkirja teel.

Valitseva inka võimutäiuse, tema surmaliku päritolu allakriipsutamise esmärki teenisid kõik tavad ja kombed. Isegi teema lähimad sugulased pidid tundma, et neil on tegemist n. ü. maapealse surmalaga. Igaüks „... kes tahtis kõnelda valitsejaga, pidi temale lähenema palja palu, langetatud pea ja pilguga ja nägu kõrvale pööratult kõnetama teda järgmiselt: „Nägevaim inka, ainuke valitseja ja käskija, päikese surmala poeg, päike, kuu, maa, mäed, kaljud, puud ja sinu vanemad soovivad sind hoida õnnetuse eest ja sind kõikide sündimute ees õnnelikult, õnnistusrikkalt ja uhkelt ülistada."

Igaüks, kui ta oleks olnud ka kõige silmapaistvam kindral, päälik või ametnik,

---

1 Brehm, lk. 201-206.

nõttis, igakord kui ta lähenes inkale, alluvuse märgina mingi koorma oma õlgadele ja lähenes, sellest küüru surutuna, valitsejale."[1]

Inka, samuti teised ülikud, oli mitmenaisepidaja, peale peanaise oli tal lisaks naisi, vahel kuni mitmesada. Nendega sündinud järglased moodustasid aristokraatia tuumiku.

Peanaise, ehk. coya, kõige vanema poeg loeti tava järgi troonipärijaks. Oldsuglina läks valitsemise alla ruka kätesse juba vana valitseja eluajal. Kroonimise tseremooniat toimus kõige pöidlikkustega. Troonipärija pidi kõigepealt kuu aega paastuma, siis pühalt mäelt, Huanacaurilt, auguse pooksma, siin oma käega tapma ohvriloomad, laama, ja selle päikesejumalale ohverdama. Sepeale leidsid preestrid päikesejumalalale ja ruka, pannid viimasele lauba ümber paicha (diadeem) ja sellega olid ta valitsejaks kroonitud.

Kroonimispidustustele tulid siiski kõikidest osadest kõik kõrgemad ametnikud. Igaüks tõi endaga kaasa hiigelsuure kulda, hõbedat, kalliskive jne. kui seemnis, et saavutada ise ruka soosingut. Viimane kostitas oma külalisi ja korraldas neile ekskursioone.

---

1 Brehm, lk. 45-46.

Selline pidu kestis mõnikord üle kuu ja selle aja kestes söödi ära tohutud laomakarjad.

Like mitmekuuma kombena nende pidustaste ajal tuleb märkida ohvreid.

Samasugune inka surmalikustamise, mis toimus ta elu ajal, jätkus ka pärast surma. Surnud inka laip, pärast ettevalmistamist, balsameeriti, ja nii hästi, et see säilis sajandeid. Mumma paigutati juba elu ajal valmis ehitatud hauakambrisse. Koos inkaga pidi surema ka osa ta naisi hälja surma pärast neile kingitmisest, et osutada oma armastatud abikaasale sellega au. Mõtle ja jälle kaasne! Eat peale selle leidus veel sõjaolukordi jahaatikuid teenide hulgas, kes „vabatahtlikult" võtsid endalt elu, et teenida teises maailmas oma armastatud inkat. Nahel olevad selleks soovijaid olnud mitu tuhat. See hullustuse ja mitmekuse orgia saab osaliselt mõistetavaks selle tõttu, et inkade türanniat oli niivõrd karm, et inimene kaotas praegu omaenese mõtlemisvõime. Mis seal imestada, kui kogu riigi aparatuur oligi sellele seatud, et inimestest teha elusad automaadid.

Kui kroonimise ajal olid pidustused kestnud praegu kuu aega, siis nüüd,

inka surma puhul, toimus sama kaua lein ja ulgumine.[1]

Igal neljal piirkonnal, milleks jagunes Inka riik, oli oma valitsja, nn. capac apu. Capac on tiitel ja tähendab ülev, suur, pre. Kogu mõiste tähendus oleks seega „ülev isand ehk käskija". Piirkondade valitsejad asüdlutsisid pidevalt pealinnas Auzcos ja puhtsid siit reile allutvate piirkondade valitsemist. Capac apud kujutasid endast Inka kõige tähtsamaid nõuandjaid. Nende institutsioon ei ole eksisteerinud algusest saati; vaid on alles hiljem tekkinud.

Capac apudele allutsid otsselt nn. tucricuccunad (ülevaatajad, juhtijad, valitsejad), kes olidki tegelikkes piirkondade valitsejaiks kohtadel. Tucricuccuna on nominativus pluralis sõnast „tucricuc". Viimased tegelesid kõikide neile alluva piirkonna küsimustega: kontrollisid andmete laekumist, teede ning sildade ehitamist, rekrutite värbamist jne. Õigustega ümbritsevad hüpaamia arvukused, nagu näiteks de las Casas neid „veidor de todas las cosas" (kõikide asjade ülevaatajad).[2]

Kord aastas, veebruari- või märtsikuus kutsid tucricuccunad Auzcosse, esita-

1 Brehm, lk. 42–74.

2 Cunow, lk. 61 ji.

sel oma tegevusest iseseisvale ja tema hõimkonnale (s.o. nelja piirkonna-valitsejale) arusaadavalt ning piisivatel koos päikesepiiluga, nn. sundipsaymi.

Seliselt oli korraldatud iseseisvale riigi valitsemine. Nagu näeme, ilmneb siin küllaldane tsentraliseeritsioon ja administratsiooni kõrge tase. Ei saa nõustuda faktiga valguses nõustuda Cunowiga, kes väidab, et „inkadel polnud mingit võimalust tsentraliseerida Cuzcost valitsemist vallutatud Peruu maade üle ..." [1]

2. Tahuantinsuyu ühiskondlik kord.

Olles tutvunud poliitilise korraldusega, siirdume ühiskondlike suhete raadamisele, nende elu- olu käsitlemisele, kes kõikjal ja alati on moodustanud rõhuva enamuse rahvastikust, need on töötajad.

Põhiseaduses vanas Peruus juba enne inkade vallutamist oli kogukond, nn. ayllu, mis algusest lähtudes kindlasti sugukondlikku kogukoda, ent inkade ajal oli see kahuldamatult juba territoriaalkogukond ehk naabrikond. Engels ütleb: „... Cunow ... on

1 Жуков, lk. 270.

aga („Ausland" 1890. Nr. 42-44) üsna selgesti tõestanud, et Peruus alla vallutamise ajal eksnes mingi saraskonna (saksa Mark'i taoline) korraldus (kusjuures seda ülalotavalt nimetati marca'ks), haritud maa perioodilise ümberjaotamisega, selga individuaalse maaharimisega."[1]

Ayllu on quechua-keelne sõna ja tähendab fõlkis sugukonda. Aymara keeles on selle vastava sõna „hatha". Et neil on sama tähendus, süs edaspidi piirdun ainult „ayllu" tarvitamisega.

Ayllu, nagu nimetatud, oli ammu, juba VIII sajandist alates, lakanud olemast vereseguluselu põhinev kogukond. Inkliikul kombel aga näitab Kosven, et ayllu on puhtsegukondlik kogukond.[2]

Sellele väitele säägivad vastu kõik uuemad andmed, nagu „Suure Entsüklopeedia" ja kogutcose „Ameerika rahvaarulaved" autorid, kelle järgi tuleb Kosveni väide küll ebaõige hinnata.

Igal ayllul oli oma kaitsevaim ehk sugukonna jumal, keda nimetati huaca'ks ja kellest peeti Huanacauri mäel kivikujuks muudetud Ayar Ache't.

Nähe ja ühesama Ayllu liikmed ei

---

1 F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn 1946, lk. 62.

2 Kosven, lk. 94.

tahtinud üksteisega abielluda, seega valitses eksogaamia.

Territoriaalselt oli äylla seemras erinev: vahel ühtus ta külapiiridega, vahel aga hõlmas ta mõtu küla.

Äylla nimetuseks teisiti oli veel pachaca ehk sadakond, nimetatud niimoodi Aehori arvates äyllasse kuulavate võitlusvõimeliste meeste arvu järgi, milline arvamus, muide, on praegu ümber lükatud. Eut sellest allpool.

Iga seguharu paguras inkade ajal 10 suureks äylluks ehk hatun äylluks, iga hatun äyllu omakorda 10 äylluks ehk pachacaks (s.t. sadakonnaks). Väikseim üksus oli cynca, kümnekond, mis aga tegelikult koosnes mõnnest kümnest inimesest, kes elasid ühiselt koos „suures majas".

Väärib märkimist, et ka linnad olid jaotatud äylluoluks. Nii oli näiteks Cuzcos pagu 20 äyllut. Igal äylule kuulus müüridega piiratud omaette kvartal.

Kunstliku detsimaalsüsteemi läbiviimist on püütud selgitada mõnditi. Üks on aga täiesti kindel — ta ei võinud tekkida sel ajakonna loomulikust jagunemisest seoses riimsete jõurdekasvuga. Kõige muinad allikad, nagu „Ameerika Indiaanlased", selgitavad detsimaalsüsteemi tekkimist tootmise iseärasus-

tega terrassilistel põldudel mäenõlvakutel.

Paralleelselt aylluga oli käibel juba mainitud sõna „mark" (marca). Kõlaliselt ja enamvähem ka sisuliselt ühtub inkadel esinev mark Tacituse poolt kirjeldatud germaanlaste margikorraldusega. Cunow täiesti õieti näeb analoogiat inkade ja germaanlaste margi vahel. Selle seisukohaga ei tohi nõustuda Cunow'i majandusajaloo kriitiliste märkuste koostaja, tembeldades selle analoogia „täiesti ebaõigeks, kuivõrd kesaga maaharimine (tõenäoliste aletegemise jäänustega) külalt teravalt erineb Peruu terrassilisest maaharimisest." 1

Minu meelest on siiski siin analoogia, mitte võrdsus, seda tuleb tingimata rõhutada, olemas. Sõna „analoogia" mõistesse ju kuulub kahe asja sarnasus, mis ei piira seesmises sugugi teineteisega kattuma, ülalates sõnast enesest ja arvestades seda, et ka vana-saksa mark on tekkinud otseselt saada-konnast, nagu Perumaki saadakond ja mark on kõige tihedamalt seotud.

Erinevus on ainuüksi maaharimise eritehnikas. Vaevalt külli saab selle alusel ainuüksi eitada analoogiat. Cunow'i seisukohaga tuleb nõustuda.

Esmakordselt kohatus sõna „mark"

---

1 Кунов, lk. 512.

vanas Perus, tekib tahtmatult mõte, et see on sinna siia viidud hispaanlaste poolt. Uurimused on aga tõestanud, et marca on põline Peruu sõna, mida tarvitasid niihästi quechua kui ka aymara suguharud, kuigi tõenäoliselt algselt oli ta aymara kuki sõna.[1]

Ja et tänapäeval on jäädavalt kadunud palju kohanimesid lõppsilbiga „marca", mis esmajoones müüdides ja hispaania kroonikuis, siis on see nähtus liialt seletatav sellega, et hispaania asekuningad lasksid tõpast ja katkust laastatud kogukonnad ühendada. Teise põhjusena tuleb märkida, et hispaanlased osalt moonutasid quechua keele nimesid, osalt lisasid juurde hispaania päris- või pühakute nimesid.

Hispaania lingvistid tõlgivad „marca" „puebloga"; mis tähendab rahvas, küla, jne. Cunow teeb järelduse, toetudes lingvistilisele materjalile, et marca ja ayllu on sünonüümid.

Enne veel siirdudes ühiskonna struktuuri detailsemale vaatlemisele, resümeerime terminite „ayllu" ja „marca" omavahelise suhte. Selles küsimuses on kujunenud järgmised seisukohad: ühtede arvates on mark ja ayllu samatähenduslised, ainult et esimene on aymara-keelne,

1 Cunow, lk. 39.

teine quechua-kultne; teised arvavad, et mark kujutab endast kogukonnamaad tervikuna, kolmandad, et ta tähistab kogukonna ühisvalduses jäänud maid, neljandad näevad margis mitme aylle ühendust, viiendad käsitlevad marki territoriaalkogukonna vastandina ayllule kui sugukondlikule kogukonnale. 1

Kui seni polnud ka kimsatuus pooldada neist raadeist üht või teist, tuleb sellest loobuda sel lihtsal põhjusel, et kõige autoriteetsem allikas, kuigi selles ei leidu mingit põhjendust, fikseerib seisukoha, et aylluks kuulunud territooriumi nimetati margaks. 2

Inkadel oli olemas neli ayllut, keda hispaania kroonikud nimetavad „linajes principales" (s.t. peamised sugukonnad) või „principales parcialidades" (s.t. peamised ühismaad). Nendeks olid: Maras ayllu, Sutic ayllu, Capac ayllu ja Tumipampa ayllu.

Nagu öeldud, oli margikorraldus ja ayllud ka enne inkade perioodi, ent mitmetud kujul.

Inkadel oli tavaliselt kombeks valitsetud suguharu kahte ossa jagada, taotledes sellega nähtavasti alluvate paremat vaos-

1 Kocben, lk. 94.

2. Энгельс Аллерику, lk. 196.

päälik ehk juht. Curacad kujutasid endast kohalikku ülemkihti alistatud suguharude päälikute näol.

Koga maa kuulus nimeliselt praiskale, tegelikult olid ta haripad muidugi margi liikmed. Koga maa inkade riigis jagunes kolme suurde põhirühma: 1. inkamaad, 2. päikese maad ehk prestrite maad ja 3. margimaad. Kahte esimest liiki piidid aitama harida samuti ka margiliikmed ja saagi inkadele üle andma naturaalkujul.

Maad, mis kuulus koga kogukonnale, nimetati marca pacha'ks, s.t. margimaa. Sellest eraldati igale kütale oma maatükk, külamaa ehk llacta pacha. Ülesharitud maa kandis chacara ehk põllu nimetust. Viimane jagati igaaastasel loosimisel perekondadele vahel. Loosimisel saadud osa nimetati tupu'ks, (s.t. mõõt, määr). Peale tupu oli kogukonna territooriumil veel üks liik maid, nn. muya või nagu hispaanlased neid nimetasid „heredad" (päranditav maa), „propria terra" (omaenese maa), „hacienda" (omandus), „huerto" (juurviljaaed). Iga muya koosnes õuest, majast, aidast või kuurist ja juurviljaaiast ning läks päranduse teel edasi pojale. Ei ole kahtlust, et siin on meie tegemist eraomandusega. Peale nimetatute

olid veel karjamaad, kesa all olevad ja kõlbmatud maad.[1]

Nagu näeme, ainult põllumaa, chacara, ei olnud mingi ühisomandiks seatud karja-, heinamaad ja metskonnusid mingile kollektiivselt.

Tupude suurus oli eri paigus isesegune. See on ka loomulik, sest pinnas oli eri paigus samuti isesegune. Suuremaid ja paremaid tupusid said kogukondade juhid võrreldes lihtliikmetega. Tupudelt saadav lõikus kuulus selle omanikule, vaatamata sellele, et põhjaosas harisid tupusid tavaliselt ühiselt nn. cuncade ehk külamekonna poolt.

Eraomandiks olival maatükil, mujal, kasvatati enamasti ube, millised Perus on väga mitmet sorti; guinead, pipart; soojemais paigus bananne, bataate jne.

Mingi korraldus oli vastavalt maakohale varieerus. Maaharimine, millest oli eespool juttu, toimus ainult seal, kus selleks oli looduslikke võimalusi. Sat kuna Perus on looduslike võimalustc poolest vastandlike maa, kus lumega kaetud mäed vahelduvad troopiliste põemaadalikega, viljakad tasandikud kuivade liivaaladega,

1 Cunow, lk. 74 ff.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

sis idaeneset mõistetavalt oli elanikkonna
paiknemisala vastavalt niiskusele eriaeg.
Kõrgemale rohuga kaetud männõlvakud
olid headeks karjamaadeks. Madalamais
paigus ja saunikku rajatuis kasvatati pea-
mise toidumallikana maisi. Selle kõrval tege-
leti saunikuelanikud mitte vähe kalapüü-
giga ja teatud määral saunikulähedase
laevasõiduga.

Põlluharimise tehnika oli primitiiv-
ne. „Muhed kaevati pikkade teravate la-
bidatega (põhjapoolses dialektis lampaks ni-
metatud) pinnast, naised ja lapsed käisid
järel ja puistasid kühvliga sinna teritа-
tud kangidega siiskaevatud mullakamakaid."[1]
Atru ildiselt ei tuntud, ainult mõnes pai-
gas kasutati väga algelist sahka. Põllutöö-
de paraskus lasus meeste õlul, kuigi nai-
sed pidid agaratti kaasa aitama.

Sellest hoolimata, et põlluharimise tehnika oli algeline, oli põllundus ürkadel siiski kõrgel järjel. Kasvatatavate kultuuride ja irrigatsiooni süsteemi mõttes. Kasvatati üle neljakümne kasulõtu kultuuri, millest üks tähtsamaid oli orsspuhatuses märgitud kartul.

Audiide orgudes, mis kujutasid endast kitsaid, järsukuid nõlvakutega riba-

[1] Curow, lk. 79.

sõid, uhtus vihmaperioodil vesi pinnase
sülemise kohi ära, kuival ajal aga ei
olnud siin mingit niiskust. Et siiski või-
maldada põllutharimist ka neil järskudel
nõlvakutel, oli neid vaja esteks kaitsta
pinnase ärauhtumise vastu ja teiseks hooli-
seda vendi niisutamise eest. Üksikud põl-
lutükid neil nõlvakuel asetati astmeliste
terrassidena. Terrassi alumise ääri kind-
lustati kividega pinnase ärauhtumise vastu.
Vesi neile terrassilistele põldudele juhiti
kanaleid mööda mägijõgedest. Kanalid
olid rooderdatud kiviplaatidega. Niimoodi
töid ikkagi keerulise irrigatsiooni-süsteemi,
mille abil saadi vett juhtida kaugelt,
ühtlasi aga vältida pinnase ärauhtumist.

Põllutööde tegemisel oli oma järje-
kord, mis üldreeglina oli järgmine: kõi-
gepealt hariti ära n. n. raske põllud, siis „pä-
rikesepõllud“, seejärel kogukonnaliikmete põl-
lud ja kõige lõpuks need põllud, millede
saak läks külla ühisfondi. Töötati kum-
mekordade kaupa vanemate juhtimisel.

Saak ikkagi põldudelt läks ikka
ülalpidamiseks, eriti aga sõjaväe ja üle kogu
maa laialipillatud garnisonide ülalpida-
miseks. Osa saaki hoiti suurtes, üle maa
laiali paisatud ja sõjatude läheduse ehi-
tatud laudades ehk magasinides. Iga ladu

koosnes 20–50 väikesest ehitusest, mis asetsesid ükstõistest eemal võimaliku tuletõkke puhuks.

Templipõlluale saak läks arvuka preesterkonna, templiteenijate, nn. pühakeseheitsite jne. ülalpidamiseks. Samuti igasuguste pidude korraldamiseks ja ohvrite toomiseks läks osa saagist.

Mägirahvastikus, kus peategevusalaks oli laamade pidamine, maksti andameid laamadelt. Laamakarjadest samuti läks osa kuulus Inkadele, kes loomad ära märkisid ja andsid tagasi kogukondadele hoidlamiseks. Nüüdsed pidid neid toitma koos oma karjaga.

Inka karjadest üks osa läks Cuzcosse tapmiseks, osa garnisonidele ja sõjavägedele ülevaile vägedele. Vill saadeti suuremalt poolt tagasi kogukonnale, kus sellest valmistati mitmesuguseid kangaid ja muid esemeid, milledest paremad läksid Cuzcosse Inkade käsutusse, halvemad aga magasiniidesse.

Preesterkond tarvitas laamasid ohvriloomadena, samuti ennuste ja templiteenistuste ülalpidamiseks.

Peale Inkade teetegemise kohustuse oli kogukonnaliikmetel veel terve rida muid kohustusi, nagu näiteks kirjade sulgede, mine-

vaalide, värvilise printsi jne. andmine. Edasi lasus kogukondadel vaske koormana meeste sõjavõkke võtmine ja teotegemine kanalite, teede, kindlustuste jne. ehitamisel. Et rohkem elumahla välja imeda, et rohkemat töötõd välja pressida kogukonna liikmeilt, oli inkade süsteem asja nii korraldanud, et teolised rahuldusid umbes kuue aja tagant. Kõige tähtsamate töösõlu juhtimine ja järelvalve oli inkade käes. Ja neid järelvalvajaid oli iga võimaliku tööala jaoks määratud, nad olid nagu Egiptuse muidus kogukonna liikmete turjal. Olid olemas näiteks järelevaatajad ohviloomade transpordi, kulla- ja vaskkaevanduse, kivisaetajate, kudujate, värvijate, kaluurite, puuseppade, müürseppade, kujurite jne. jne. üle. Ei olnud tegevusala, mis neile oleks pääsu paari vahele oleks päämud.[1]

Mis puutub karjamaadesse, siis pole neile kohta kahjuks lähemaid andmeid olemas peale selle, et igal külal oli karjatamise eesõigus talu kõige lähemal karjamaal. Metsade kohta on säilinud enam teateid. Metsarikastes mägipaikkondades väisid kogukonnad metsaga oma suva piirgi ümber käia, ilma et inkad oleksid vahele segamud, kus aga metsa oli vähevõitu, seisis

1 Brehm, lk. 220.

alo tucricuci kaitse all, kes reguleeris metsa tarvitamist ühtlaselt. Mõnikord kohustati metsarikkaid maake osa oma ülejäägist andma teistele, vähese metsaga paikkondadele. Viimastes oli rangelt piiratud metsa kasutamine: lubati rahuldada ainult kõige hädavajalikumaid tarviduri.

Oma maaji piirkonnas oli igal liikmel õigus jahti pidada. Allikati jäägi otsustades kehtis see õigus siiski ainult liikmkpalu puhul. Suure ajupalute, milliseid aegajalt korraldati Andide piirkondades, puhtiirul tucricuaid ja ennemus pahisaagist läks inkade ning preestrite kätte.[1]

Tööjõu kindlakstegemise otstarbel liikkuteo rajooniides ja sellest, et teada, kui palju mehi võidakse eemaldada ajutiselt kogukonnast teotegemiseks ja muude kohustuste sooritamiseks kogukonna tööd kahjustamata (ei maksa mõelda, et inkadel olid südamel kogukonna huvid, vaid ainuikest oma isiklikud huvid: harist ju kogukonna liikmed nende põlde jne.), korraldasid inkad teatud vahemaade järgi vahetusi. Antonio de Herrera jt. järgi toimusid loendured igal aastal, kuid Damian de la Bandera ja Bartolomé de las Casas'e täpsemate andmete järgi iga kolme aasta

1 Cunow, lk. 89 ff.

fagant. [1]

Loenduse ettevõtel jagati kogu riigi elanikkond 12 rahvuscaastmesse: 1. puñucrucud (= vanad magapad), üle 60-aastased, 2. chaupirucud, üle 50-aastased mehed, keda oli võimalik kasutada ainult kergematel töödel, 3. puricud ehk aucapuricud, 25. ja 50. eluaasta vahel, 4. yamahuaynad, 20-25-aastased, 5. cucapallac'ud, 16-20-aastased, 6. puellac huambrad, 8.-16-aastased, 7. tantarezid, 6-8-aastased, 8. macapuricud, 4-6-aastased, 9. llocad, 2-4-aastased, 10. trahuambracid, 1-2-aastased, 11. sayahuambrac'id, 8-12-kuised, 12. mossocaparic'ud, äsjasündinud.

Kogu riigi elanikkond oli märgitud kiipusele, millest juttu tuleb allpool. Loendamise protseduur ise toimus järgmiselt: inka volinik laskis kõigis kogukondades enese ette kutsuda selle elanikud, kaasa arvatud ka puruhaiged. Seejuures valis ta välja inka, templite ja kloostrite jaoks määratud noormehed, neiud ning lapsed, ja moodustas uued kogukonnad.

Täpsuse mõttes kulatü liht inimestel muuta oma praehet, sest viimase järgi võis eraldada mitte ainult seeguharustel üksteisest, vaid ükski kogukondade praehted

1 Cunow, lk. 102.

olid erinevad.[1]

Omapärane, mitte kõigilt, vaid ainult osalt alistatud suguharudelt nõutav kohustus oli noorte, tugevate meeste võtmine inka ja kõrgema ametnikkonna, haigu sõjaväljasõidule, tuericucidele jt. teenistuses, samuti nende kasutamiseks alamas valitsemisaparaadis. Neid kogukondadest võetud uehi nimetati „Yanacuna'deks", s.t. mustadeks; faktiliselt kujutasid nad endist orje.

Yanacunade võtmine teenistusse vastavalt vajadusele. Yanacunaks võetu kaotas kõik õigused ja kohustused oma endise margi suhtes. Oma ülalpidamise ja ulualuse said nad inkadelt, viimased andsid neile isegi naised. Enamus yanacunadest täitis oma ülesandeid Cuzcos, kus neid kasutati inkade, palede, templi jne. teenistuses. Ülejäänud osa yanacunadest oli maal asuvas valitsemiskeskustes.

Cunow ei ole nõus väitega, et yanacunasid käsitletakse poolorjadena, vaid ta peab neid inkade poolt ülalpeetavateks teenijateks, otsesteks inka alamateks.[2]

Ent mis vahe siis on sisuliselt orja ja otsese alama vahel inkade juures? In-

1 Brehm, lk. 217 ff.

2 Cunow, lk. 108-109.

ka andis ganaeunale kõik, mida ta vajas, isegi nõuse. Olukord on ju täpselt sama-sugune, nagu Vanas Kreekas ja Roomas, kus oki oli kõnelev tõõriist. Jakadel juures olid ganaeunad nagu kogu rahvaski orjuses. Iikskõik, kuidas me teda ka ei nimetaks, sisuliselt olid ganaeunad orjad.

Läst, but not at least lasus alistatud suguharudel julm kohustus, kaheksa-kuni kaheteistkümne-aastaste tütarlaste andmine ihkade käsutusse. Tütarlaste väljavalipaks oli eriline ametiisik, nn. apupanaea (s.t. õekonna ülem), kes valis välja kõige ilusamad, vaatamata sellu praalu, kui-palju tütarlapsi kogukonnast juba oli võetud. Mingil juhul ei saanud vahemaad kuelduda tütarlaste andmisest ega neid ka välja lunastada. Osa tütarlapsi saadeti Auzoosse jumalate ohverdamiseks, teine osa paigutati nn. naistemajadesse ehk väljavalitate majadesse. Siin kasvatati neid eriliste „mamaeunade" (emade, matroonide) juhtimisel, eraldatuna välismaailmast.

Neid väljavalitud tütarlapsed kandsid päikeseneitsite nimetust, sest nad olid pühendatud päikese, Helia, tsimmardamisele. Igas päikesetemplis olid olemas oma päikese-neitsid. Auzoos Markham'i pärgi oli neid üle 3000, iga kümne peale 1 matroon. Igal neist-

sil oli oma teenija."[1]

Oli kolme liiki väljavalitute maja. Lihtsales kasvatati päikesejumalale pühendatuid, kelle ülesandeks oli valmistada ohverdamiseks vajalikke esemeid, nagu ohvrijooke ja püha taignat, nn. saucu't, mida söödi ohviloomaverega üle pritsitult teatud pühadel. Samuti oli nende kohus alal hoida püha tuld ja õmmelda rõivaid peamkale. Nad olid määratud vallaspõlvele nagu vestalkki. Nad ei andnud küll mingit tõotust karskuse pidamiseks, ent selle viinamist karistati väga karmilt. Süüdlane maeti elusalt ja tema võrgutaja surmati koos tema vanemate ja sugulastega, iseeg maja, kus ta oli sündinud, tehti maatasa. „Vastu võeti ainult seaduspäraselt põlvnevaid tütarlapsi, kelle mõlemad vanemad kuuluvid ühtede kasti, sest neid loeti päikesejumala Inti abikaasadeks."[2]

Teistest majadest said ühed eneste kõrvalnaised ja armukesed, kolmandatest curacad ja yanacunad.

See vastik komme oli niivõrd juurdunud, et üks esimest asju, mida tehti uue maa-ala vallutamisel, oli nimetatud ranuses tütarlaste väljavalimine päikese või tema valitseja poolt.

---

1 Markham, lk. 106.
2 Middendorf, lk. 486-487.

„Väljavalitute majad" olid piiratud müüriga, sissekäike valvasid sõdurid. Sisemus oli peaaegu sama luksuslik kui päikese paleeg: kõik säras ja hiilgas kullast.

On päevselge, et elanikkonda selline oma laste alatiseks äraandmine väga valusalt riivas ja see oleks „... veel võhatum olnud, kui mõne muidaanlaste seas poleks levinud usk, et ohverdatud tüdarlaste hinged tunnevad rõõmu õgavesest rahust.

Nii karmimalt hindab seda traditsiooni Baltasar de Loria; ta nõmetab inkade valitsust selle pärast suurimaks türanniaks (mayor tiranía)..." [1]

Ei tule minutiski kahelda, et selline julm, võgivaldne laste vanemaist lahutikiskumine poleks tekitanud tuska; ent mida teha türanniia ees! — Jäi ühe asjult alistuda.

Naeruväärne on Garcilasso de la Vega, kes püüab õigustuseid inkade julmusi kinni mätsida tühipaljaste fraasidega. Nagu antud juhuloji: kõige metsikumast tavast oskab tema välja lugeda rõõmu, „porque era grandísima honra de toda su nacion, tener consigo una muger del Inca." /sest oli kogu selle rahva suurim au, omada endal inka naist/[2]

---

1 Cunow, lk. 111-112.

2 Cunow, lk. 112.

Inkade ühiskondliku kasvu üks eripäraseid jooni oli sugulaarude või üksikute inimrühmade ümberasustamine ehk deportatsioon ehk transplantatsioon. Seda nõuet kasutati oma võimu kindlustamiseks. täpselt samuti nagu Vanas-Assüüriaski. Tarvitamata vägivallameetodeid poleks nõudlavgi olnud ca 25-tuhandelise käputäie inkade valitsemine sadade tuhandete üle.

Ümberasustamisega taotlesid inkad 3 eesmärki: 1. ära hoida vilgakamate rahvaste ülerahvastamist, 2. alistatute hirmu all hoidmine, 3. ühtse rule tarvitusele võtta kogu riigis.

Ümberasustatuid nimetati mitmacunaideks; hispaanlased nimetasid neid mitimaësteks.

Ümberasustatud saadeti tühjadesse ülesharimata rajaaladesse, kus nad pidid oma tööga muutma selle rajaosa viljakandvaks, ehitama vajalikud hooned, templid jm. Sellise sunnismeetluse tagajärjel muudeti häiritud ökoloogilisi mägirajoone, kus varem elutsesid aiandit mitmikud laamaloomakarjad, viljakaitse põlluadires. Eut milliste tohutute pingutuste hinnaga!

Igasse äsjavallutatud piirkonda saadeti ca 10 tuhat perekonda asundajaskonda, sama palju toodi sealt asemele. Niimoodi segati

inimesed üksteisega: alistatud, nähes end ümbritsetuna lõpmatust rahvast, harjunud pikapeale siiski end ka kommetega, pealegi olid nad ära lõigatud igasugusest ühendusest oma endiste seguharuliikmetega. Kui siiski juhtus tõusta inkade vastu, surusid see katse veriselt maha.

Lõpmatult ümberasustatute suhtes rakendati, kui meenutada Lääne-Euroopat, Richelieu tuntud võrdlust rahva ja muula kohta. Seisus oli parajasti nii tugev, et selle all kokku ei langetud, kuid püsti tõusta ka ei suudetud. Selline „status quo" oli ilmatu juhtmõtteks. Näiliselt oli sundannikele isegi teatud vabadus jäetud, nagu näiteks oma iidolite kummardamine, kuid ainult esialgselt, sest pikapeale korpati need kokku ja viidi Auzasse iidolite templisse. Ümberasustatute tõrksuse ja mõtlemise kaotamiseks pidi sunnivahendite kasutati meelitusi: anti neile eesõigusi võrreldes põliselanikega, autasustati neile päälikuid ja ülikuid aumärkidega ning kingitustega, neile pooqi võttis praimka oma teenistusse, neile tütreid pandi mehele inkadele jne.[1]

Inkadel oli riiside väga töötatud suure päraskit funktsioneeriv süstem allutatult mahula välja pigistamiseks. Terav vahe valitses

1 Brehm, lk. 318 jj.

rikade ja allikate vahel.

Kuigi ka ca 25000 inimest, see käputäis ülikuid ei moodustanud sotsiaalselt homogeenset massi: nii mõelda, tähendaks ajaloolist tõde moonutada.

Juba hispaania kroonikud kõnelevad orejones'itest, mis tähendab suurekõrvalised. Orejones'id said oma nimetuse sellest, et nad kandsid oma kõrvades suuri kuldkõrvarõngaid, mis venitasid kõrvad seeruks. Sotsiaalselt orejones'id moodustasid rikkade kas aristokraatia tuumiku. Neile lähedased olid curacad, alistatud rahvaste vanemad, kes moodustasid kohaliku ülemkihi.

Priviligeeritud seisusse olid muidugi mõista ka preestrid.

Nende kahe eesõigustatud rühmituse kõrval suurem osa rikkadest moodustas kogukonna lihtliikmete massi.

Despootlikus riigis, nagu seda oli inkade oma, pidi olema alati valvel rahutuste või ülestõusude puhuks. Sel otstarbel oli sisse seatud eriline kullerite süsteem, mille abil rikkad olid informeeritud kõigist riigis toimuvast ühiskonnast ja said vajadusel korral anda kohese löögi võimalikule vaenutegevusele. Teatud vahemaa, ca 6 km takka, olid püstitatud sõjateede äärde kõrgemadele kohtadele väikesed puust õlgkatusega majad,

milledes pidasid alaliselt valvet vahuajal 3-4, sõpaajal kuni 10 ja rohkem pooksjat või kullesit, nn. chasquicuna'd. Viimaseid treeniti juba noorusest peale pooksmises ja harjutati neid taluma nälga ning janu. Neile oli nälja möeldud ka spetsiaalne, jooksmist mitte takistav, täistest eriline süsteem. Iga kolme kuue tagaant vahetati vana vahetus välja. Teated anti neende kaudu edasi kas suuliselt või küpushõõrde abil. Iga chasquicuna pidi surmakartlust ärevardusel hoidma edasiantavate teadete saladust. Igas majakeses olid poolid kullesitest alaliselt valvel, ülejäänud puhkasid. Valvelolijad piilusid koga aeg majakese ümber, kas ei ole näha kullesi tuleku signaali, väikest suitsutuld. Tulekõket. Niipea kui see nähtavaks sai, süütas valvaja omakorda kõkke, et sellega märku anda järgmisele „jäämia" kullesi saabumisest. Valvelolija kulles, märgates signaali, ei jäänud ootama, kuhas teade temani tuleks, vaid ajas võimsise mõtles jooksu teate edasiviimiseks. Mõlemad kullesid jooksid niikaua vihmkoos, kui teade või sõnum oli mõne poolt täielikult pähe õpitud, alles seejärele jooksid sõnumisaaja ülesi edasi järgmisse „jäämia", ja seal korrdus täpselt sesama.

Sellise süsteemi puures, nagu ütleb Brehm, võis praaka viia merest ca 500 km

kaugel asuvas piirkonnas iga päev värskeid kalu. 1 Võrdlus, mida kasutatakse ka Pärsia kuninga teadustehnistuse kohta, kes olevat iga päev võimul süüa värskeid Egeuse mere kalu.

Brehm arvab, et see teadustehnistus olevat ülekannud kõigi Euroopa riikide postikorraldusse XV saj. algul. Loomulikult on see liialdus. Täiesti õieti ütleb selle kohta Lenormant, et „Persia korraldus oli kasutusel ainult valitsusasjade edastamiseks ja seda tohtis'd taroitada ainult isikud; eraasjadele oli ta suletud; ka olid piisitatud sellised jooksjate jaamad ainult väliste suurte sõjateede ääred. Teatavasti eksisteeris juba Vanas Hiinas ja Egiptuses selletaoline valitsuse eesmärke täitev teadustehnistus. Pärsias rajas esimesena Kyros sugulipärase diplessi ühenduse ratsakullerite näol, korraldus, mis kahtlematult kaugelt ületas Persia jooksjate postid." 2

---

1 Brehm, lk. 233-235.

2 Lenormant, lk. 71.

IV Perekondlik elu-olu.

Kuhu me ka iial oma pilgu ei pööraks, kõikjal kohtame omapärast sikkuse ja vaesuse dualismi. Nagu kuulus kreeka filosoof Platon ütleb, on rõgas-linnas äärasti ja vaeste liin. Nende kahe pooluse vahelised erinevused on seda silmatorkavamad, mida rohkem neist kumbki on välja arenenud.

Jukade ülemkihi luksuslikku eluviisi juures saab alamate elu ümbritseda liitsalt kiratsemiseks, mille eesmärgiks oli ainult tööjõu produtseerimine. Puududes allpool nõudmisi perekondliku elu-oluga seotud küsimusi, näeme lepitamatut vastuolu ülemkihi ja alamate vahel.

Kui alata kasvõi tööpaotusega sugude vahel, siis juba siingi torkab silma ülemkihi ja alamkihi vaheline suur erinevus. Ülemkihi meestroost liikmed ei tegelnud loomulikult ülalse mitte kehalise tööga: nad olid kas kõrgemad sõjaväe- või riigiaparaadi juhid. Allpool tööpaotusest kõneldes tuleb silmas pidada mainitud märgist, pealegi veel seda, et ka sõjateenistus oli eranditult meeste ala. „Indiaanlaste ühiskonnas on tööpaotus sugude vahel, nagu me teame, väga

täpne. Kõige sagedamini mingi asja tegemise kohustus kuulub kas naistele või meestele – esimestele, kui on tegu tekstiilitöödega. Peruus aga – vähemalt inkade impeeriumi ajal – rahvastiku suure tiheduse ja ülalpoolse kõnnides kindlalt organiseeritud sotsiaalsüsteemi tõttu, olid arenenud käsitööliste klassid ja üks neude ülesandeid oli kudumine.

Alamad valvaklassid tegid siidiseid arvatavasti ainult enese tarbimiseks... Sõjavõe ja inkade vajaduste rahuldamiseks valmistati spetsiaalselt põlde, ja neil värvati osaliselt riiginetalud põllutöölisi, osaliselt mesoameerika käsitööliste seast.

Ei näi mingit kahtlust olevat selles, et mamacunade peamiseks ülesandeks oli kudumine... Iroonilik küll, nagu me mainisime, mehed nõtsid mõnikord üle naiste kudumise kohustuse. Cieza de Leon teatab niihästi Anzo kui ka Cañaris'e distrikti kohta, et seal mehed ketrasid nõrga kudusid, kuna naised tegid põllutöid (Cieza de Leon, pp. 144, 167); kuid viimane oli seoses ehanijaga ruoliaadlaste seguabiasude kaskel."[1]

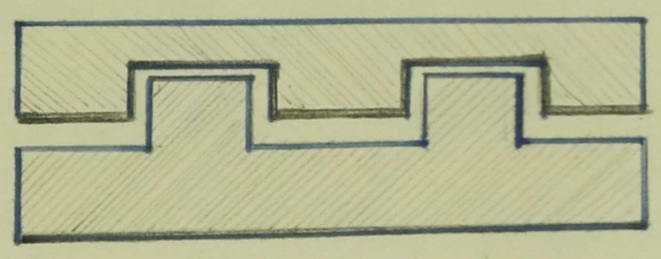
Nagu näeme, inkadel ei esinenud seguede vahel sellist ranget tööjaotust nagu teistel punahahkadel.

Mis puutub elamutesse, siis ülemkiht

---

1 Gösta Montell, Dress and Ornaments in Ancient Peru, Göteborg 1929, lk. 184–186.

elas luksuslikult sisustatud palleedes, – neidest lähemalt ehituskunsti puures, – eut tavalised kogukonna-liikmed kividest või põletamata telliskividest ehitatud õlgkatusega ja ilma akendeta onnis, milles oli tavaliselt ainult üks nurk, mis ainult hasva oli paotatud vahtseinaga kahekss. Onni sisustus oli primitiivne: laud, mõned puutoolid, savist kolle tarbeesemeteks, mõned potid ja crussid, kuivanud lehtedest, paremal juhul rõnkkiigest ase – ja kõik. Kuigi varastada selliest onnist midagi polnudki – õieti ei olnud varastamise inkadel kombeks – oli onu siiski varustatud algelise pärgmiskujulise puuluku ga:

Muugitest ehtesarjadest ei saanud siin juttugi olla. Ainult inkadel ülemkihi naisperekonnaliikmetel oli õigus peeglit kasutada, mis praegu kestel võis olla kullast, hõbedast või obsidiaanist, teistel ülikatel vasest või prouksist. Muhed ei kasutanud kunagi peeglit, pesti häbistavaks ja muheda riivavaks peeglisse vaatamata.

Samasugune pärsk erinevus oli ka ülikate ja lihtrahvaste riietuses. Vähe sellest, nagu teatavad kroonikud, oli riietus erinev ka vasta-

valt asjasse ja ametikohale. Kõige asjaajamisem oli peainka süüdlus. Peale peasideme, nn. llantu, ja krooni aset täitva punase paicha ehk tuti, mis oli kinnitatud otsmikule kuni kulmudeni ja ulatus meelekohtadeni, kandis ta punest viiuña villast kootud pikka käisteta särgi-taolist alusrõivast, kuhi-taolist pealisrõivast ja kanepist kootud sandaale. Kõige selle puude kuulusid kalliskividest ehted.

Üldjoontes samasugune oli ka ülikate süüdlus. Lihtrahva oma oli kootud pärnadast laamavillast, kalliskividest ehete asemel võisid nad kanda ainult mõnesuguste taimede, nagu näit. kaktuse okkaid.

Peamiseks ja kõige tähtsamaks tunnusmärgiks, mille järgi eraldati mõtte ainult ülikaid alamaist, vaid ka ükskuid suguharusid üksteisest, oli prache.

Samuti söömises võime tähelduda haigutavat kuristikku ülikate ja lihtrahvaste vahel. Üldreeglina söödi 2 korda päevas: see käib mihästi ülikate kui ka lihtrahvaste kohta. Peasöömaaeg oli hommikul, meie nn. keskhommikul paiku, kiire õhtu eel.

Ülikate toidulaual oli kümneid ja sadu roogasid: siin oli iga liiki liha, kala, puu- ja aedvilju jne. Toidunõud olid sageli puhtast kullast.

Seevastu lihtrahva toidulaud oli kahv

niig kasiv. Peatoidusets olid neil mitmesugused põllu- ja aiaviljade sordid, nagu mais, oad, kõrvitsad, kartulid jne. Lihatoit oli harulduseks.

Kõige levinum oli maisi kasutamine: seda söödi toorelt, keedetult ja praetult. Maisi jahvatamiseks kasutati käsikivi. Söömise lõpetamise abil, mis olid valmistatud palmipuupähklite koorest; ülikatel kullast ja hõbedast. Ka liha ja muud taolist sööti lusikatega, pärast seda kui varem, prooksist või sähkivist nugadega olid valmis lõigatud parajad seentäied.

Pärast sööki joodi ja peab ütlema ohtralt, eriti riigi lõpu poole. Levinuim oli nn. chicha jook. Seda tehti maisi linnastest, millised puustati, keedeti ja lasti käärida. Nii saadi mõdu, inkade rahvuslook chicha.

Ärritusvahendina kasutati kokalehtede närimist, mis muide oli kuulatud, kuid sellest hoolimata laialt levinud. Kokalehtede mõõdukal tarvitamisel oli ergutav toime. Neid närides annidati Taheda suurimaid raskusi ka kehva toidu puhul. Ülelüigne närimine põhjustas suuri ferviserikkeid, nagu liikmete väsimuse jne. ja tegi töövõimetuks.

Maastmadalast harjunud kaevide tingimustega tööorjad ei osanud parimat tahtagi kui aina orjata või õigemini öelda, muuks ei jäetud neile aegagi: nii osavalt oli korraldatud nende ekspluateerimine.

Juba sünnist alates pidi lihtkogukoondlase laps läbi tegema karmi elukooli. Kohe pärast mahasaamist läks ema apa või põe äärde, pesi enese ja lapse puhtaks, mässis viimase nii kõvasti karedasse rätikusse, et see ei saanud käsi ega palga liigutada, pani ta kõlitaolise tekiga endale selga ja hakkas kodus toimetama nagu poluks midagi juhtunudki. Kaudne tervis, mis lubas niiviisi talitada! Tänapäeva naiste juures pole see enam mõeldav. Eut millise ohvri hinnaga see oli saavutatud! Ohver oli liig suur selleks, et ülus kaaluda sellest tulenevat hüvist: valuta sünnitamist.

Last imetati kolm korda päevas. Sülle võtmist ei tuntud. Laps lebas hällis niikaua, kuni ta kõndima hakkas. Imetamine kestis paar aastat. Ammesid ei tuntud imikadel: coya, s.o. peatska naine imetas niisamuti ise oma lapsi kui lihtinimenegi.

Teise eluaasta lõpul anti lapsele uimi, mida hõljem, eriti aga ülikadel, muuga asendati.

Nime panekust ja sünnast võõrutamist, mis mõlemad toimusid teise eluaasta lõpul, pühitseti ülistatel suure pidulikkusega. Külalisel tõid igasugudeid kinke, tantsiti ja lauldi.

Nagu näeme, vastab see toimung lihtkandu meie katselkäimisele, ainult selle vahega, et meil ei toimu sel puhul pidu.

Alates viiendast eluaastast hakati liitlis-
test lapsi harjutama juba tulevase tööga,
sellal kui ülikate lastele õpetati koolitar-
kust ja muid teadusi, millest pattu tuleb
edaspidi."

---

1 Brehm, lk. 84 jj.

V Kultuur.

Vaimne kultuur: keel ja kiri, koolid ja amantaseid, usund, kirjandus ja näitekunst, kujutav kunst, teadus.

„Jakadu targaks poliitikaks oli püüda kehtestada ühte keelt kogu määratu suures riigis (throughout their vast dominions) ja neil oli selleks otstarbeks haruldane vahend," 1 ütleb Markham. Despool me nägime, et selle tarkuse diktaator oli munitsi alamate vaoshoidmine. Despotism pareneb funktsioneerimise ja oma võimu kindlustamise seisukohast kindlasti tark poliitika. See ei tähenda, et ühtset kultpolitsei võidud kasutada hospiidi valvurite eluperje paraudamiseks.

Inkad ise nimetasid oma keelt runasimi'ks, mis sõnasõnalt tähendab inimese keel. Selleks ajaks simiks sai neil, nagu me teame, quechua keel. Selle keelega oli otsemaid kokkupuutumisi hispaania vallutajail: ilma keelt tundmata polnud ju võimalik olnud inkadel valitseda. Sellepärast asuti kohe esmaspoolse quechua keele kui ametliku keele uurimisele. Üks esimesi väärmatutel uurijatel ja reisijatel dominiikaani munk Domingo de Santo Tomás koostas 1560. a. quechua keele grammatika. Sellele nimetab Santo Tomás

1 Markham, lk. 137.

nua-simit üldiseks inkade keeleks ja annab talle nimeks „ Quechua ". Miks ta seda teeb, ta ei selita. On arvatud, et nimi on antud juhuslikult, sest mingi nimi tuli ju anda, või Quechua piirkonna järgi, kus viibis Santo Tomás.[1] Tänapäeval valitseb selles küsimuses täis selgus. 1586.a. avaldatud Peruu geograafilisest kirjeldusest ilmneb, et inkad ja hispaanlased tähistasid sõna „ quechua " kahesuguses mõttes. Ühelt poolt tähistati selle sõnaga Andide sügavaid lõhesid või orge; sõnasõnalt tähendab „ quechua " „ see org ". Teisalt aga tähistati sõna „ quechua " nende suguharude tähistamiseks, kes elasid sellistes orgudes (n. ü. soopade orgude riimeed) vastandina kiltmaa, aymara, suguharudele.[2]

Oma struktuurilt on quechua keel paindlik ja väljendusrikas. Tugevaid b, d, f ja g pole olemas; vokaale „ e " ja „ o " tarvitatakse väga harva. Sõnastu mõned gutturaalid on väga tugevad ja mõned sõnad kõlavad alguses emfaatilist häälduselt. Häälik „ ch " on frekventne. Grammatilise soo ja artikkel puuduvad, nominatiivi mitmust moodustav partikkel käändub. On olemas verbi partiklid, mis näitavad ülimuluse esimesest teisele, teiselt kolmandale, kolmandalt esimesele ja kolmandalt teisele

1 Markham, lk. 312.

2 Энциклопедия Америки, lk. 192.

isikule. Kuke omapärasus, mis annab talle väljendus- ja ühekuuluvuse, on just nominaalsete ja verbaalsete partiklite tarvitamise. Nimaste hulk on väga suur ja nende abil on võimalik mõnda sõna tähendust väga mitmesuguse teel. Sugulussõnade tähistamiseks on olemas palju sõnu. Näiteks on olemas eri sõnad venna õe ja õe tähistamiseks. [1]

Vaatamata mõnda üsna kõrgele kultuurilisele tasemele, ei põlenud inkad siiski välja tähtpäeva kirjani. On säilinud rühmasid teatreid selle kohta, et inkad, eriti preestrid, kasutasid nn. piktograafilist kirja ehk piltkirja (lad. k. pictus - maalitud, kreeka k. γράφω - kirjutan). Igatahes üks on kindel, et piktograafia leidis inkadel väga vähest kasutamist.

Piktograafia teke mõnedel maailmastel kandub tagasi kaugesse minevikku, mochica kultuuri aja-järku. Sellest perioodist on leitud nõu, mis on kirjutus tehtud mitmesuguste sõrgete ja kõverjoontega, ristidega, punktidega jne. Omaaegsete keraamiliste esemete kaunistustes on säilinud mõnda nõudele lugemise otsemid. Igasugused fantastilised olevused ja metsloomad on kujutatud nii esemetel nõudel olvaid märke lugejatena. Siin seisame pik-

1 Markham, lk. 138.

fograafia hälli peures.[1]

Kuigi piktograafia tekkis juba mochica aja järgul, ei arenenud ta mudiaaulastel, nende seas ka inkadel, edasi. Piktograafia unarusse jäämist ühelt poolt ja küpsu tarvituseli võtmist õigustamist teiselt poolt tõestab ka järgmine legend. Inka Tupac Cauri Pachacutec, nähes, et alistatud suguharud on patuteele libisenud, püüdis neid taas õigele teele juhtida sõbralikult. Kuna see ei aidanud, küsis ta oraaklilt nõu. Viimane vastas: „Kogu õnnetuses, laastavas katkus, barbarite tulekus on ainuüksi süüdi kirjaniängjad (s.o. piktograafia – P. K.); kui ei tahuta, et siiki tabaks veel raskem häda, siis kuulatagu kõige rangemalt, et keegi ei kasutaks kirja, hävitatagu kõik tema jäljed ja karistatagu surmanuhtlusega tema võimalikku mustit kasutuselevõtmist. Viivitamatult anolis kuningas välja vastavad seadused, kuias surmanuhtluse ähvardusel mitte ainult kirjaniäraldele tarvitamise, vaid ka banaanilehtede valmistamise... paberites või pergamentides ja valvas kõige karmimalt oma korralduste täitmise järele. Selle tagajärjeks oli see, et järeltulevad põlvkonnad võõrdusid kirjaniäraldi kasutamisest... Kirjamäraldi asemele astui siise nöudsest peale kiipu." 2

---

1 Lengeüüge Amerikа, lk. 189.

2 Brehm, lk. 413.

Seega unarusse jäetud piktograafia asemele võeti tarvitusele nn. küpu ehk sõlmkiri, mis leidis laialdast kasutamist inkadel ja milline oli äärmise täpsusega välja arendatud.

Küpu, kuigi ta Peruus oli arendatud omamoodi virtuoosliikmeni, ei ole sealt pärit. Küput, kuigi algkujul kujul, kasutasid ka mitmed teised rahvad, nagu Põhja-Ameerika indiaanlased, mõningad negriite suguharud, mitroneeslased jt.[1]

Küpu kujutab endast pikemat nööri, mille külge. teati mitmesuguse pikkusega ja eri värvilisi puuvillaseid nööre, mis rippusid peanööri küljes nagu harjad. Nööride tehti sisse sõlmed, mis tähistasid arvusid. Igal värvil oli eri tähendus, näiteks punane sõja jaoks, kollane kulla jaoks, pruun kartulite jaoks jne. Küput kasutati peamiselt kogutud andmete arvestamiseks, ent praktikas mul mitmesuguste statistiliste andmete, nagu rahvaloenduse jne. fikseerimiseks, aga ka kalendrina ja ajaloolise sündmuste talletajana.

Küpu kasutamiseks olid olemas selles otstarbeks õpetatud arstetundjad, nn. küpu-camayoc'id. Need asusid iga küla ja talukorral lugejal nad küpu niisama osavalt nagu meie lehte käsikirja. Küpu „dešifreerimisel" saavutasid küpu-camayoc'id üllatava

[1] M. O. Kosven, Очерки истории первобытной культуры, Москва 1953, lk. 166.

täpsuse, nii üllatava, et paljud hispaania kroonikud, kes koos konkistadoorsiolega saabusid Peruusse, ei uskunud oma silmi. Teiste seas tuntud Cieza de Leon, kes kohe pärast Peruu vallutamist selle risti- põiki läbi rändas, jutustab neile sellest huvitavalt ja õpetlikult. „Ma olin," jutustab Cieza de Leon, „nende arvestuste täpsuse suhtes ülimalt uskumatu ja ma pidasin nende kinnitusi, ka pärast seda kui ma olin neid hästi käsitavat kiipu, väljaõppelisena. Marcavillca poikkonnas, Xauxa provintsis, palusin ma ühte härrast Huacarapo-sa't, et ta mulle õpetaks seda arvutusviisi ja nimetaks mind selle (s.o. kiipu - P. Z.) õigsuses ning täpsuses. Kohe laskis ta, nooriaastate kohta väga arukas ning taiplik mees, oma teinekord tuua kiipud, palus mind täpselt tähele panna ja andis mulle kõige üksikasjalikumaid katseid kangete kohta, millistelt tema kaudu oli antud hispaanlastele Francisco Pizarro sõjaväe tungimisest saadik. Kõik oli siis tähendatud, ei puudunud vähimgi asi. Ma nägin arvestust sulla, hõbeda, riietuse, maisi, loomade ja muude antud esemete kohta ja mind jolmund mitte vähe hämmastunud märgete täpsuse üle."[1]

Ülikate poegade jaoks olid loodud inkadel koolid. Lihtrahva pojad, samuti tüdarlapsed, ükskõik kas ülikute või lihtinimeste

1 Brehm, lk. 294- 295.

omad, ei pääsenud kooli. Lihtrahva poegade puhul, nagu eespool nägime, algas nn. elukool, s.t. neile õpetati ainult praktilist elukutset. Tütarlastele, nii alamast kui kõrgemast soost, õpetati naaspidamise tõid, nagu kudumist, ketramist, küpsetamist, rahvuslaulu ehk viisamist jne.

Inkade arvates polnud lihtinimestel vaja kooliharidust, sest see oleks neist teinud ainult paljunuas Auzcos. Veel täna päevani, vähemalt $\overline{xx}$ saj. algupoolni, püsivad inkade koolide varemed.[1] Koolide rajamine inkadel omistatakse Inca Roccale, kes olevat olnud igas suhtes kõvakäelise valitseja.

Kooliõppus vältas inkadel neli aastat. Esimene õppeaasta oli pühendatud quechua keele õppimisele, teisel aastal õpiti usuteadust, kolmandal ja neljandal aastal

[1] Markham, lk. 66.

õpiti tundma küpu lugemise ja tema abil teadute ülesmärkimise kunsti.[1]

Koolis juhtisid nn. amantas'ed ehk targad või kui tarvitada tänapäeva terminit- „õpetlased". Nende tegevussfäär oli lai. Peale koolide juhtimise ja sal õpetamise tegelesid nad kõikide tol ajal raka küsp küsimustega teaduse ja kunsti harudega. Nad moodustasid omaette ülikaste kihi, kes olid väga lähedaselt seotud preestritega, kuid siiski ei saa neid kahe vahele panna võrdusmärki, sest kuigi kõrgemates preestrikohtadel olid alati amantas'ed, polnud kõik amantased veel preestrid. Liks osa amantasi'd tegelesid astroloogiaga, s.o. taevatähtede vaatlemise kaudu määrasid nad kindlaks ajaarvamise, pühade ja põllutööde algusi; teine osa tegeles põldude mõõtmise, vesiaadelduste ja ehitustööde juhtimisega. Samuti valvasid, sünni- ja surmajuhtumite, andamite, riigi laadudes olevate toidutagavarade, riietusesemete ja relvade üle arvestuse pidamise kaudu nende kompetentsi. Edasi tegelesid nad lunastusega, astroloogiliste ja genealoogiliste päringute edastamisega jne.[2]

Nagu kõigil rahvail, kelle teadmised ümbritsevatest looduse nähtustest olid veel

---

1 Lengerken Aelupuku, lk. 199.

2 Middendorf, lk. 484–485.

looritatud salapärasuse ja müstika süüga
vähese loodusseaduste teadmise tõttu, nii ka
inkadel, ja selle pärast mängis usund
suurt rolli. Inkade riigi ajaks oli usund
jõudnud vabaneda mõnedest üksikkogukondlik-
ku korra elementidest, nagu näiteks ani-
mismist, kuid selle kõrval säilis ka kül-
laldaselt neid elemente, nagu: totemism, loo-
duse- ja esivanemate-kultus. Sugukonna kait-
vaimudest, nn. huacadest, oli juttu eespool.
Nendega lähedalt oli seotud mumifitseeri-
mine, sest inkade uskumise kohaselt toi-
mus surmute ilmastõus: hing ühines taas
kehaga. Balsameerimisest oli samuti juttu
eespool.

Samuti aega ristiusus, nii ka inka-
del oli oma kujutlus taevast ja põrgust. Ini-
mesed, kes vagalt ja ausalt elasid, läk-
sid pärast surmast ilmastõusmist hanan
pacha'sse, ristiusu taevasse, surnalakartmatud
aga ucu pacha'sse - põrgusse.

Jumalatest tuleb nimetada kõige-
pealt maailmaloojat Con Ticci Viracocha't,
kelle vanim poeg, Tati, päikesejumal, sai kil-
pem ja jumalaks. Sama okami nägime kreek-
lastelgi, kus Kronos tagandab Zeusi ees, ja ka
teistel rahvastel.

Seoses maailmalooja Con Ticci Viraco-
cha'ga tuleb mul teha ekskurss selle kohta

selgitamiseks, sest terve rida autoreid nimetab selle asemel Viira-cocha resp. Kuira-cocha. See nimi esineb Illa Tici Viira-cocha, Con Tici Viira-cocha ja veel Con Titi Viira-cocha kujul. Kahe esimese osa Illa Tici jt. on peetud lihtsalt prefiksiteks. On avaldatud arvamist, et oma päikese tõttu on Con Tici Viira-cocha kontraheerunud Viira-cocha'ks.[1] Nii või teisiti, kui'd peale selle kannab ta veel nimetust Pachacamac. Ei kuulu selle kirjutise raamesse nende sõnade etümoloogia selgitamine; fakt on, et inkadel oli maailmaloojast fumakse, keda nimetati nimeti.

Inti, päikesefumala kultus levis eriti inka riigi viimastel sajanditel ja sai valitsevaks oma võrratu luksusega ning pidulikkusega. See on täiesti mõistetav, kui meenutame, et inkad lugesid end päikesepoegadeks.

Inti abikaasa Quilla, nimetatud ka Coya, oli kuufumalanna. Teda peeti abielunaiste kaitsjaks ja tal oli oma koht päikesetemplis. Ta oli inkade fumes suures lugupidamises; nga kuufaasi pidul paastuti ja hoiduti koosmagamisest.

Järgmisel kohal oli välgu- või kõnefumal. Päikesefumala tunnina austati Tedagi

[1] Middendorf, lk. 450-451.

kõrgelt ja talle oli ehitatud Coricanchasse (s.o. päikesetemplisse) oma kabel.

Ka kumpumalaumal olid oma tennid. Nendeks peeti Jähti, väljaarvatud Chasca ehk Chascac Coyllur, käharpäine täht, kes oli päikesekumala enese käskjalg. Viimast peeti nii isiste kaitsjaks, õite ja lillede loojaks ning kaitsjaks. Kui chasca raputas oma käharaid pead, laskus niiske ja kosutav kaste taimedele. Ka temale oli pühendatud oma kabel Coricanchas.

„Neade järel tulid mitmesugused tähekujud, millelust paremad olid Collcac (plejaadid), Urcuchillay, Chacana, Liqui-liqui, Topatorca, Uiico ja Mamana, millede nimesid ma ei tea hispaania keeles, sest need teadmatuses olevad inimesed mõtlesid, et niisugune ja niisugune täht mõjustab nende tegusid." 1

Eriline austus osalizes sai plejaadide tähekogu. Seda peeti maa-aluse tsivilisatsiooni kaitsekumalaks. Iga külm või muu loomust kahjustav tegur omistati sellele kumalale. Seepärast püüti tema kahjustavat mõju vältida ohvrite, palvete, rannetega jne. Plejaadi auks korraldati kiidu kõigi pagan-ite kombeid kohaselt. Seda kultust ei õnnestunud ka hispaania

1 L. Lehmann-Nitsche, Coricaucha, el templo del sol en el Cuzco y las imágenes de su altar mayor, Buenos-Aires 1928, lk. 7.

vaimulikel välja jäurida. On teada, et isegi 17. sajandil algul püüdsid pliipaadiga kultust täie hooga, millest lähemalt allpool.[1]

Peale ainuõdatute oli terve riida teistjärguliti jumalust.

Jumalatele ohverdamine, andide toomine ja palvetamine Päikse templis. Eriline kuulsus on võtnud kaks päikesetemplit, üks Titicaca järve saarel ja teine pealinnas Cuzcos, nn. Coricancha. Esimene templ ehitati päikeselaste Manco ja tema õe, ühtlasi abikaasa, Ocllo auks vastavalt rikkalt tekkemüüdi ühele versioonile, mille järgi päike olevat Titicaca järvele saatnud oma nimetatud lapsed, et nad oaini mutlastena elamud ja asumised kavatsetsal kohtadel ja koubekaies.

Kõigem, ruka riigi asutamisega, asutati Titicaca päikesetempel ja selle kultus käibus. Seda rohkem puhtes aga õitseb Cuzcos asuva päikesetempli kultus.

Cuzco ehitistest oma tähtsuse, luksuse ja ka rikkalikuate aarete külluse poolest oli esikohal päikesetempel - Inti-huasi - ehk oma hiilguse pärast Coricancha'ks, s.o. kuldaks koduks, nimetatud. Templ ehitati arvatavasti Manco Capaci ajal; kümnenda valitseja Inca Yupanqui ajal täiendati tiiba. Sil

[1] Brehm, lk. 123.

Viimasel kujul nägid tuda ka hispaanlased-konkistadoorid. Templi saali ja toad olid ehitatud nelinurkse õue ümber ja avanesid ka sõa, . Alma ükstõtega ühenduses olemata. Müüride olid ehitatud peenelt tahutud kividest, katused puust ja kaetud pilliroogа, sest inkad ei tundnud tolliste põletamist. 1

Templi ühemus jagunes seinteks, päikesejumala teenimisele pühendatud ruumiks ja viieks võikesemaks, mis olid pühendatud kuu-, tähtede, vikerkaarele ja tuistele tähtedele. Templiruumide ümber asusid preestrite ja templiteenrite ruumid, paigad ohvriloomade ja ohverdamisele kuuluvate viimaste jaoks, eesõued, milledes toimus ohverdamine, sest templi sisemuses oli lubatud ainult inkadel ohverdada lilli ja viiruki.

Templi peatüsekäik asus päikesetõusu suunas, nii et esimesed hommikpäikese kiired langesid päikesejumala kuldkujutisele, mis kujutas endast kullast päikesekatast. Seal oli tehtud veel 11 ust ja mitmeid, smaragdide ja teiste kalliskividega kaunistatud akнaavasid. Uksepiidad olid kullast, ukse-id olid kaetud kuld- ja hõbeplaatidega. Templi välisseintel oli kümnealaiune kuldplaatidest friis. Templi sisemus oli niivõrd luksus-

1 Middendorf, lk. 479.

lik, et ka muinasjutulosst ei oskals kaunimana ette kujutada. Kõik seinad olid tahveldatud kuld- või hõbeplaatidega, lagi kunstipäraselt mõtestatud seadripuust, põrand kaetud kullaga läbipõimitud ja kõige peenemast vikunja villast kootud vaipadest.

Lähes templiõues oli nn. kuldaed, kus kõik aias asuv oli tehtud kullast: taimed, lilled, puuviljad, laamad ajafaktiga, igasugused väikesed loomad, ka linnuste kujud, kastmisnõud jne. Selle tohutu rikkuse oli andnud mõne kokku voolanud riigi eri osadest. Ajajooksul kuhjunud nii suured kulla ja hõbeda tagavarad, et selliseid Euroopas iialgi polnud nähtud, nagu need tollal maadel olid.

Vega varustati templit lähedalasuvais mägedes leiduvaist allikaist. Veed juhiti templisse prouksist, templi piirkonnas aga kullast torude kaudu.

Päikesetempli ülevuselt vastas ka teinekord personali arv, mis ulatus mõnesaja tuhandeni.

Templi ehitistesse suunatoleva mitmekesise abi kaasale, lähemaile sugulastele, preestritele ja päikesekehitsitele. Kõigile teistele oli see keelatud surmanuhtluse ähvardusel.

Peale nimetatud kahe päikesetempli oli küllalt teisi väikemõõtmeid templeid.

Märkida võiks vast Huanacauri oma, mis oli seotud inkade tekkemüüdiga.

Peale templite leidus locudamatul kulgal pühapaikasid, nn. huaca'sid, kus toodi jumalaile ohvreid ja pöörduti nende poole palvetega. Huaca'ks võisid olla igasugused võimalikud paigad ja esemed, nagu allikad, puud, mäetipud, puuõõnsused jne.

Inkaid kutsuti jumalate kujutamise loomade näol. Kui aga mingi suguharu valitsemisel viimastel oli arenenud iidolite kummardamise kultus, siis inkad ei hävitanud neid, vaid lasksid kõik iidolid kokku koguda ja tuua Cuzcosse selleks spetsiaalselt ehitatud templisse. Iidolite asemele rajatisse vallutatud suguharude juures päikese kultus.

Iidolite templit Cuzcos näidati surnute pühade ajal provintsidest saabunud ülikatele, kuid ei lubatud neile ohverdada.[1]

Kultuse korraldajaiks, n.ö. jumalate ja inimeste vahendajaiks, olid preestrid, kes moodustasid sotsiaalselt eesõigustatud seisuse, elades rahva räiga töövaeva arvel. Nagu mäigime eespool, said nad oma sissetulekud 44. päikesepõldude saagist.

Preestrid moodustasid omapärase suletud hierarhia, mis jäigunes mõnnese

1 Brehm, lk. 144 jj.

rühma. Hierarhia esotsas seisis ülempreester, Uillac (resp. Huillac) Uma, kes oli sageli valitseva rhea vend või vähemalt lähim sugulane. Kõik kõrgemad preestrikohad täideti amandastega, nagu eespool mainitud. Uillac Uma oli ülemkohtunik ja otsustaja kõigis usulistes ja templisse puutuvais küsimustes. Tema elu piidi kulgema usuliste kontemplatsioonide ja käskluste täitmise all. Tema oli täiuslik ja ei tohtinud kunagi jõuga midagi peale hakata. Mõned kroonikud viitavad teda karskust.[1] Tema igapäevane riietus koosnes pahkluuni ulatuvast rüüst ja hallist vikerajast villast kootud mantlist. Ametitalituse ajal kandis ta aga ornaati, mis oma toreduselt ei jäänud maha ühestki katoliku kirikukardinali rüüst. Kultuse ülesandeid täites kandis ta toredat tiaarat, mille koostisosaks oli ümmargune, päikest kujutav kuldplaat ja tõuna all hõbedane poolkuu. Rakate oli kaunistatud makaostsulgedega ja kaetud kalliskividega ning kuldplaatidega. Tema käisteta ja pääsuta ametirüü ulatus maani. Selle pral oli lühem, põlvealuni ulatuv valgest villast, punastega ääristatud ja kalliskividega ning kuldplaatidega kaetud mantel. Ta jalatsid olid peenest villast ja käärõnud puhtast kullast. Pärast ameti-

1 vt. Markham, lk. 105 ja Brehm, lk. 129.

tust siiretus ta jälleji oma harilikku rüüsse.

Lihtegi usutava ega -kontrolt ei muidutud ilma ülempreestri korraldusesta, ega ehitatud uusi templeid tema loata. Aegajalt saatis ta siiagi eri osadesse oma abilisi kontrollima, kuidas on lood sal asuvate templite ja usutavade täitmisega. Ülempreestrile allus ka ajalookirjutajate määramine.

Ülempreestri surma korral toimus muega asendamise valimise teel, millest võtsid osa ühe poolt määratud rõõmuaijad ja mitmesuguste ülikute klassidu esindajad.

Millace Ummalt allusid tähtsuse järjekorras millacidel, keda valiti ühe kaugemate sugulaste seast ja kes vastasid umbes piiskoppidele.

Nendest madalamal astmel ajasid ajanaiilacid, hatucid, oraaklid ja hamurpad ehk augurid.

Oraaklid eunustasid clicha ja harkootiliste faimede nimel, „... tantsisid ja kargasid sepeale nagu hullud ... ja kuulutasid loomade kombel mõiratus võhikute arusaadamatus kuhs oraaklipunmala vastuse."[1]

Nagu näeme, vastutasid siin preestroraaklid täpselt samu nõudeid nagu Vanal Idamaalgi. Sageli langesid ärgi valitsejad ühtlasi nende petluse ohvriks. Jumalate arvamust

1 Brehm, lk. 134.

edasi anda ja tõlgendada seda kahemõtteliselt, sellus oli neude pärõte. Vana Iolamaa ajaloost on säilinud klamikalise näide oraaklite „ jampsimise " kohta. Teatavasti Lüüdia kuningas Kroisos, kavatsedes rünnata Pärsia riiki, küsis enne oraaklilt nõu. Oraakel vastas, et Kroisos purustab suure riigi. Kindel oma võidus, tungis Kroisos Pärsia kallale, kuid lõõdi puruks. Kui Kroisos seepeale süüdistas oraaklit valeennustuses, vastas see, et Kroisos olevat ju purustanud riigi, nimelt oma enese riigi. Selliste trikkidega toimus ennustamine ka inkade riigis.

Augurid ehk haruspad nimetasid oma tegevuse poolest vastavaid roomaoraakleid. Haruspad ennustasid tähtede, lindude lenu, ohvriloomade sisikonna jne. järgi, täpselt nagu Vanas Roomas.

Madalaima preestriklassi moodustasid kumu'd, võlurid ja nacacid, ohvriloomade tappjad. Kõik nad olid tegelikult templitenrid, kelle ülesandeks oli templite puhastamine ja ohverdamiseks vajalike esemete hankimine.

Peale preestrite oli Inka riigis ka munke, kes elasid kloostreis, kandsid musta või tumepruuni riietust, paastusid, palusid, piinasid oma keha, elasid karsket elu, olid ehamasti: eunuhhid, nähe sõnaga peaga nagu

ristiusuliste mungadki.

Usukultusega otsetselt seotud olid ka juba mainitud päikesekeskel.

Ohvriandidena toodi kõike, mil oli väärtust, nagu loomad, huanakod, vikunjad, puuvad, liamad ja veenoke sulud, mais, riided, kuld ja hõbe jne.

Eriliselt pidulike sündmuste puhul, nagu valitseja kroonimine, võidupeod jne. toodi päikesejumalale inimohvreid, veenoke sas ka lapsi. Viimaste arv ulatus vahel mitmesajani.

Seda asjaolu selgelt fulma ja metsikut kommet on püüdnud mõned kroonikud, eriti Garcilasso de la Vega jt. olematuks teha. Neile ei saa omistada siiski mingit tähtsust, eriti de la Vega omadele, kes inkast põlvnemuna on püüdnud kinni katta kõik selle riigi varjukülged. Inimesi ei ohverdatud kinnitavad ümberlükkamatult, et on eksisteerinud selline barbaarne komme, mille eesmärgiks oli hirmutada alamaid ja jumalikustada monarhi veenoke rõhumise süvendamiseks.[1]

Ohverdamise toimus seoses pidulikkusega: preestrid laulsid kiidulaule jumalale muusika saatel seoses rahvahulga fuuresolekul, kes pidid olema palja palu

[1] Lundgüngor Ameriku, lk. 198.

ja valgesse riietatud.

Samasugust esmäärki nagu inimohvriidki taotlesid ka seemnepoonelised pead, et nende abil süvendada eksplateerimist rahvamassidele üle ja hoida neid kuulekas alistumises. Pead Toimusid seotud rahvahulkade osavõtul ja siin nähtud hüüdes ning seemnepoonelisus pidid süvendama kuulutust ühtsa riigi vägevusest ning võimsusest, ja seda nad ka Tõlpoolt tegid, sest inimesele, kes oma elu saadab mööda riitsas ogasid, nähes seemnepoonelist pidusid ja kuuskaskirjakesi templeid, tekib austarteise tunne. Ja tunneb end nagu riitsa usutkesena, kes roomab rägeva jumala palge ees.

Kõikidest pidudest kõige seemnepoonelisem oli päikesepidu, Jati-Laimi (esineb ka Jatip-Laymi kujul), mida pühitseti talvisel pööripäeval, mis tähendas oli 22. juunil. Jätkade aasta algas nimelt selle päevaga ja esimene kuu kandis nimetust Jatip Laymi, sellist ka pro nimetus. Jatip Laymi pidu oli sisuliselt kogutud kõikuse auks korraldatud.

„Suur proplats saranes propäevadel õitsvale aiale. Lõputud roheliseid oksad ja lilled ning neude kulge kõdutud (lavad) ehis-linnud kaunistasid teda; päikesetemplist väljatoodud seemned valitsepate mummiad, ümbritsetuna koga oma kuld- ning hõberiistadest nagu arvu-

kast teenijaskonnast ja istusid oma kuldtooli-del, oraaklid ja kuningi kõige tähtsamad ol-mud iidolid mitmesugustest riigi osadest neile määratud kohtadel. Lava, millel keisri juures-olekul etendati promängu, pidi rahuldama muid silma- ning kõrvaläbu igatsevaid täit-matuid vaatamishimulisi. Pidustustele eelnes kolmepäevane paastumine. Sel ajal ei tohtinud linnas laita ühtegi tuld ega aset leida abielunaiste magatamist." [1]

Vahetult pro ed tehti viimased ette-valmistused selle heaks korraldamiseks: preest-rid valisid ülikatte poolt iskale tooted kin-gitustest kõige liinnalisemad välja päikese-mala jaoks, eraldasid ohverdamisele tulevad loomad pressöögitee määratust. Ühe tähtsama toiminguna enne pidu oli puha leiva küpse-tamine, mida tegid päikesehelfid. Puha leib oli umbes õuna suurune ja tuli küpsetati üldse ainult kahe pro puhul. Puha leiba ei söödud ära, ainult maitsti, suurem osa hoiti alal reliikviana.

Propäeva aovalguses läks ihka koos ülempreestri ja teiste kõrgete ametkaud-jatega paraku propiatsile, et tõusvat päi-kest tervitada.

Teisele propiatsile kogunesid pro-vintsi ülikud ühes liitralvaga. Selle suure

1 Brehm, lk. 159-160.

päeva puhul oli igaüks end ehtinud kõige kaunimaga, mis tal ühise olemas oli.

Siipea, kui esimesed päikese kiired kuldasid mägede tippe, tõusis hiigla rõõmukisa, millesse segunesid trompetite ja sarvede hüüd. Kui aga päike ketas ise ilmus hähtavale, laskusid kõik põlvili, pilk maha seatud, – sest ükski indiaanlane ei tohtinud kiirgavale jumalale häkku vaadata – ja saatsid talle sendluse. Seepeale tõusis ihka, tühjendas ühe chichaga täidetud kuldpokaali sisu kuldrõusse, millest see kuldtoruda kaudu edasi juhiti päikesetemplisse. Teisest chichaga täidetud kuldpokaalist siirpas ihka ise ühe sõõmu ja laskis siis teisi, kõige lähemaid ringulasi, maitsta.

Pärast pühapoogi maitsmist minati päikesetempli puurde. Siin võeti palatsid ära ja ihka koos preestritega astenes pühamusse, kõik teised pidid jääma ukõue. Ihka asetas mõlemad kuldpokaalid päikesekujutise ette, sama tegid ülimpreestrid. Seepeale võtsid ülimpreestrid ülikatelt päikesejumala auks tooduid kingi vastu. Nüüd algas loomade ohverdamise, kellede südamed eemaldati ühes nuga täpsemata. Seejuures vaadeldi täpselt ohverdatavate loomade käitumist; sellest päeldati, kas ohvriand on jumalale meeltmööda või mitte. Esimesel puhul lõikis ihka vahvas rõõ-

mukära, teisel korral aga kaebekiva.

Ohvrituli pidi pärinema Taliji Laymi peol ainult päikesepaistelalt endalt. Sel otstarbel kasutas ülempreester nõguspeeglit, millega päikesekiiri koondades süütas põlema puuvilla tropi. Selle taevatuliga süütatati kõigepealt ohvrituli, siis piotoituli valmistamiseks vajalik tuli. Pärast seda anti taevatuli edasi päikesehoidjatele, kes pidid seda säilitama kogu aasta. Taevatuli kustumist, samuti seda, kui päikest varjutasid pilved ja pahud peegli abil võimalik tuld saada, loeti halvaks oomenigs.

Ohvritoimingu lõppedes algas suurejooneline pidusööming, millest võtsid osa kõik kokkukogunenud. Kuna rahvast oli sel peol mitmed tuhanded, siis loomulikult oli vaja neile kostitamiseks terveid laamaid karjasid. Siinpool me märkisime, kust ja kelle töövaeva arvel saadi need laamad.

Vahepeal söömingule järgnes joomine. Igaüks pürjutas vastavalt oma kandevõimele. Et lihtinimestel oli kulatud muul ajal tarvitada joovastavaid jooke, siis seda rohkem joodi täna.

Joomingule järgnesid laulud ja tantsud. Kogu see orgia kestis kuiseööni.

Järgmisel päeval ei toimunud enam ohverdamisi, selle asemel algasid varakult peo-

mängud, sageli etendati ka näidendeid, mille esitamist pealt vaatas valitsejapaar.

Suurema osa päevast aga täitusid jällegi pooningud. Neade tagapärjets olid ägasugused sugulised kõlvatused. See on psühhiliselt, muidu, täiesti mõistetav. Inimene, kes on elanud päevast-päeva kõige karmima surve all, kelle piagu iga samm on ette kirjutatud, muutus mõõd, kus tal üle hulga aja oli selleks võimalus, seda mitmekumaks, seda loomalikumaks, eriti veel alkoholi toime all. Kogu see kibestus, kõik mitmekesised rustiaktid pääsesid valla naga paisu tagant. Olukord kujunes neil orgiaid täpselt samaks, nagu vanas Roomas, kus teatavasti üksvahe massid pannesid ainult „panem et circenses" järele. Võib ainult ette kujutada: sajad tuhanded purjus mehed ja naised – see oli täielik Idamaadele sarnanev orgia.

Kroonikute järgi olevat Jatip Raymi pidu kestnud 9–30 päeva.[1]

Suvine pööripäev oli Peruus 22. detsembril, sellega algas meede 7. kuu. Sel kuul korraldati Jatip Raymile tähtseselt järgmise pidu: ülikate poegade n. ö. müütiline löömine, s.o. meede pidulik vastuvõtmine orjapoeste'teks ja sõjameesteks, mis andis neile õiguse kanda selga, kanda pükse ja kõrva-

1 Brehm, lk. 160 jj.

rõngaid. Samuti antí neile uus nimi, mis jäi nüüd eluajaks.

Pidu nimetati huarachichaks ja selle tseremoonia koosnes mitmest osast. Noormeeste sugulased valmistasid selleks tähtsaks sündmuseks piorõivaid, sest huarachicha peol tohtisid noormehed neid esmakordselt kanda avalikult. Riietatuna säravaisse ja ehtega kaunistatud rüüdesse läksid noormehed koos oma sugulastega Huanacauri mäele, kus nad said inkalt loa ohverdada Huanacaurile. Igal noormehel oli ohvriannina kaasas laama. Esimese öö nad magasid püha mäe jalamil, alles järgmise päeva koidikul andsid nad oma ohvriannid üle preestrile, sammusid pühale mäele ja laususid järgmise palve: „O Huanacauri, meie isa, jäägu looja, päike ja kõu alati nooreks ja ärgu saagu vanaks. Säilitagu sinu polg, inka, alati oma noorust ja anna, et ta edeneks kõigis oma ettevõtteis. Meile, sinu polgadele, kes me nüüd pühitseme seda pidu, anna, et me alati oleksime looja ja sinu kätes."[1]

Seepeale peksti noormehi, et proovida nende vastupidavust. Tagasipöördumata tuzcosse peksti neid jällegi.

Järgmise sündmusena toimus võidujooks, mis oli mõne kilomeetri pikkune

1 Markham, lk. 130.

ja seotud ohverdamisega.

Sellele järgnesid mitmesugused fantasmad ja muud tavad, nagu suplemine jne.

Lõpuaktina oli kõnnadesse aukude tegemine ja nelvade kasutamise oskus. Selleks pootati noormehed kahte ossa ja siis algas kividele lingutamine Teineteisele. Ei puudunud ka jõuproov. Nende katsumuste jeures viibis vaka viiklikult. Pärast kõigi nende tavade ja katsumuste edukat sooritamist said noormeestest täieõiguslikud ühiskonnaliikmed ja sõjamehed.

Peale nende kahe seremonia peo oli terve rida teisi ülevüigilise fähtsusega protsesse, nagu ussqui-raynni, põllutööde lõppemise puhul, sõtua pidu, nn. puhastuse pidu, mille abil arvati võivat vabaneda kurjade vaimude poolt tekitatud pahedest ja haigustest.

Eut nende ülevüigiliste pidudele kõrval korraldati veel ühtralt kohaliku fähtsusega pidusid igasuguste fähtpäevade ja ümalaste puhul. Mõnüngadel nagu oleme vaadelnud seoses perekondliku elu-olu küsimustega.

Koga oma seremooniatest hoolimata, mida rutad pühalikult anda ametlikule vüigiusundile, oli ja jääb usk vaimu tõlumise liigiks, „... mis lasub kõikjal rahvahulkadel, kes on maha surutud igavese kiste kasuks töötamise, punnitus ja rõhumise

tõttu." 1

Ametliku usundi kõrval lokkas selle seuraoodaelsuse peale vaatamata kõigi teoreemebausk, mille kammitsaist ei vabanenud isegi ülikad ning preestrid, rääkimata siis veel lihtvalvast. Eut mis me mustame rukast! Tänapäevani, XX sajandilani, kus kultuur on tõesti teinud hiigla edusamme eriti loodusteaduste alal, kohtame küllalt, ja paraku isegi haritud rahvuste seas, rahvast, kes on kihnu ebausu võrdlikult. Meile tähendavad unenäod, mõne eseme mahapillamine, peopesa või silma sügelemine jne. jne. veka mõnigit saatuse märki. Nii kõvasti on juurdunud rahvase hinge ebausu rgaudlid! Teiselt poolt rahvase hingelu hagu õnnitsis mingit salapäärast või ülevat, külm „ratio" hagu ei rahuldu meid. Võiolla selle asjaolu valguses on mõistetav kogu usundi ja ebausu problem.

Puudutades rukaid uskumusi Pyaseugustesse ennetesse ja märkidusse, liiame veidus otse üllatavalt palju sarnasust iiste valwaste vastavate raadutega. Näiteks oli rukale suure tähtsusega, keda ta kommikul vara esimesena kohtas: kas mees või vana naist, mitmugune palaga ta teekoadi alustas jne. Praegu igal nähtusel oli oma hea või halb

1 N. J. Lenin, Sotsialism ja usk, Teosed, 10. köide, Tallinn 1952, lk. 64.

Tähendus: õine koerte ulgumine ja öökulli korduv hüikamine tähendasid haigust või surma, orkerkaare ilmumine palavikku, komeedi langemine sõda, katku ning raskeid õnnetust. Sõrmega teise inimese poole näitamine tekitas viimasele tähikasvaja, kaksikute sündi peeti halvaks märgiks jne.

Rahva ebausku kasutasid laialdaselt ära rõgastuguseid nõiad või poorpad, kellel oli rahva seas suur lugupidamine, pigem küll kartusest kui austusest nende vastu. Mõned valitsejad püüdsid drastiliste abinõudega nõidasid välja juurida, ent asjatult, sest rahva seas olid ebausu juured nii sügavalt juurdunud, et nõiad said pidevalt eneselle tegevust ammutada.

Nõidade positsioon ja trikkide kohta, mis oluliselt meenutavad 7. Moosese raamatu oma, olgu toodud järgmine näide. Et võita kellegi armastust – armastus on ju alati ohuga inimelu tuliipunktis juba iidsest algadust saati – müüsid nõiad erilisi imekive, talismane, mille eest liht-indiaanlane andis kogu oma kasina varanduseks, ülikad ei kulanud selle kivi eest oma elu teid. Ollus selline talismani omanik, loodeti võita ägatsetava armastatu poolehoid. Vel mõjusamaks peeti järgmist vaheaelit. Võlur võttis kas punetatud või riidetüki sellelt,

kes tahtis võita kellegi armastust ja kutsus ekstaasis olles välja armastatu hinge ja käskis hakata tal armastama seda, kes ihaldab tema armastust.

Ebausu-kombed olid nii visad ja sügavalt juurdunud, et nad kestsid edasi ka Hispaania valitsuse ajal ja olles pikapeale, sadade aastate jooksul, seostid hispaanlased need enam-vähem välja juurida."

x x x

Õpetlane saadab, reisija ja kunstide sõdalane Tschudi viibis rukade kirjanduse ja ühise kultuuri kohta järgmist: „Hõimkaadoonide ajast pärinevate hispaania-a kroonikute täiesti usutavate teadete järgi ilgeldi mõlemas Kirde- ja Lõuna-Ameerika suures kultuurriigis kena enne neude alade vallutamist hispaania meresõitjate poolt ägedalt sõdurliga ... Cuzcos, Inka riigi pealinnas, õpetati kõrgemates koolides, milleid enamike monarhide poolt väga soositi, usuteadust, astroloogiat, õigusteadust, tähetead ust, sõjakunsti jne. ja luulekunstile omistati eriline tähtsus ... Inka kroonik Garcilasso de la Vega juhtus üksikasjalikult, et komöödiaid, milleks ainestik oli enamasti võetud kodulest elust, ja draamasid, mis ülistasid kuningate

1 Brehm, lk. 173 ff.

ja sahgarite seuri tegusid, mitte ainult ei loodud, vaid ka pisolukke sündmuste puhul avalikult etendati, ja parimaile näitlejaile tasuti rikkalikult. Kuna ... perunlaste „sõlmed" (kiipu) võimaldasid mitte ainult väga piiratud mahulist esitust ja kuna seepärast polnud võimalik neude abil säilitada seostatud kõnet või lauluteksti, siis proovi neude salvestel lauluteksid säilitadama seoliste päringute tuul. Seetõttu on kergesti mõistetav, et kõigi siiklike ning sotsiaalsete suhete seeme murrangu ajal, nagu seda tegelikult läbi elasid Ameerika kultuurriigid hispaanlaste valitsuste tõttu, epohhi ajal, mis laulude asemel nõudis vere ning pisaraid, aja-järgus, milles rõõmsate laulude asemele ostjusid nuhtluse ning sajatamise, laugesid varasemate õnnelike salvestel paljale seoliseks päringuseks tarvitud produktid ime rõhuva rõke all unustuse hõlma." [1]

Mul ei tarvitse kahelda selles, et seal viljeldi kunsti ja teadust, teiste seas ka kirjandust, sest esteks oli viimast vaja juba puhtpraktilistel eesmärkidel: jutustaile kiidulaulude laulmiseks, teiseks oli riikatel külluses vaba aega, et pühendada end teaduse ja kunsti küsimustele.

---

1 Albrecht Dieckenburg, Ollanta, Peruanisches Originaldrama aus der Inca-Zeit in drei Aufzügen, Leipzig 1893, lk. 5-6.

Säilinud kirjanduse fragmentidest nimetagem usulisi hümne, rahvalaulu, -jutte, mõni draama jne. Säilinud rahvalaulud on juba nõrutatud põhjust elegilised, kuid peale selle toob Klein, ja väga õigesti nõrg teravalt, esile teise põhjuse peale rõõmsate sunstuse langemise. Päikeselaste alamad, „... lebete veeloomade kari; laama-, viignajarahvas. Kas ei kõla vahest tallede ja lammaste loodushäälel ka liigutavalt, ka elegiliselt? Halastuse mägijõnne, nagu lumeerisel nad, vaeskesed, iiha aimult nuga kõril. Iiti jaoks tapeti laamasid tuhandete kaupa; iiska jaoks tuna vagu, inimlikke laamasid mitte vähem tervete karjade kaupa; aimult mitte korraga veest tulejaks jäostes, vaid tükhaaval ... just küllalt aeglaselt, et alati hoida elegilist laulutuju." [1]

Vanimate laulude hulka kuuluvad kaheldamatult maailmaloojale lõisacochale pühendatud hümnid, kõnemüüga seotud ohtav müütiline laul, lõikuslaul, armastuslaulukе j.t. Viimase kahe antiikset iga tõendab see fakt, et nad on leitud nn. Huaman Poma manuskriptist, mille väärtus rikkade ajaloo mõistmisel on määratu tähtsusega.

Huaman Poma käsikiri tuli Göttingeni

---

1 J.L. Klein, Das außereuropäische Drama, III k., Leipzig 1866, lk. 547–548.

ülikooli raamatukoguhoidja dr. Pietschmann; poolt 1908.a. Kopenhaageni kuninglikust raamatukogust tüüpi all „Nueva Coronica y Buen Gobierno de Don Felipe Huaman Poma de Ayala. See on üle tuhande lehekülgeline, rikkalikult illustreeritud käsikiri. Autor põlvneb Inka Tupac Yupanqui'st. Teos on kirjutatud 1583-1613 vahel. Illikaara on sel käsikirjal oma pärguline tähtsus, eriti oma rikkalike illustratsioonide pärast.

Alira Cochale pühendatud hümnid on kirjutatud Inkadest põlvneva Salcamayhua poolt 1620.a. paiku. Need hümnid väljendavad igatsust tundma õppida nähtamatut jumalat, kes on kõige olemasoleva juhtija ning korraldaja, nagu see nähtub ühest, kõigevägevamale pühendatud hümnist.

„O Alira cocha! Maailma jumal,
Kas oled sa mees,
Kas oled sa naine,
Paljunemise jumal,
Liikumise mis sa oled?
O ennustuse jumal,
Kus oled sa?
Oled sa võibolla üleval,
Oled sa võibolla all,
Või võibolla oma
Troreda trooni ja skeptri lähedal.
Oh kuule mind! Ülevalt taevast,

Millis sa võibolla olid,
Alt merest,
Millis sa võibolla olid,
Maailma looja,
Kõikide inimeste tegija;
Kõikide jumalate jumal,
Minu silmadest ei piisa
Igatsedes sind näha;
Himuksecks soovitsed sind tunda.

Kui ma näeksin sind,
Kui ma tunneksin sind,
Kui võiksin sind vaadelda,
Kui võiksin sind mõista.
Oh vaata alla minu peale,
Sest sa tunned mind.
Päike – kuu –
Päev – öö –
Kuvad – kalv.
Pole mitte ühtegi sõnad
Sinu poolt, oo Inca-cocha!
Kõik nad räägivad
Kindlaksmääratud kohta;
Kõik nad põõnavad
Oma määratud ettemärgile,
Kuhu igaüks sulle meeldib.
Oma kuningliku sceptrit
Sa hoiad.
Oh kuule mind!
Oh eelista mind!

Ära lase sündida,
Et ma väsin,
Et ma suren." 1

Blas Valera kaudu on meile säilinud müütiline laul, mille sisu on järgmine: printsessile anti ülesanne ülesandega niisutada maad, kuid tema kadu vend lõi selle puruks, tekitades niimoodi äikest. Blas Valera väidab olevat selle laulu autentse abil kiipelt „desifreerinud". See lauluke, oma kõhetu ilu vaatamata, näitab külluses suurt kujutlusvõimet ja fantaasiarikkust.

„Veetlev printsess,
Too, sinu vend,
Sinu kruus
Lööb ta puruks.
Löögi tõttu
Müristab ja lööb välku,
Sajab pikselnoole.
Kurnatu printsess,
Kosutavat märga
Saadad alla vihmaga,
Valul siiski ka
Saadad sa rahet,
Saadad sa lund.
Maailmaloojat,
Maailma kaitsjat,
Kõikvõimast,
Selles ametiks

---

1 Markham, lk. 100–101.

Määras ta siud
Ja andis sulle hinge." [1]

Teoloogilis-filosoofilise sisuga fantaasiat ergutavate hümnide ning laulude kõrval on meil teada rahvast rikkade riigi perioodist ka lihtsaid, end tunnetkullaseid ja mahedaid, südamesse tungivaid lihtrahva laule, mis mõjuvad oma lihtsa lüürikaga nagu kosutav allikavesi kuumal suvepäeval. Müstika, igaviku tunnetusest ekstaasi viidud võimsate tunnete regioonist laskume siin alla kaasaja argielu sfääri, mis on väljendatud nii mahedalt poolavais toonides, et siingi tunned õeldamatut rahu, lihtselamist ürgläthega, tunned enese ümber voogavat loodust ise. Mis on põldavas päikesekuumuses põlnud tööfades paremat kui varjuline park, kus saab puhata oma liikmeid, ammutada end jõudu kosutavast varjust? Sellest lihtsast igatsusest, millest aga on tunda pulbitseva elu tukseid, pajatab meile nii imekaunilt lõikuslaul:

„Otsi varju, otsi varjulist parka,
Varja meid varjulises pargas.
Jahahaha,
Jahaha.
Kus ta on?
Kus, kus, oo kus?
Siin ta on, siin, siin. Oo, siin.

---

1 Brehm, lk. 283–284.

Jahahaha,
Jahaha.
Kus õitseb tore cantut (floks – P. Z.),
Kus naeratab chihuca (kinglill – P. Z.) kõll,
Kus längatil on kaunis amancay (amarill – P. Z.)
Jahahaha,
Jahaha.
Seal ta on! Seal, seal, oo seal!
Jah, me vastame, seal, oo seal.
Jahahaha,
Jahaha." [1]

Inkade armastuslüürika on väga lähedane looduslauludele, vähemalt käsitluses olmud. materjali järgi otsustades. Siin on üldse raske naga piiri tõmmata: foinub sujuv ja märkamatu üleminek ühest liigist teise. Paarolainen lisab täie õigusega, et rakada laule on sarnane jaapani omaga. „Lilikultiveeritud, kokkusurutud, õhukõllane ja aroomitas oli ka inkade laule. Sarnasus jaapani lüürikaga on ilmne:

Laulclus
Sa jääd minuma,
Kuid keskööl
Olen sinu juures.

Või: Kaste.
Vectilgad,
Mis pärlendavad lillede lehtedel,
On kui pisarad,
Mis öösi nutetud.

1 Markham, lk. 70.

Või:

Allikas.
Lugematuist pisaraist
Sündis allikas:
Minu tuskade mahl
Kustutab teiste janu. [1]

Neist esimene on armastuslaul, teised looduselaulud. Aga kas sarnaneb see armastuslaul Euroopa omadega? Mitte põrmugi. Euroopalased käsitlevad armastust hoopis tõsiselt aspektilt, võiks öelda-rohkem hõõguvama, leekivama vgatsestuli seisukohast, kus esiplaanile on nihutatud armastatu isik. Jaapanlased aga näeme sügavalt, aga vaikselt voogavat tunnet, kus armastatu isik on nihutatud tahaplaanile, armastatuga ühinemine toimub siin kõiksusega ühtesulamise, oma mina hääbumise kaudu. Lugedes neid laule, tunned Õelda-matu südametukseke kergeid värinaid, mis rõivavad sind alguses põgusalt, aga hiljem tungivad sügavale vere. Neid lugedes tunned, justnagu sinivaks sind tuksuva kõiksuse anglased südametuksed, mis, leviides naga pugelsiledal järvel kiviviskest tekitatud koncentrilised lained, haaravad sinu tugevamini sesse võimusesse, et lõpuks laas rahuneda ja olaskella edasi mõõtmatu aja merel.

Kui Paavolainen väidab, et inkade laulu sarnasus jaapani omaga on ilmne, siis seda võib

1 Olavi Paavolainen, Listi ja Hakaristi; Uutta maailmankuvaa rohti; Helsinki 1938, lk. 72.

kindlasti laiendada ka hiina ja india kohta; nende luules leiame samasugust loodustähendust, samasugust armastusliirikat nagu ülemineku loodusluulelduse. Võrdluseks olgu toodud ainult üks armastusluule kunstiteos valmalt, mis täie selgusega kinnitavad eesöeldut. Alustame hiina ooperiga:

„ Tema hääl põgenes linnuteele
Ja pilvedel seisatasid kuulamiseks.
Ta kaja laugeis sügavasse vette
Ja kalad ruttasid." 1

Indiast järgmine näide:

„ Mu südda põlistuba liad, on luidnud oma tawa ne ehnis.

Sed on hommiku hääl, nad on tähtede kuningriik.

Mu laulud on eksinud neidi südamesse.

Las mind vaid hõigata selle tawas, ta üksildases määratuses.

Las mind vaid lõhnutada ta pilve ja laotada tema ta päikesepaistes." 2

Sarnasus on ilmne, erinevus on ainult see, et indiaste armastuslaule ei kõnni hiina ja muidu omade kõrgusele. Nende kahe viimase mõtteleud on avar ja kõrge nagu kotka lend, kus hõljub vabalt tawa laotuse

---

1 George Soulié de Morant, Chinese Love Tales, New-York 1935, lk 26.
2 Rabindranath Tagore, Gitandžali, Ednik, Tartu 1936, lk. 210.

all, tundmata mingeid tõkkeid oma teel. Nad haaravad oma mõtteloenguga kõige kaugemaid avarusi ja neudes esinevad võrdlused on iiltematud. oma kunstiliselt kujundelselt. Ja kade armastuslaule leud seevastu on madalam, kuid siiski küllalt puhtalow ja sujuw ning südamesse tungiv.

Nagu Tschudi väga õieti märgib, on rahvalaulust säilinud ehamasti ellegilise varjundiga laulud, kuna rõõmsamad lilisemata lihtpaanlasta mõtteskuste tõttu kirjapanemisel on ära unustatud. Sellele lisandub Klein veel teise olulise põhjuse, millest oli juttu eespool. Sama näeme ka eestlaste orjalaulude puhul, kus raske orjapõli on vajutanud oma ellegilise pitseri neile. Täpselt samuti rukade juures. Neude talumatult raske elu pidi paratamatult kajastuma lauludes. Kuna aga viha poland võõrmaalte võlga valada õnnelt rõhujate peale, siis tehti seda kaudselt, nagu näeme jänghisest „Olelaulas“ estnevast koorilaulust:

„Nasche, nasche, kleiner Vicht
In der Fürsten Garten nicht,
Thuja, kleiner Vogel!

Picke mit dem Schnabel leis'
Nicht an ihrem saft'gen Reis,
Thuja, kleiner Vogel.'

Weich ist noch des Kernes Art
und der Kolben noch zu zart,
Thuja, kleiner Vogel!

Süß ist noch der junge Saft
und das Blatt noch ohne Kraft,
Thuja, kleiner Vogel!

Näscher kommen nimmer heim!
Fangen will ich dich mit Leim!
Thuja, kleiner Vogel!

Denk' wie's der Piscacca ging,
Die erdrosselt, baumelnd hing,
Thuja, kleiner Vogel!

Nach dem kleinen Herzchen frag!
Stumm ist nun der sanfte Schlag!
Thuja, kleiner Vogel!

Sollst nach ihren Federn sehen,
Die Zerzaust im Winde wehn,
Thuja, kleiner Vogel!

Weil ein Korn sie weggepickt,
Hast du also sie erblickt,
Thuja, kleiner Vogel!" [1]

(Tölge: Åra maiusta, ära maiusta, väike

1 Wickenburg, Allanda, lk. 34, 35.

olend / Vürstitari aias, / Thuja, väike lind! /
Ära noki nokaga Tasa / Tema lopsakat maist,
Thuja, väike lind! / Pehme on veel tera, /
Ja tõlvik veel liiga õrn, / Thuja, väike lind! /
Magus on veel noor mahl / Ja liht tema põuta, /
Thuja, väike lind! / Mainustajad ei põua
kunagi koja! / Liimiga püüdan ma su kinni! /
Thuja, väike lind! / Mõtle, kuidas piscaccal läks, /
Kes kägistatult kõlkudes rippus, / Thuja, väike
lind! / Pärit väikselt südamelt! / Tumm on
nüüd pehme löök! / Thuja, väike lind! /
Peaksid tema sulgi vaatama, / Kus sasstema
tuules lehvivad, / Thuja, väike lind! /
Sellpärast, et ta ära nokkis ühe tera, / Nüüd
sa teda niimoodi, / Thuja, väike lind!)

Tuya ja piscacca on perenaste armastatud laululiinud, mis tekitasid marsipõldudele seent kalju. Naga Klein väga õieti märgib, peitub tuya taga ei kogi muu, kui inka. Ja edasi ütleb ta talle omase värvitõllase ja vahedalt lõikava, eut otse südamesse tabava iroonaga, nii et lausa naudinguga jälgid tema sädelevat mõttekäiku ja aina nuiad ta õõnu: „Et perenaised oneti nii esimese inkaga olukorral ümber käimud, näeja tütarlaste-koor (Vickenburgi Tschudi sõnasõnalisele tõlkele kasvuvas meetrilises tõlkes laulab seda mitte tütarlaste, vaid poiste-koor – P. K.) nende

Ollantay draamas väikest vinti ärvardab! Et nad oleksid oneti ära lõiganud oma esimesel inkal, Manco Capacil, tiivad ja küünad ning sulgnud ta puuri! Nad oleksid võinud teda lasta siis ka lennata, kui nad oleksid tahtnud, prooviks, kas ta tõepoolest on päikeselind, nagu ta ennast ärmetas, kuigi ta oleks lennanud päikese poole kärbitud tiibadega. Inka-rind poleks siis neil seest ära nokkinud nende naiskõlduda ja kulla kleevaluste väiki kuldseid teri tasuks peene papagoi-inkalaulu eest: Ma olen ju päikeselind! Juhheissa heissa hopsassaa! ja poleks lasknud neid oma pilli järgi tantsida, kuni Pizarro koju sõit viimase inka ihkus välja kitkus kuldsed sulud ja laskis praadida paljakshopitud päikeselindu praevanda otsas." [1]

Inka folkloorist on säilinud tänapäevani ainult üks muistend, mis on kirja pandud Martin de Moruа poolt 1585. a. paiku. Selle muistendi jutustas talle üks amautas. See muistend käsitleb päikesenaiste kuulatud armastusest ühe laamakarjase vastu, mennudes seega teatud määral meie Koidu ja Hämariku lugu või pigemini kreeka mütoloogiast tuntud vastavasisulisi muistendeid. Sotsiaalse tagapõhjana kaistab läbi

päikeseneitsite troostitu ja mõttetu asteen u.ö

---

[1] J. L. Klein, Das außereuropäische Drama, III k., Leipzig 1866, lk. 548-549.

kuldrauglais ehk paleedes, mille all ägas Feata-vasti koguvahvas inkade valitsuse all, kes rööv-ristsõdadama vanemailt neude kõige rikkamad tütred, määrates nad ohvriteseks kahusolekule oma vane-maist.

Muistendi peakiri on: „Väljamõeldis ehk legend kuulsast karjasest nimega Acoya-napa ja kaunist nõng tagasihoidlikust päikese-tütrest printsess Chuqui-llantu'st." Muisten-di sisu on järgmine: Acoya-napa-nimeline karjus hoidis inka laamakarja, mis piidi ohver-dadama päikesele. Vahutevahel mängis ta kar-pas oles meelsasti flööti.

Ühel päeval tulid selle karjuse juurde kaks tütarlast ja küsitlesid laamakarja järele. Karjus oli algusest ehmatanud, laskus põlvili ja ei vastanud midagi. Kui aga tütarlapsed üitlesid, et nad on päikese, kogu maa valit-seja, lapsed, ja et neid pole vaja karta, siis tõusis karjus ülis ja seadles neude käsi. Nad vestlesid koos kenakese aja. Siis küsis karjus luba minna oma karja koju ajama. Vanemale tütarlapsele, printsess Chu-qui-llantule, meeldis väga kena noormees ja ta küsis tema nime. Kuuldes, et ta nimi on Acoya-napa, lahkusid tütarlapsed ja läksid tagasi palesse. Palesse sisenemisel naasesid valvurid, kas nad ei too kaasa mi-dagi sulatust. Chuqui-llantu, tundes näsi-

must jalutuskäigust, kuhu kohe olma söömata magama. Eut tema ninnas oli tõrjamud ärahoitmatu armastus karjuse vastu ja ta kahtlus, et polnud seda avaldanud karjusele.

Päikese lapsed elasid palus, kuhu neil oli toodud igast neljast ilmakaarest osasid. Chuquillantu oli neile nas kõige ilusam. Kui ta magama läks, hääjt ta kuus, et üks lind, lennates puult puule ja lauldes meeldivalt ütles talle, et polevat vaja tunda muret, kõik mõnevat hästi. Printsess teatas linnule, et teda on valdamud suur armastus karjuse vastu ja et teda see-eest ootab surm. Lind aga vastas, mingu ta neljja allika vahele ja laulgu seal, mis tal kõige rohkem meeles on. Kui allikad kordavad ta sõnu, siis võib ta teha, mida soovib.

Printsess oli kohkunud üles ärgates, kuid läks siiski neljja allika vahele ja laulis seal. Allikad kordasid ta sõnu ja nüüd läks ta muusti puhkama, sest unenägu oli kestnud kogu öö ja ta ei saanud korralikult magada.

Vahepeal karjus, olles laamad koju ajanud, tundis printsessi vastu samuti suurt armastust. Kuid ta oli kurb, sest ta teadis, et see on keelatud. Ja võttis oma flöödi ja mängis südamesse tungivalt nii

läks seepale magama.

Karjuse ema, kel oli ennustamise võime, läks oma poolga tröötima ja ütles, et ta korjab kaimi, mis juhtuvad kurbuse. Parajasti, kui ema hakkas kutma neid kaimi, saabusid mõlemad printsessid. Chuquillanta mitte nähes karjust, arvas, et see on läinud oma karja juurde. Ema oli peitnud ta aga nurka mantli alla. Chuquillanta, märgates enne ärahiilekut kaunist mantlit, palus selle endale anda, millega ema nõustuski.

Loo lõpp on eriti kauhis ja sepärast lubatagu see edasi anda sõnasõnalt. Koju minnes Chuquillanta, ... oli väga kurb ja mõtlik, mitte nähes mingit märki oma armastatud karjusest tagasituleku paleese. Ja oli suures mures tema mitmekäeline pärast ja kui, hagu hariliselt, valvurid vaatasid, mis tal kaasas oli, nad ei näinud midagi peale mantli. Oli valmistatud hülgavõhtusöök, ja kui nagu üks läks voodi, võttis printsess mantli ja pani selle oma voodi äärde. Niipea, kui ta oli üksi, hakkas ta uuma mõeldes karjusest. Lõpuks ta uinus, uuid ei möödunud kaua aega, kui mantel muutus endiseks olendiks. Ta hakkas hüüdma Chuquillantat nimeprooli. Ja (s.o. printsess - P. K.) kohkus hirmsasti, tuli välja

noodist ja nägi karjust põlvitamas enese ees ning valamas palju pisaraid. Ta tundis rahuldust, nähes karjust ja küsis, kuidas ta pääses paleesse. Ta (s.o. karjus - P. Z.) vastas, et mantel, mida ta (s.o. printsess - P. Z.) kandis, oli kõrvaldanud selle asja. Siis Chuquillanta kallistas teda ja pani ta prale oma peenelt tehtud liipi mantlid, ja nad magasid koos. Kui nad ärkasid hommikul üles tõusta, muutus karjus jällegi mantliks. Niipea kui päike tõusis, lahkus printsess oma ja paleest koos mantliga ja kui ta põudis kuristikku mägedes, ta oli jälle koos oma armastatud karjusega, kes muutus iseendaks. Kuid üks valvuritest oli jäänud neile ja kui ta nägi, mis oli juhtunud, ta andis häire kõva kisaga. Armastajad põgenesid Calca linna lähedal olevatesse mägedesse. Olles väsinud pikast reisist, roomid nad kalju otsa ja päid magama. Ümes kumbsid nad suurt müra ja nad ärkasid. Printsess võttis ühe kinga kätte, teine jäi jalga. Siis, vaadates Calca linna poole, muudeti mõlemad kiviks. Sest päevast peale võib näha kahte kuju Calca ja Huayllapampa vahel." [1]

× × ×

Enne mõne säilinud draama käsitlemisele asumist tuleb peatuda seoses

[1] Markham, lk. 413-414.

näidendeitega ka näitekunstil. Näidendeite teemad olid võetud nga päevasest elust, ellisfatuks olid valitseva inka sõja- ja sangaritood, kuid ei puudunud neude kõrval näidendid, mis käsitlesid põllundusex problemistikku jm. Näitlejad olid õkaole puures seures liigepiidemites ja nagu eespool kägime, jagati neile sageli piinka poolt sõjakaliku kiagitust. Lava koosnes puust, õlgkatusega saltud, päikesekiirte eest kaitstud kõrgemast muumist. Lavale viisid kaadrist 3-4 astet. Lava vastas asus plainka loož, selle külgedel ülikute istekohad, mis olid asetatud rangelt allevuse järjekorras. Lihtrahva jaoks olid määratud madalad puupingid. Näitlejad astusid publiku sas neude ette aste saabumisehi ja pärast osa Täitmist kulid taas tagasi.

Parim meie päevini teostelikult säilinud inka draama „Ollanta" (ka Ollantay) pärineb Inca Pachacuti ajast, kelle valitsus põhimõtteks oli lihtrahva eemalhoidmine igapäevasest vaimsest tegevusest. Draamad säilisid ainult aste mäludes, ja neid edendati kuni 1781. aasta ülestõusuni.

Kogu oma suhtesüsteemi ja rahva elumahla tilkhaaval tühjaksimemise tõttu on seda üllatavam, otse uskumatu, et „... ainsas inka draamas ... armastuse kirg esineb vabastus-

paatoseks, ilegi revolutsioonilisena ja seltsena siin esmakordselt esile tuleb kõikide meie poolt seni läbiarutatud armastuse draamade seast."1

„Ollantay" autentsuse kohta on püütud tema vastuväiteid, kuid need on kõik ümber lükatud ja seega pole kahtlust tema päritolemises inkade ajast.

„Ollantay" esmamainimine kirjapanekuks ja vaatlemise liigendajaks inkade käest kuulolud seulise traditsiooni järgi pretakse dr. Valdizi 18. saj., kuid Tschudi ja teised oletavad veel varasemaid käsikirju, ilegi kuni 17. sajandist. 2

Vanimaist säilinud käsikirjadest on siiski olmas ainult Valdizi oma. Viimase käsikirja kopeeris tema sõber Justiniani. Viimase tekstile toetudes laskis Markham trükkida 1871. a. „Ollantay" sõnastamise ja 1910. a. vaba inglise-keelse tõlke.

Sõltsi murrja Tschudi 1853. a. leitud koopia teksti tõlge toetub Cuzcos asuva San Domingo kloostris leitud käsikirja koopiale, millist Tschudi ise peab paremaks Markhami tekstist.

Teistest teksti väljaandjatest tuleb veel nimetada Zegarra't, kelle 1878. a. avaldatud versioon toetub tema oma raamatukogus leitud käsikirjale. Haritud quechua keele

1 J.L. Klein, Das außereuropäische Drama, III k. Leipzig 1866, lk. 539.
2 Markham, lk. 148.

tundjana on tema väljaandel suur väärtus, kuigi ta faliitab liiste tekstidega liig omavoliliselt.

Veel väärib märkimist Spilsbury, Buenos Aireses 1907. a. avaldatud teksi hispaania, inglise- ja prantsuskeelses tõlkes.

„Ollantay" (resp. Ollanta) jaabuka aluseks on muistend, mis on säilinud inkade suulistes pärimustes kuni 19. s. lõpuni, kuid ei esine ühelgi kroonikul. Muistend pajatab meile, et ükskord elanud Cuzcos, õukonnas, mitte väga kõrgest soost Ollanta - nimeline mees, kuid oma rapsuse, tarkuse ja auahnuse tõttu oli ta saanud Auti· piirkonna valitsejaks. Tal olid armuasjad raske tütrega. Pärast võidukat sõjakäiku sõandas Ollanta inkalt tütre käsi paluda, ent talle öeldi kõrgilt ära. Ükstunnina sellest ja kartes oma armuasjade tagajärgede Inkakstuliku kohtuga kokkupõrget, põgenes ta oma rodukohta Autisse, õhutas seal rahva vastuhakule ja elas mitu aastat Tampu- nimelises kohtis isevalitsejana.

Lõpuks õnnestus Ollanta endisel relvavennal, Collasuyu ülemjuhatajal Luminahuil, mässuline kavatsusega võita ja Auti· piirkond uuesti· alistada inkale.

Luminahui, et hajutada Ollanta kahtlust, soovitas häi·liselt roima inka vastu sellega, et ta ühel ööl läks pärikeseteite

majja, mis oli kutsutud kõige valjema karistuse ähvardusel. Luminahui heideti vangikoogi. Juurdlusega tehti kindlaks, et ta polu pruudutanud ega ükski näinud sihtkoji päikeseniitsit. Seepeale palus Luminahui luba kõnelda inkaga vis-à-vis ja avaldas viimasele oma plaani Ollanta võitmiseks, mille see imetlusega vastu võttis. Igatsuguse Ollanta kahtlust kõrvaldamiseks palus ta lasta end avalikult piitsutada niikaua, kuni ta seisund ärataks sellist kaastunnet.

Pärast piitsutamist läks Luminahui Ollanta laagrisse. Siin võeti ta algusest vastu umbusklikult ja kohtoli tuua vangina. Kui ta aga tervistumud oli, palus ta Ollantalt luba õputada käsitama viimase sõdureile nõuingaid tema poolt kiiretud uusi relvi. Ollanta oli tulemustega niivõrd rahul, et hajus igatsugune umbusk ja spioon määrati lõpuks isegi Ollanta vägede ülemjuhatajaks. Nüüd oli tulnud Luminahui tund. Ta saatis kirjade abil inkale teate ühe oma usaldusväärsega. Inka sõjavägi tabas Ollantat parajasti piidutsemise hetkel. Luminahui ise vangistas Ollanta ja palju tema sõdureid ning neid viidi kiiruiscotult inka ette. Siin lõpeb pärimus, nii nagu see on avaldatud 1835. a. Muzcos olemud ajakirjas. Pärimuses on mainitud ainult kaks isikut: Ollanta ja Luminahui.

Neid nimesid ei leidu üheski ajaloolises teoses ja seega on nad puhtal kujul legendaarsed.[1]

Sellele päritmusele põhjenebki „Ollantay" draama, mille tekkeluga vaatleme eespool. Draama koosneb kolmest vaatusest ja selle sisu on järgmine: näidend algab dialoogiga Ollantay ja tema paaži Pigui Chaqui vahel. Ollantay kõnelebb paažile oma armastusest printsess Cusi Coylluri'i vastu ja palub saata paažiga teate oma armastatule. Paaž aga põiklebb sellest kui ohtlikust ülesandest kõrvale. Nende kõneluse ajal ilmub ülempreester Willac Uma, kes tõrjub Ollantayga tema kavatsuse pärast naida Cusi Coylluri.

Järgmine pilt toimub kuningaaia palees, kus Cusi Coyllur kaebab kibedalt oma hõda Anahuarqui'le, kuningannale. Nende juurde tuleb Inca Pachacuti, kes ei tea midagi oma tütre salajasest abielust ja lapsest Ollantayga. Anahuarqui ei reeda oma last.

Edasi näeme Ollantayd palumas inkalt tütre kätt, mille see kõrgelt tagasi lükkab. Ollantay lahkub ja kuulutab enese Cuzco ning Inka vaenlaseks. Saabub paaž sõnumiga, et kuningaaia palee on tühi, Cusi Coyllur on kadunud ja otsitakse taga Ollantayd.

1 Müddendorf, lk. 525–527.

Ollantay põgeneb oma paažiga. Inka, kuulda saades sellest, annab käsu oma kindralile Rumînahuile jälitada Ollantayd ja ta vangi võtta. Eut parajasti saabub käsk jalg teatega, et Ollantay on kogunud suure sõjaväe ja kuulutanud ennast Inkaks Ollantay-tampu's.

Ollantay on määranud oma vägede ülemjuhatajaks Ilarco Huarancа, kellega peetakse ühiselt sõjanõu. Ollantay laagrisse saabub põgenikuna Rumînahui, tegelikult inka käsilane.

Samal ajal Cuzcos, päikesemõtte majas, toimub kõnelus Ima Sumac'i (kuivlus), kes on Ollantay ja Cusi Coylluri laps, mida ta aga ise ei tea, ja tema ülevaataja Pitu Salla vahel. Viimane keelitab Ima Sumac'it jäämа sesse kuldsesse vanglasse, kuid Ima Sumac ei taha olla vang kuldseinte vahel, mis on täis õudust ning jubedust ja mis lähenadavad mitmeses kõik kanuni; pigem ta taluks kõiki raskusi vaba ruinemna, kui et olla väljavalitu. Ima Sumaci monoloog on võrreldamatult kaunis ja oma hingeliste elamuste kunstilise väljendusoskuse pärast suurepäraseid kohti meie kogu maailmakirjanduses. Supärast, et mitte ilma jääda ülendavast kunstilisest elamusest ja et tõestada ensõelolut, tutvugem selle monoloogiga:

Pitu Salla, oftmals hörte
Ich, was du mir jetzt gesagt.
Daß dein Wort mich nicht bethörte,
Wiederhol ich unversagt.
Ja, ich schau mich hinaus,
Denn ich hasse dieses Haus.
Drin ich öde Tage lang
Fluche meinem Müßiggang!
Nichts hier, was mein Aug' erquicke!
Aus der stillen Ecke dort
Seh ich nur die grimmen Blicke
Der Matronen fort und fort!
Nie verklärt ein Freudenschein
Ihr Gesicht, von Thränen voll,
Drum mag's auch ihr Wille sein,
Daß hier niemand weilen soll!
Alle, die von hier sich wenden,
Schauen lachend nur zurück
Und ich seh in ihren Händen
Fort sie tragen alles Glück!
Muß ich Ärmste hier verschmachten,
Weil mir, ach, die Mutter fehlt?
Weil die Waise sie verachten,
Werd ich darum so gequält? —
Als ich spät im Mondesschimmer
Gestern nachts im Garten irrte,
War's ein klägliches Gewimmer,
Das urplötzlich mich verwirrte?
Als ich festgewurzelt stehe,

Ruft es: „Könnt ich sterben nur!“
Dann wird's still und ich erspähe
Ringsum keines Menschen Spur.
Und ich stehe sinnbetäubt,
Fühle wie mein Haar sich sträubt,
Rufe dann mit scheuem Beben!
„Wer du sein magst – zeig dich!“
Leise klagt es drauf, wie eben:
„Sonne mein, erlöse mich!“
Und vor Mitleid will mir schier
Mein gepreßte Herz vergehen;
Suche dort und suche hier,
Aber niemand ist zu sehen!
Auf der Wiese säuselt nur
Leis das Gras im Abendwind
Und ich weine wie ein Kind,
Mit der thaugetränkten Flur!–
Ja, die Brust will mir zerspringen,
Hör ich jene Stimme klingen;
Denk ich jetzt nur daran wieder,
Lähmt der Schrecken meine Glieder!–
Ach, im Umkreis dieser Mauer
Nistet nur die tiefe Trauer,
Einzig nur die Thräne blüht;
Sei darum nicht mehr bemüht,
Beste Salla, mir zu sagen:
Daß ich hier verbleiben werde.
Jede Mühsal und Beschwerde
Wahrlich, würd ich leichter tragen,
Als – die Auserwählte sein!“ [1]

---

[1] Dickenburg, Olanda, lk. 61–63.

(Tõlge:

Pitu Salla, sageli kuulsin /lla, mida
sa mulle nüüd öelnud! /Et su sõnad mind
ei piinustanud, /Kordan ma kartmatult! /
Jah, ma ägadsen välja, / Sest ma vihkan
seda maja, / Sees on kõnetaoline, päevade
kauba / Nean oma tegevusetust! / Midagi pole
siin, mis lohutaks mu südant! / Vaiksest nur-
gast sealt / Näen ma ainult matjooniide
vikaseid pilke alatasa! / Mitte kunagi ei
kingasta söömusära / Mende nägu, mis on
täis pisaraid, / Sellpärast võibolla on ka
nende soov, / Et siin kedgi ei viibiks! /.
Kõik, kes siit ära lähevad, / naastavad
ainult naerdes tagasi / Ja ma näen, oma
kätes / Nad kannavad ära kogu õnne! /
Kas pean ma, kõige õnnetum, siin närbu-
ma, / Sellepärast et mul puudub ema? /
Kuna nad põlgavad orbu, / Kas mind sel-
pärast nii piinatakse? — / Kui ma hilja kum-
paistel / Ette öösel aias ekslesin, / Oli see
kaublik hädaldamise, / Kui mind pärsku häm-
meldas! / Kui ma kiminaelutalult seisan, /
Kuulen hüüdu: „Kui ma ainult suudaksin!“/
Siis muutub vaikseks / Ja ümberringi ma
ei näe ühtegi inimese palge. / Ja ma seisan
meeletegadeses, / Tunnen, kuidas mu juuksed
tõusevad püsti, / Hüüan siis kardetu vär-
naga! / „Kes sa ka oledsid — näita ennast!“/

Tasa kaebab ta seepeale nõuda: / „Mu päike, päästa mind!“ / Ja kaastundest tahab mul peagu / Mu rõhutud süda nõrkeda; / Ots'in siia ja ots'in sial, / Aga kedagi pole näha! / Asjal sahiseb ainult / Rohi tasa õhtutunles / Ja ma nutan nagu laps / Koos kastese murmega! — / Jah, süda tahab mul lõhkeda, / Kui ma kuulen hulisemas neid hääli; / Selle ainult mõeldes / Hakvab hirm mõnu liikmed! — / Ah, nende müüride vahel / pesitseb ainult sügav lein, / Ainult pisar õilmitseb; / Ära seepärast näe enam vaeva, / Hää Salla, et mulle öelda: / Et ma siia jääksin. / Tõesti, igat vaeva ja raskust / Talukstin ma kergemini / Kui et olla väljavalitu!)

Järgnevalt näeme Willac Umad ja Piqui Chaqui kohtumist Cuzco tänavail. Viimane soovib saada teateid olukorrast pealinnast; see õnnestubki tal. Ta kuuleb Willac Umalt, et Inca Pachacuti on surnud ja meeleolukaks on saanud Tupac Yupanqui. Nende uudistega lahkub Piqui Chaqui.

Edaspidises näitemängu käigus kohtuvad nüüd Inka Tupac Yupanqui, Willac Uma ja Huminahui. Viimane lubab mässulise Ollantay koos oma vandesõbraskonnaga tuua Cuzcosse elusalt või surnult. Sel otstarbel

kavatseb ta peita oma väed Ollantay-tampu lähedastesse koobastesse, et parajal hetkel formada Ollantay kaitse. Oma. reetlikkuse maskeerimiseks veristab ta oma näo, määrib oma riided ja ehmub niiviisi kaitset paludes Ollantay laagrisse. Ollantay rõõmustab ta vastu külalislahkelt, ühiselt pühitsetakse pärismaapidu. Parajasti kui seurem osa on päänud joobnult magama, avab Rumiñahui laagri väravad, lasob oma mehed sisse ja vangistab mässulised.

Taas jõuame tagasi Inca Sumac'i juurde, kes anub P.tu Sallat avaldada talle vangi saladus. P.tu Salla avab lõputu vangikongi ukse, kus Ausi Coyllur, ahelaisse reedituult oma isa, Inca Pachacuti, käsul Inca Sumac'i sünnimise puhul, on suremas. Vangile antakse toitu ja vett ja ta saab teada, et Inca Sumac on sinisamas P.tu Salla kõrval.

Edasi näeme Inka Tupac Yupanquit koos oma ülempreestriga oma palees. Sisenib Rumiñahui ja saab valitseja tänu osalises. Siis tuuakse sisse vangid: Ollantay, Orco Huaranca, Piqui Chaqui jt. Inka süüdistab neid reetmises ja palub avaldada oma nõuandjatel arvamist neile karistuse määra kohta. Willac Uma soovitab andestust, Rumi-

vahel kohest hukkamist. Inka näib nõustuvat selliga ja vangid viiakse minema. Äkki ta muudab oma meelt, käsib kõik vangid vabastada ja määrab Ollantay kõigi tähtsamale ametikohale enese järel. Liset seda röömupuhkemist viskub Inka jalge ette Ima Sumac, paludes päästa oma ema surmast. Inka läheb koos lapsega päikesemeistrite mapa aeda. Inka käsib välja tuua Cusi Coyllurit. Ilmneb, et ta on tema õde ja Ollantay naine. Oleme jõudnud happy end'ini, mille loppakorolina kõlavad Yupanqui sõnad Ollantayle ja Cusi Coyllurile: „Ja, nun alle Trauer schwand,
Mögt ihr euch im Glücke sonnen!-
Hast dein Weib an deiner Hand
und ihr seid dem Tod entronnen!"[1]

(Tõlge: Jah, nüüd möödas kõik kurbus, / Te võite õnnes elada! – / Su naine on Su kõrval / ja te olete pääsenud surmast!)

Selline on paari terviktaa säilinud üldinimlikke probleeme käsitlev Inkade draama. Juba eespool märkisime Tuma seoseid kirjanduslikku väärtust. Et see nii on ja et ta aimult mulle ükski pole väga meelepärane, seda tunnistavad ka teised, autoritseerid rohkem, sest minu nii lähtuseta arvamine ei maksa lõpuks ju mitte midagi. „Viimane stseen, märgib Markham, on eriakordselt elus. Ei Inka ega õhneta Ollantay pole algusest

1 Dickenburg, Ollanta, lk. 98.

võimelised ära tundma kurnatud, murest murtud kujus, keda nad enda ees nägid, kord nii jumalikult kaunist Cui Coyllur'i, „rõõsast Jäält"; armsaimat tütarlapsekuju inka Pachacutec'i õukonnas. Armastajate esimene jällenägemise, äratundmise, liigutav südamepuistamise ning andestamise ning andestamise kunstgliku venna poolt moodustavad stseeni, mis — nii kõlavad Markhami sõnad — „väärib kahtlemata kirjanduslikku tunnustust."[1]

„Ollantay" kirjanduslik rõõstus on isegi nii suur, et Klein rõõdulles kogu maailmakirjanduse tippude hulka kuuluva Kalidasa draamaga. Muidugi mõista, niimuine on oma silmipiirestavas sõdalases hagu aevavalt mäslev nuri või välgu kiirusel edasitõttav raju „Ollantay" rahulikult voogava retsvoolu või mänglava tuuleiili kõrval, sest „tema kujud (s.o. Ollantay-P.Z.) on vormitud jämedamast ainest ja erinevad Sakuntala (s.o. Kalidasa üks kuulsamaist draamast - P.Z.) nii samuti nagu „Päikesemaa". Perun aahvas erineb müstilise filosoofia õgavates kuuvalguses mõtisklevast hinnu rahvast... Aga üks kuju on meie näidendis, kelle võib olla ka Kalidasa poeesis osamud tundada õrnemalt ning võluvamalt - lapse

[1] J. L. Klein, Das außereuropäische Drama, III k., Leipzig 1866, lk. 546.

Ima Sumac'i oma."[1] Viimasele asjaolule, mida, on juba tähelepanu juhtud eespool.

Peale „Ollantay" on säilinud veel mõningaid näidendeid, kuid need on ära solgitud hispaania vallutuse vahelejätete tõttu, kes tahtsid neist ümber vormida nn. auto sacramentale, s.o. müsteeriumidraama, milledest õnneks „Ollantay" – nagu eeldatakse – on näidanud, on õnnekombel säilitamata jäänud. Sellise vahelejätetest tingitud draamana võib nimetada näiteks „Usca Paucar'it", mis on pärit ilma vanast ajast ja milles leidub harulaselt ilusaid kohti. Ainult üksikud laulud on säilitanud oma algse kuju, nagu näiteks draama kaunelase Usca Paucari laul „Kuldsele Lillele" – näidendi kaunilaulule, Paucari armastatule, kelle päranast Paucar, mitte leides vastuarmastust, on valmis sooritama enesetapmist.

„Dir, o du wunderbare Erde,
Du herrlich schöne Maid!
Die frei von Kummer und Beschwerde,
Dir sey mein Lied geweiht.

In Schlummer singen dich die Quellen
Lend wiegen dich in Ruh;
Ob Winterströme brausend schwellen,
Im Traume lächelst du.

---

1 Wickenburg, Ollanta, lk. 14

Und schlägst du auf die Augen wieder,
Und blickest froh empor:
Erschallen laute Jubellieder
Vom muntern Vögelchor.

Und Wolken, noch so finster, hellen
Sich auf, wenn du erwachst;
Im Kleid von blum'gen Saatenwellen[1]
Du hold und freundlich lachst.

Den Strömen trocknest du die Thränen
Vom düstern Angesicht
Mit einem Strahl aus deinem schönen
Und goldnen Augenlicht.

Ach nur die Ströme meiner Zähren
Du nimmer trocknen kannst;
Die Fluthen du von Seen und Meeren
In ihre Schranken bannst.

Mein Seufzen und mein heisses Stöhnen
Selbst dieß, ach, hörst du nicht;
Siehst ruhig fliessen meine Thränen
Ob auch das Herz mir bricht." 1

(Tõlge: Sulle, oo sa Meline maa, / Sa jumalikult kaunis neid! / Kes oled vaba murest ja vaskusest, / Sulle olgu pühendatud minu laul./

---

1) The softest herbage / Will then envelope you.

1 J.L. Klein Das außereuropäische Drama, III. B., Leipzig 1866, lk. 550-551.

Magama minutavad õrad lained / ja kiigutavad laid rahus; / Kuigi talvised voolud kohades tulvavad, / Sa naeratad unes. / Ja lõõl sa taas ärkad valla / ja vaatad rõõmsalt ilus: / Kõlavad valjud rõõmulaulud / Rõõmsalt linolde koorilt. / Ja pilved, mel nii sünged, selgi-nevad, / Kui oa ärkad; / Lillelste rõõgalainete rüüs / Sa naerad meelelivalt ning rõõmsalt. / Voogudel sa kuivatad pisarad / Tusasest näost / ema ilusa ja kuldse / Silmavalguse kiirtega. / Ah, ainult minu pisaratevoolu / Sa ei suuda kunagi kuivatada; / Jõgede ning merede vood / Sa suigud neelde piiridesse. / Aeg minu ohkamist ja minu ägedat aigamist / Iseeg seda, ah, ei kunagi saa; / Vaatad rahulikult minu pisarate voolamist, / Iseeg kui mul süda lõhkeb.

x x x

Kujutava kunsti aladest oli enam arenenud arhitektuur ja kunstkäsitöö, kuna teised harud, nagu skulptuur ja maal, ei küündinud arhitektuuri tasemele.

Nagu juba eespool märgitud, esines rokoko arhitektuuris spetsiifiliti, mitte kunagi mujal maailmas kohtuvaid omapäraseid jooni: Selleteks tuleks nimetada geomeetrismi, liht-sust, vastupidavust, väliste mõõtmete dominee-rimist sõjemise suuruse üle, s.t. et teenused suu-rid olid väikesed, kuna elutuus oli välispoolt

suursugune, monumentaalne, eriti aga ehituste seost loodusega.“ ... Torkab silma Vana-Ameerika arhitektuuri mälestusmäskides tema harulolaselt eraldatud väljendatud sidemine seos ümbritseva loodusega. Inimese mägimaastik oma püramiidi-kujuliste tippudega ja madalate küngaste sütmiliste lainetega justnagu jätkuks elukiko ja Peruu arhitektuuri vormides... Õõsel, kui ehituste arhitektuurilised detailid kaovad, on praegu võimatu eraldada väikeste püramiidide sütmilist joont otse neude taga asetsevaist küngastest, aga suurte püramiidide siluette loomulikust mäetippudest. Võib öelda, et Vana-Ameerika arhitektuur meenutab kõigepealt Inka ümbritsevat loodust.“ [1]

Peale neude võib märkida veel üht omapärast, et kuvatavat detaili: akna ja ukseavad olid trapetsikujulised.

Inkade arhitektuur tekitab kõigest oli väga täielik, et kunstiliselt tasemelt ta jääb maha Lukiko omast. Tehniline täius ulatus näiteks niikaugele, et kahe müüri asetatud kivi vahele polnud võimalik noatera pista: nii hästi olid kivid tõrvitud.

Harilike elumajade – millised olid tavaliselt ühe-, harvem kahe- ja kolmekordsed ja millised olid väga vastupidavad

1 Всеобщая история архитектуры, т. I, Москва 1944, lk. 184.

maavärisemise tulutes — seinad olid tavaliselt õlgedega segatud põletamata Tellliskivist. Vundament oli kivipruugiga segatud savist. Valitseva kihi majad seevastu ning templid ehitati graniidi, porfüüri, dioriidi jne. plaatidest. Viimased kinnitati osavalt üksteise õnarustesse ja sobitati üksteise ligi väga tihedalt. Luppa Vana-Peruus nagu Machhikoski ei kasutatud. Tõelist võlvi ei tuntud samuti kummaski Ida-Ameerika kultuurriigis. Seintesse tehti nišid, kuhu asetati arvatavasti jumalakujud.

Linnade ehitus oli teostatud sümmeetriliselt. Tänavad, kuigi kitsad, olid hästi sillutatud ja lõikusid nelinurga all. Linnades olid olemas basseinid ja ühiskondlikuks kasutamiseks määratud saunad ning isegi paraja laamade jaoks.

Omapäraseks arhitektuurilisteks mälestusmärkideks on samuti põletamata tellliskividest ehitatud astmelised püramiidid, mida kasutati aylla matusepaigana ja kus luidus vahel isegi saadi hauda.

Et Inkad olid valluta ja rahvas, siis omistasid nad suurt tähelepanu kindluste ehitamisele. Linnad ja kogukondade asulad ümbritseti tavaliselt kindluse müüridega. Üks võimsamaid säilinud varemeist on Ollantay-tambo linna kindlus, mis asetseb kõrgel platool, kuhu ligipääsemiseks olid raiutud kal-

judesse astmed. Kindluse 35 meetri kõrgune müür oli ehitatud suurtest kividest ja mõlemast küljest krohvitud. Müür läks sik-sakiliselt mööda kuristiku äärt.[1]

Kõige hiilgavama templiehitusena tuleb märkida juba nimetatud Coricancha't.

Kuna inkad ei tundnud rattasõidu kasutamist, siis veeti tohutud kivimürakad ehituskohale käitega inimjõul. Tuhandeid ja tuhandeid inimesi oli tegevuses inkadele ägaseguste ehituste püstitamisel. Ainuüksi rendele inimeste sõnga äöövaeraga, arvestades tollaegset madalat tehnikat, oli võimalik luua inkade ülimkihdi teenivaid suurepäraseid ehitusi.

Kõrge taseme saavutas inkadel ka kunstkäsitöö: keraamika, tekstiilitooted, kuldning hõbeasjade valmistamine ning vääriskivide töötlemine. Kuigi viimaseid on järelmaailmale väga väike järele jäänud, sest hispaanlased olid kullapalavikus laastasid kõik väärismetallist valmistatud asjad kangidele ümber sulatada, võime selle vähesegi järele otsustades eeldada, et inkad saavutasid sel alal märkimisväärseid tulemusi.

Keraamika ja tekstiilitooted (puuvillased ja villased kangad) illatavad meid kõigepealt oma vormide mitmekesisusega. Nii

[1] Всеобщая история архитектуры, т. I, Москва 1944, lk. 183–184.

leiame Peruu kangastel kõrvuti lihtsate geomeetriliste ornamentidega kirjusid kaudastiliste joonistus läbipõimitud spiraalidega, iga liiki jumalate ning nimeste mütoloogilisi figuure, ohvristseene jne. eliitse alati ei olnud neid sisse kootud, vaid osaeli peale joonistatud või trükitud. „Imestelavalt kaunid on ka kangad, milledesse on sisse kootud papagoide kirjud suled. Värvide ilmekuse neil kangastel annab mitte harva tunnistust isiklaavalt peenest maitsest ning värvitajust." 1

Maalikunsti võime jälgida praaspalikult vaatelt, mis on kaunistatud originaalselt ning väljendusrikkalt, eut kunstiliselt seisukohalt mitte eriti kõrge tasemega. Vaasidel olev ornament on ülekaalus geomeetriline.

x x x

Nii nagu kunstki teenis ainuüksi valitseva klassi huve, nõudis ka teadus. Espool nägime, et lihtrahvast hoiti eemal teadusest, sest viimane oleks võibolla hakanud siis tõrkuma ja poleks lasknud end taltsalt ekspluateerida. Teadus oli eriline õpetlaste klass, amaataste, tegevusalaks. Teadus tuntu ega täiel määral despootliku riigimasina eesmärke, laiade massidega oli tal ainult kaudne side hüvõrol, kuivõrd teaduse saavu-

1 Klemob, lk. 266.

tusi oli vaja rakendada põllumajandusse. Puhtpraktilise otstarbe kõrval oli teadusel teine, palju tähtsam eesmärk, õpilistada ja süvendada uurimistööd. Inimesel, kuigi seda pahmud mõnda seni kaudu otseselt väljendatud, oli tegelikult matsusel samasugune puhtmõte nagu Lääne-Euroopaski, et sciencia est ancilla theologiae. Mõtmesuguste uurimiste tähtpäevade kindlaksmääramiseks oli ju vaja tundma teatud määral tähetaevast, sama oli vaja, et kindlaks määrata põllutööde algust jne. Kõige selle pärast vaatamata, et teadus oli täielikult eksperimentaatorliku iseloomuga käsitluses, pakub inimese teadusega tutvumine ülimal määral huvi, sest ka selles valdkonnas olid nad nii mõnedagi saavutanud, mis ei lase mul kõhklemata asjast ülle saada ja upsakalt lausuda: „Ah, need olid ju ainult punanahad!“

Tähetaevas oli täiel määral seotud usundiga. Nägime ju kuulsa päikesepeo puhkemisest; selle kindlaksmääramiseks oli vaja tunda mingil määral taevakehade liikumist. Võrreldes tänapäevaga, mida küll õieti teha ei saaks, arvestades nii tohutut ajalist erinevust, oli taevakehade liikumise jälgimine lapsekingades. Kõige rohkem vaadeldi ja tuntі päikese liikumist, mille alusel koostati ka kalender. Teises järjekorras võib märkida kuu-

paaside jälgimist – ja olekski kõik. Mõned autorid, nagu Valera, Acosta, Balboa j.t. kõnelevad veel terve rea muude planeetide vaatlemisest ja neudele nimede andmisest, kuid mingeid kindlaid tõendeid selle kohta pole [1].

Peamiseks vaatluse objektiks oli päike, mille jälgimiseks olid ehitatud nn. päikeseobservatooriumid, Inti-huatana'd, mis tõlkes tähendab kohta, kus päike on kinni seotud või ümber piratud. Inti-huatanasid oli püstitatud mitmes paigas, nagu Ollantay-tampus, Auzcos, Pissac'is jm. 20. sajandi algusesni vähemalt oli neist paremini säilinud Pissac'i vaatluspunkt. Intihuatanad kujutasid endast kivisammast ringikujulise aluse keskpaigas. Alus oli tavaliselt samuti kivist, kuid siledaks lihvitud. Alusele oli tõmmatud idast läände suunduv joon. Kivisammas täitis gnoomoni osa, mis heitis päikese varju siledale ringjakujulisele alusele. Nende varjude pikkuse järgi määratigi kindlaks pööripäevad: solstitsiumid ja ekvinoktsiumid. Teatavasti on päike pööripäevadest põhja poolkeral kõige kaugemal lõunataevas, lõuna poolkeral aga põhjataevas. Pööripäevade vaheajal on päike 2 korda aastas keskpäeval senitis, siis jäänud aja aga kas põhja või lõuna pool kiird-

[1] Markham, lk. 117.

punkti: See asjaolu oli kästi teada ka inkadele ja selle baseruski nende Inti-huafana kasutamine. Kui suvel päike rohkem lõuna poole kaldus, langes gnoomoni või kivisamba vari põhja poole ja ümberpöördult, kui talvine päike kaldus rohkem põhja poole, muutus lõunapoolne vari üha pikemaks. Päev, mil lõunapoolne vari enam ei pikenenud, s.t. päike ei kaugenenud enam, oli järelikult talvine pööripäev, mis tähistas päikese tagasipöördumise algust. Seda rõõmsat sündmust, nagu eespool nägime, pühitsesti päikesepeoga. Sihtlasi loeti talvist pööripäeva uue aasta alguseks.

Põhjust, miks päike kord kaugenes, kord lähenes, inkad ei tundnud ja omistasid selle mingile tundmatule võimule, kes päikese kinni sob või aheldab, mis ei lase teda enam eemalduda. See inkade uskumus selitab meile ka esimesel pilgul kentsakana näiva Inti-huatana sõna etümoloogia.[1]

Nendele astronoomilistele vaatlustele rajanes inkade kalender. Nad tundsid päikese- ja lunaarset aastat. Aasta jagunes 12 kolmekümne-päevaseks kuuks. Et ajaarvamist korras hoida, lisati iga nelja aasta tagant üks päev ligi. Lunaarne aasta, nagu teada, kestab 354 päeva, 8 tundi 48 minutit. Et lu-

1 Middendorf, lk. 505-506.

naarset ja päikesecaastat vastavusse viia, lisati esimesele ligi 11 päeva, millised ära jaotati kuude vahel.

Aasta alguseks peeti 22. juunit, talvist pööripäeva. Kevadine ekvinoktsium oli 22. septembril, suvine pööripäev 22. detsembril ja sügisene ekvinoktsium 22. märtsil.[1]

Teistest teadusharudest väärib veel märkimist arstiteadus. Nad tundsid võrdlemisi hästi anatoomiat, mida oli vaja seoses mumifitseerimisega. Ka kirurgia oli kiilalt kõrgel järjel. Nagu näitavad uurimused, tundsid inkad jäsemete amputeerimist, kolju trepaneerimist ja anesteesiat.

Arstiabiandina kasutati mitmesuguseid taimi. Näiteks koka taime lehti tarvitati valuvaigistava vahendina. Kuid oma taime lehti koos kuivõa ehk kinoa tuhaga või kustutatud lubjaga segatult näriides olid nad muutnud selle narkootilixeks aineks. Selga kokaüni kodumaaks osutub Peruu. Peavalu rasti lasti mumifitseeritud teibakat ja hispaanlased nimetasid sellepärast teda algupärases gerba santa'ks, s.t. püha taks rohuks. Haavasid ja paiseid seoti kinni peerupalsamiga. Tuntud oli samuti kupulaskmine.

Arstidena tegutsesid lihtrahva juures vanad, kogenud naised, silikate juures aga rohukauplejad, kellel oli teadmisi taimede

1 Markham, lk. 118-119.

ja arstinõuetude alal. Peale nende mõõdavad tähtsat osa koguvalvas asas nn. postjad ehk hõiad, nagu see on esinenud kõikide valvastejuures, kus loodusteadused on veel vähe arenenud.[1] Postimõte on jõudnud nii sügavalt inimeste teadvusse, et isegi 20-sajandil hõifeks kodanlikus Eestis avalikult lihes kuulutati igasuguste nn. imearstide tegudest. Mis siis rõõmelda veel Perenust!

[1] Brehm, lk. 296-297.

VI Peruu vallutamine.

1. Pizarro 2 esimest reisi Peruusse ja 1529. a. kapitulatsioon.

Just sel ajal kui inkade kultuur saavutas oma kulminatsioonipunkti, s.o. XV - XVI saj., toimusid Vanas Maailmas murrangulise tähtsusega sündmused, mille tagajärjed avaldasid oma mõju kogu edaspidisele ajaloo arengule.

Kõigepealt tuleb märkida Euroopas toimunud kultuurirevolutsiooni XV saj., mille tagajärjel „Vana „orbis terrarumi" saamid purustati... ja oli pandud alus hiliisemale maailmakaubandusele ja käsitöö ülemineku manufaktuuriks, milline omakorda oli lähtepunktiks kaasaegsele suurtööstusele."[1]

Samaaegselt aga toimusid Vanas Maailmas murrangulise tähtsusega sündmused ka ühiskondlik-poliitilise elu alal. Feodalismi sajandeial püsimud tsunge hoone oli lagunemas, seda puresid mitmesugused tegurid, kuni ta lõppeks prantsatades kokku varises, jättes endast järele vaid

1 Фридрих Энгельс, Диалектика природы, 1953, lk. 3.

paljad mälestusrusud.

XV sajandist alates katkevad Lääne-Euroopal suhted Idamaadega. Hiina selleb end välismaalastele. Konstantinoopol valluta-takse türklaste poolt 1453. a. Selliga sulutakse Euroopa kaupmeestel teed Aasiasse. Samaaegselt hõivavad türgi mererõövlid ka Vahemere, ohustades teed Indiasse. Süüria ja Mesopotaamia kaudu.

Läbi Egiptuse ja Punase mere Indiasse viiv tee oli araablaste käes, kelle-dele eurooplased hiidlal maksma 8-10. korralsid hinnad vahendamise eest Euroopa ja Aasia vahel.

Neile kaubandusega seotud raskustele lisandus teraav kullapuudus. Vürnane asjaolu ei ajendanud mitte ainult otsima uusi maid, vaid oli ühtes olulisels tegurites, mis õõnestas feodalismi. „Kulliise määrani XV sajandi lõpul raha õõnestas ning süsteemiselt laostas feodalismi, on selgesti näha sellest kullapuudust, mis sel perioodil valdas Lääne-Euroopat; kulda otsisid portugaallased Aafrika rannikul, Indias, kogu Kaug-Idas; kuld oli see maagiline sõna, mis ajas hispaanlast üle Atlandi ookeani Ameerikasse; kuld oli see, mida valge elkõige nõudis, nüüd kui ta astus äsjaavastatud rannikule." [1]

1 F. Engels, O razloženii feodalizma, „Krestjanskaja vojna v Germanii" Moskva 1953 lk 155

Espool nimetatud taks tegurit olid ühised kogu Lääne-Euroopale. Kõneldes aga hispaanlastest, Peruu vallutajaist, tuleb meil peatuda veel mõningate momentide juures, mis kaasnesid eesõelolule, et mõista hispaanlaste vallutusi.

Nagu teada, vallutati Granada emiraat 1492. a. ja selle tagajärjel rüüstlesid, hüdalgod, „... olid ilma tegevuseta ja muutusid katoliku monarhiale veel hädaohtlikumaks kui reconquista viimasel aastail, mil kuningal tuli hispaania linnadega tuli pidada ägedat võitlust rõõvellike aadlisalkade vastu.

Oli vaja luua väljapääs hispaania rüütelkonda kogunenud energiale. Selleks väljapääsuks, mis oli vastuvõetav kuningale kui ka rüütelkonnale, oli ookeanitagune ekspeditsioon ..." [1]

Häälestt oli seda seurem, et hüdalgode tegevusetusega kaasnes vaesus. Pigem nad näljastsid kui et andsa Jõuga enesele leiba teenida. Ainukeseks enesele väärikaks tegevuseks pidasid nad sõda või seiklust.

Teiseks, conquistast huvitatud tegelaseks oli Hispaanias katoliku kirik. Viimasele avanesid seoses uute maadevallutustega

---

1 А. П. Мазицов, Очерки по истории географических открытий, Москва 1949, lk. 117.

avarad väljavaated pärismaalaste ümberpööramiseks ferro igrique, oma tulude ja mõjuvõimu laiendamiseks.

Kõik ülalnimetatud tegurid tõgistid seiklushimuliste roolu muinasjutulisele Eldoradole, kullamaale, kus kulda leidub kanamuna suuruste tükkidena. Seiklus ja kullapalavik olid tõmbejõuga niivõrd läbipõimunud, et nälg, janu, müngised putukad, troopika päike ja kuumad maadevallutustega seotud kaasnähtused olid loorifatud romantika rüüsse.

Kuni 1513. aastani ei olnud europlastel Perumst aimugi. Alles siis, kui Vasco Nuñez de Balboa laevad lõikasid esmakordselt Lõunamere, st. Vaikse ookeani, vahuseid nooge, saadi Peruu kohta uudiseid teateid. Balboa tahtis tungida välja Peruuni, kuid suure inimese ettevõte ei õnnestunud, sest närunelt kadeola ülemuse Pedro Arias de Avela ehk Pedrariase ei hinge ei mahtunud Balboa kuulsus ja ta laskis ta hukata. Kõigest sellest võttis osa ka tulevane Peruu vallutaja Francisco Pizarro. Samuti elas ta kaasa Panama linna asutamisele Pedrariase poolt a. 1519. „Aasta 1519., Panama linna asutamise aasta, osutub ka muinasjutuli-

selt rikka inkade riigi otsingute aastaks." 1

Teated Perruust olid siiski väga napid ja uduscd. Alles 1522. aasta paiku, kui kuulus reisija ja Peruu esimene avastaja Andagoya põõnduse tagasi oma ekspeditsioonilt, saadi täpsemaid teateid Peruu kohta. Samaaegselt eeltoodud inimeste meeli ka Cortés'i „vägitcod" Mehhikos ja andsid mõõga vallutustcks. Kõik „see lõpplikult kinnitas estremadurlast Pizarrot ja kavatseuses minida ja alistada maad, mis asetsevad Mexst Granadast lõuna pool ja millised indiaanlaste öeuade järgi olid eratordselt rikkad." 2

Peaosa Peruu vallutamisel, nagu märgitud, kuulus Pizarrole, sellepärast on loomulik ja vajalik peatuda lühidalt tema isiksuse juures.

Francisco Pizarro sündis Hispaanias, Estremadura provintsis ca 1471. a. (täpselt pole see teada) vallaslapsena. Pärimus kõneleb, et Franciscot olevat imetamud sõga. Arvatavasti oa see kaudsete kaasaegsete väljamõeldis, et alandada kõrgi inkariigi vallutaja uhkust nõrg upsakust. Fakt on aga, et ta noorukes karjatas sigu ja jäi elulõpuni kirjaoskamatuks. Hiljem, Balboa

1 Дж. Бейкер, История географических открытий и исследований, Москва 1950, lk. 113.
2 P. Альтамира, История Испании, т. II, Москва 1951., lk. 47.

ja Pedrariase ekspeditsioonist osa võtnes, tärkab temas kindel kavatsus vallutada Peruu.

Oma kavatsuse realiseerimiseks leidis Francisco Pizarro endale kaks mõttekaaslast: Diego de Almagro ja Hernando de Luque. Viimane muretses raha, Almagro hoolitses varustuse ja Pizarro meeskonna värbamise eest. Ühenjuhatus sullamaa Peruu vallutamiseks anti Pizarro kätte.

Olles kokku kraapinud paar tuhat ja paarsada inimest, siirdus seiklushimuline jõuk 1524. a. novembrikuus Panamá sadamast teele.

Teekonnaks oli valitud kõige ebasobivam: lakkamatud vihmasajud, ägedad vastutuulud ja tormid – kõik see raskendas ja aeglustas äärmiselt purjetamist. Pärast peatust Pärliste saarel ja Oma paranemist lähetasid nad San Migueli lahe ja võtsid suuna Atrologoya seisi lõppunkti, Puerto de Piñas'e sadamasse. Möödudes viimasest, saabusid nad Peru ehk Peru ehk Biru nimelise jõe suudmesse puude ja vee pealevõtmiseks.

Ümbrus selles paikkonnas oli väga meelitav: imeilusad sood, ühtaegu sääskede paradiis., Selle nukra ~~soo~~ ääres kasvas nii tihe mets, et sellest läbitungimine oli peaaegu

võimatu ... palavus oli väljakannatamatu; raskustest ja toidunappusest kurnatuna langesid sõdurid täielikult nõrkenuna maha. Selline oli Peruu ekspeditsiooni kurjakuulutav algus." 1

Purjetati edasi. Teekonna raskused olid nõövinud juba hulga rohi, pealelle kahanesid silmnähtavalt toiduainete tagavarad. Pizarro oli suunitud saatma ühe laeva Montenegro juhtimisel Pärliste saarele toiduaineid tooma. Pizarro arvestuse kohaselt pidi ülesanne täitsdama 10-12 päevaga, mis tegelikult kulus selleks ca 50 päeva. Selle aja sees pidid maha jäänud laluma piagu samasugust välja nagu Magalhães oma raikse ookeani reisil.

Montenegrot tagasi oodates avastasid Pizarro kaaslased rannikul ühe indiaanlaste küla, kust nad röövistid toiduaineid ja said kuulda, et lõuna pool olevat võimas päikese poja riik.

Lõpuks saabus päästja Montenegro toiduainetega. Poolnälginud rahvas kosutas kiiresti, unustasid oma läbielatud kannatused ja lahkusid sest paigast, nisda nad olva vintsutuste pärast nimetasid Puerto del Lambre'ks, s.t. välgimissadamaks, kuskilga lõuna poole.

---

1 Вильямъ Прескотт, Завоеваніе Перу, книга I-III, С.-Петербургъ 1886, lk. 11.

Mõnepäevase sõidu järel avastasid nad rannikul indiaanlaste küla, kus nad leidsid peale toiduainete ka kuldesemeid. Viimane asjaolu viis hispaanlased vaimustusse. See läks aga ile nõrolimuses, kui nad nägid pottides inimliha tükke: niisamahästi oleks võidud neid praadida indiaanlaste maitsetoidules. Väike sellest, varsti ründas neid rannikul sõjakas indiaanlaste suguharu. Kokkupõrke tagajärjel sai surma mõte hispaanlast.

Kõigi nende talutud raskuste tagajärjel oli nõimatu mõelda edasiminekule. Otsustati tagasi purjetada Panamasse. Tundes piinlikkust oma olukorra üle, ravalus Pizarro mitte Panamas, vaid sellest veidi eemal. Siit saadeti käskjalg informatsiooniga ja rõõvitud kullaga asevalitsejale Pedrariase juurde.

Mõned päevad enne Pizarro tagasipöördmist tahtes Diego de Almagro Panamast teise väikese laevaga abi viima Pizarrole. Almagro elas läbi peagu samad seiklused mis Pizarrogi. Kokkupõrke tagajärjel indiaanlastega kaotas ta oma silma. Pizarrot mitte kuskil leides purjetas Almagro tagasi Panamasse. Suur oli mõlemi pällunägemisrõõm.

Lõpuks oli siis kindel, et on leitud

paljukiidetud kullamaa, Eldorado. Selle valdutamiseks oli vaja ressursse ja täiendavalt inimesi, kellele arv oli lisna kokku kuivanud esimese ekspeditsiooni ajal.

Nende hulgete lootustega ja veel suuremate tulevikuplaanidega pras läks Almagro kuberner Pedrariase juurde luba hõutama uue ekspeditsiooni korraldamiseks. Paraku leidis ta aga koopis kuima vastuvõtu. Pedrarias ei tahtnud teadagi uuest retkest, ta ähvardas kogumi rasketusele võtta niipalju meste elude pärast, keda tal täidetavi oli vaja Nicaraguas tema vastu pukkemuid ülestõusu summutamiseks.

Kitsikusest päästis rälja kolmas osaline Luque, kellel oli Pedrariase peale äärmiselt suur mõju. Luque vaheltsobitusel saadi lõppeks luba uue retke korraldamiseks.

Kolm kepingu osalist: Pizarro, Almagro ja Luque sõlmisid piduliikult kepingu omavahel, milline pani aluse Tahuantinsuyu vallutamisele. Kepingule vastavalt muretses Luque 20 tuhat pesot kullas, kogu saak ja valdused pidi pagatama kolme vahel võrdselt. Kepingule kirjutati alla 10. märtsil 1526. Kuna Pizarro ja Almagro olid mõlemad kirjaoskamatud, siis asendasid neid allakirjutamisel volinikud.

Nüüst oai teoks teine, 1526. a.

alamad ekspeditsioon. Selle varustus ja tagavarad olid palju täielikumad esimesega võrreldes. Ka väljumise aeg oli sobivam. Teiseks mehena võeti kaasa kogenud ja vaikset ookeani hästi tundev meremees Bartolomé Ruiz.

Kurss võeti San Juan'i jõe poole. Jõudes selle jõe suudmesse, nalendas Pizarro indiaanlaste küla, saades saagiks üsna rohkesti kulda, toidaineid ja rauge. Viimaselt kuulis Pizarro, et sisemaal leidub külluses toidumaineid ja võljarikast maad. Seepärast otsustas ta siin kauemini peatuda. Almagro aga saadeti Panamasse tooma lisajõude. Ruiz sai ülesandeks uurida lõuna suunas vannikut, et veenduda, kas vangide teated vastavad tõele.

Oma 70-päevase uurimisreisi kestel nägi ja kuulis Ruiz nii mõndagi huvitavat. Möödudes Isla del Gallo nimelisest saarest ja jõudes lõunalaiuse 1. kraadile olevasse San Mateo lahte, sillatas neid ülles tõmmatud purjedega reesõidult. Algses pidasid nad seda europlaste laevaks, kuid polnud mitte vähe sillatatud, kui nägid purjekal indiaanlasi. Sel nn. balsal asusid peamiselt riidest kootud ülikondades ja rikkalike kuld- ning hõbeehetega kaunistatud indiaanlaste kaupmehed.

Vümased ei kartnud hispaanlasi pörmugi, tulid koguni rendle laevale ja jutustasid, et nad on Tumbez'ist pärinevad kauplemised ja et seal linnas asub päikesetempel, millis leiduvat palju kulda ning hõbedat.

Hispaanlased kuulasid ahnelt indiaanlaste jutustusi kullast. Luiz jättis 2 Tumbezi elanikku oma laevale, et kasutada neid hiljem tõlkidena.

Luiz purjetas kogu aeg edasi lõuna poole ja jõudis lõpuks Cancebisse, ca kaks kraadi lõuna pool ekvaatorit. Sega oli Luiz esimene europlane, kes vaikse ookeani ületas ekvaatori põhja poolt.

Cancebist pöörduse Luiz tagasi Pizarro juurde. Lood kulla ning hõbeda rohkusest viisid mehed nii vaimustusse, et nad hõudsid Pizarrolt kullamaale viimist, kuigi see asuks maailma lõpus. Pizarro oli kõigega nõus, ainult oli raja ära oodata Almagro saabumist liva jõududega.[1]

Pizarro meeskonna käsi Luiz'i ja Almagro äraolekul ei käinud põrmugi hästi. San Juani jõe ääres elavad indiaanlased peitsid hispaanlaste eest oma toiduaineid. Nälg sundis jälitama indiaanlasi, kuid siin põrkasid nad kokku sõjaste rasa-

1 Brehm, lk. 338 ff.

kustega: džungel oli erakordselt tihe, siin kasvasid tohutu suured puud, varitsesid boamaod, jõgedes luurasid alligaatorid. Hädaohtude kõrval oli looma- ja taimeriik erakordselt rõõmutsemise ja kiirete: see oma mitmekesisusega köitis hispaanlasi.

Nälgast ja raskustest väsinud Pizarro punrood jõudis just parajal ajal Ruiz looteriikasse teadetega, veidi hiljem ka Almagro. Nimelt oli Panamas paremini läinud kui seda Pizarro oleks lootagi osanud. Pedrarias oli surnud, tema asemele oli astunud Pedro de los Rios, kes ei teinud Almagrole niigeid takistusi ja ülesande edukal täitmisel. Niiviisi õnnestus Almagrol lühikese ajaga hankida Pizarrole kõike vajalikku.

Ruizi juhtimisel asuti teele lõuna poole ekvaatori suunas. Sõit ei läinud liikudasti, sest mõlgasol sagedasel äikesetormid ja mäslevad lained pildusid purjekaid nagu mäagukaane.

Lõpuks jõuti paikkonda, mida indiaanlased ise nimetasid Atacamaeks, kuid hispaanlased ristisid selle ümber Santiago'ks. Oldi välja jõutud hiljuti inkade riigi koosseisu liidetud Quito provintsi. Paikkonna valluta misest, mida algselt kavatseti, ei tulnud midagi välja, sest

indiaanlased olid arvuliselt kohutavas ülekaalus. Maakolt oli võljakas ja põnkas: indiaanlaste elutud koosnesid kullast, smaragdist, türkiisist jne. Hiinukad hispaanlased olekski hiameelega rahuldanud oma kullajanu, kuid indiaanlaste rohkus taltsutas neid.

Ei jäänud muud üle kui muretseda lisajõude. See tehti pällegi ülesandeks Almagrole, kes pidi purjetama Panamasse. Pizarro oma kaaslastega otsustas oodata Isla del Gallo saarel. Sat paljudele meeskonna liikmetele ei meeldinud tehtud otsus, nad olid tüdinenud ja soovisid koju tagasi pöörduda. Almagro ja Pizarro vaidlused sellest otsustavalt. Almagro ei võtnud kaasa ka ühtegi kirja, et vältida vahulolematute süüdlaste otsimist oma taga. Üks meeskonnaliige Sarabia kasutas aga kavalust: ta pani tühjadesse värvidesse kirjatatud kirja pruunilla kerasse, mis oli määratud kirgitusega kuberneri naisele.

Almagro Panamasse saabumine ja kirja sihtkohta jõudmine põhjustasid kuberneri Pedro de los Rios'e järsu kuldumise ägasugusest edaspidisest retkest. Ta kogumi saadis 2 laeva leitnant Tapuri juhtimisel õnnelaid ja Pizarro poolt vastu neende tahtmist kinnihoitavaid inimesi ära

tooma. Isa del Gallo'lt.

Pizarro saaslasest pridid selle aja sees taluma suurt hälgjahäda. Elu sespidamiseks söödi sisalikke, tigusid, merekarpe, palmilehti, juuri jne.

Oli seepärast täiesti loomulik, et mehed territaasid Tafuri saabumist suure röömuga, päästsid nad ju hüüdi oma kindlast häävingust. Ainult Pizarro oli teisel arvamusel: ta oli kindlalt otsustanud pätkata ettevõtet kasvõi ihuüksi. Tõmmatus mõõgaotsaga liivale joone idast läände ja asudus ise lõunapoolsele küljele, pöörates ta oma meeste poole pärgnis te sõnadega: „See pool, seltsimehed, tähendab raskust, nälga, päru, haavu, haigust, võibolla surma, ent ka Peruu kullaaarete saagiksaamist; teine pool tähendab vahu ja mugavust, kuid igavest vaesust Panamas. Valige! Kui te ka kõik mõne maha pätate: mina üksinda hallutan Kullamaa!" [1]

Üle selle Rubicconi nagu seda tegi Caesar Rooma peale marssides, astusid 13 inimest, kes julgesid võimsale inkariigile seda ennustada. Jäärulmaailm nimetas neid „Los trece de la fama", s.t. kuulsad kolmteist.

---

1 Brehm, lk. 350.

Tapur oli selle otsusekindluse üle hämmeldatud, kuid samaaegselt ka pahane. Mitte midagi ei jätnud ta kulli julgetele oma tagavaradest.

Pizarro oma väheste kaaslastega klopsis kokku juust vene ja sõitsid sellega Isla Gorgona saarele, mis oli mõtmes suhtes soodsam Isla del Gallo saarest. Sellest hoolimata tuli neil tõsiselt võidelda näljaga ja mürgiste putukatega, kelledest kihas saar. Oma aega veetsid nad abi ootamisega ja usupalvustega.

Almagro ja Luque olid aga seas pannud mängu kogu oma kelitusoskuse, et kubernerilt luba saada laeva saatmiseks abiks Pizarrole. Seoste püüdmistega see neil lõppeks õnnestuski.

Viiekuise ootamise järele saabus Pizarro juurde laev toidutagavaradega, kuid Ema lisajäärududega. Pizarrole anti edasi kuberneri käsk kuni kuu jooksul tagasi pöörduda Panamasse. Pizarrole aga ei tulnud mõttessegi loobuda oma algatatud kavatsusest, eriti nüüd, kus eesmärk näis käegakatsutavas läheduses. Au, kuulsus ja kulla hiilgu piitsutasid takka, nõrg edasi sõidutsi lõuna poole, ära Isla Gorgonalt.

Kahekümnepäevase sõidu järel

jäuti Guayaquil'i lahte ja maabuti Santa Clara saarel. Viimane oli elaniketa. Teda kasutasid acgapalb naabruses asuva Puna saare elanikud ohvri- ja matusepaigana. Saarelt leidsid hispaanlased mõned kullatükid. Lahe Pizarroga kaasasoleva indiaanlase sõituse järgi piidi leidumа ogatsetud metalli rahvarikkal asuvas Tumbezi linnas killuses. Sinna poole seatigi oma sammud.

Ülistades lahe märkasid hispaanlased suurt linna õitsvate põldude keskel, milliseid, nagu näha, hiisutati. Tumbezi elanikud tulid rõõmustusega vaatama „ujuvat losse" ja selle inimesi. Nad imestasid, kohates hispaanlaste seltsis kahte kaasmaalast. Viimased selitasid, et hispaanlased on tulnud rahulikul eesmärgiga ja et nad on kõrgemast soost inimesed, kelle soove peab rahuldatama. Tumbeslased laskusid sõpralе laevale viia õgastugusid toiduainеid, nagu banaane, kookospähkleid, kalu, linde, laamasid jne. Pizarrole oli elava laama esmakordne nägemine elamuseks, sõnni ta oli seda tundnud ainult piltidi järgi.

Sel ajal juhtus Tumbezis parajasti olema suursugune inka, orepoa, kes tuli visiidilt Pizarro juurde visiidile. Ta

laskis enesele selitada lawa· ükskõsi, lõunastas koos hispaanlastega ja küttis neude toite, eriti aga laskis enesele hea maitsta hispaania veini. Lawalt lahkudes kiakis Pizarro talle saadetava, mille üle ta oli väga rõõmus, sest raud oli praegu tuadmatu perumaadele. Orejon palus omapoolt hispaanlasi külastada Tumbezi[1]. 1

Järgmisel päeval saatis Pizarro ühe oma ratsastest, Alonso de Molina koos negriga ja kanadest ning sgadest koosneva kingitustega maale. Indiaanlased ei jõudnud küllalt imestada meeste nahavärvust. Nad püüdsid seda ära hõõruda. Samuti imestesid nad kuke laulu, sest Perus ei tuntud kana.

Molina omalt poolt imetles templi ja palede luksuslikku sisustust, ükskõiksocks ei jäänud ta ka indiaanlaste kaunitaride vastu, kes osutasid Molinale erakordset tähelepanu. Indiaanlastele ei jäänud ükmane seik silmapaari vahele ja nad pakkusid Molinale oma tütreid naiseks.

Molina jutustus nähtust-kuuldust ületas Pizarro senise tujutlusvõime niivõrd, et ta pidas seda ülmseks liialduseks ja saatis kontrollimise ettekirjel järgmisel päeval uue mehe, Pedro de Candia, maale. Viimane läks täies relvastuses ja soomusrüüs, mis

1 Прескотт, lk. 30 jj.

päikese käes silmipimestavalt helkisid ja jätsid indiaanlastele arusaamatut ärevat muljet. Eriti üllatas neid püssi laskmine. Catidiale sai osaks sama soe vastuvõtt kui Molinalegi ja tema jutustus ei andnud millegi alla Molina omale.

Tumbezi oli Inka riigi põhjapiiril asuv õitsev sadamalinn. Inka riigi koosseisu liitis selle Inca Tupac Yupanqui. Tumbezi ohus ei saja piiskagi vihma. Seega võlgnub ta oma viljakuse ainuüksi kunstlikule niisutusele.

Ollus kogunud vajalikud teated, sõitis Pizarro Inka edasi lõuna poole. Paita sadamas, mis asub lõunalaiuse 5. kraadil, tehti lühike peatus. Siingi vahetati vastastikku kaupu kohalike indiaanlastega. Üha edasi sõideti lõuna poole. Vähegi maatamismääratus paikadus peatuti ja suheldi indiaanlastega, kelle kõrvu oli ulatunud hispaanlaste kohtus. Lihtsameelsed indiaanlased ei teadnud ainustagi, et hundidel on end peitnud lambanahkadesse, seepärast had avasüdki neile oma südamed.

Kõikjal, kus Pizarro peatus, kuulis ta võimsast Inkast ja selle mägevast pealinnast ning tohutuist rikkustest. Pizarro jätkas oma teisi kuni 9. lõunalaiuse kraadini, kust pöörduti tagasi kodukohta meeskonna palvel ja

jõudude vähesuse tõttu. Seekaod Pizarro ei tõrkunud vastu, sest oli ilmselt näha, et mõnekümne mehega pole võimalik vallutada Inkariiki.

Tagasiteel peatuti mõnes paigas, mida juba varem külastatud, muuseas ka hispaanlaste poolt Santa Cruz'iks nimetatud kohas, kus neid keegi suursugune indiaanlaste daam veel suursugusemalt vastu võttis, saates hispaanlaste laevalt äraviku ajaks võimalike juhuste puhuks suursuguseid indiaanlaste pantvange. Vestluse ajal suursugune daamiga päris oiunane Pizarrolt muuseas ka tema reisi eesmärgi üle järele. Pizarro vastas – mida ta, muide, tegi ka igal teisel soodsal korral – et ta on tulnud alistama siinseid maid nägevale hispaania kuningale ja käskis indiaanlastel alistumuse märgiks heisata kastiilia lipu, mida need heameelega tegid, näidates seega, et nad ei mõistnud tseremoonia sügavat tähendust.

Tagasiteel peatuti samuti Tumbeźis. Siia jäid maha mõned hispaanlased, teiste seas ka juba nimetatud Tellar Alonso de Molina, kelle kindlasti olid võlunud indiaanlaste kaunitarid ja liiva foreduse. Selle-eest paar indiaanlast avaldas soovi sõita koos hispaanlastega. Nähe neist nimetatud hispaanlased Felipillo'ks.

Peagu 18-kuise äraoleku järeL purjetas Pizarro meskoud kodulinna, Panama sadamasse. Teade nende naasmisest levis kuulutena, nad muutusid päevakangelasteks. Kaasatoodud kuldnõud ja -ehted veensid igaühte selles, et kuld pidi olema sel maal kõige igapäevasem tarbemetall.

Kolme-aastase uurimisreisi kulud olid siiski nii suured, et kaasatoodud esemed ei katnud neid ülles, vaid kogusid 3 kaasosalist, „ kes olid kõige rikkamad Panama elanikud oma ettevõtte algul, ruineerusid nüüd täiesti ja nad mitte ainult ei kuluta muud ära kogu oma varandust, vaid jäid isegi palju võlgu. " 1

See kõik ei heidutanud hullpulgeid, vaid nad plaanitsesid uut vallutustäitku. Ka kuberneri iiskõiksus asja vastu, kes külmalt kuldus abist, öeldes, „ et ta ei kavatse teiste päsast töötada enese kahjuks ja ei hakka enam ohverdama rüütusi, keda juba niigi hukkus küllalt mõnede kuld- ja hõbemängukaardide ning indiaanlaste lammaste tühise omandamise päräst, " 2 ei suutnud muuta nende kavatsust. Nad otsustasid pahetult hispaania kuningaga poole pöörduda.

---

1 Augustin de Zarate, Histoire de la découverte et de la conquête du Perou, traduite de l'Espagnol par S.D.C., I köide, Pariis 1774, lk. 11.

2 Прескотт, lk. 42.

Selle ülesande võttis enda peale Pizarro koos Pedro de Candia'ga. Aastal 1528, võttes kaasa asutõenolitena laamasid, noliaaulasi, kuld- ning mõbeelteid j. m. siiraluti tuele Euroopasse.

1528. a. suvel maandus Pizarro õnnelikult Sevillas, kuid vaevalt oli ta saanud maale astuda, kui üks tema endisi võlausaldajaid, Enciso, laskis paigutada Pizarro vanglasse. Alles kuningaga vahelesegamise tõttu vabastati ta vanglast ja võis pätkata oma ülesande täitmist.

Hispaania kuningas Karl V, samaaegselt ka Püha Saksa-Rooma riigi keiser, võttis Pizarro vastu oma õukonnaga Toledos. Ahnelt kuulasid kuningas ja õukond Pizarro läbielamusi: niihästi viletsuses kui ka rõõmsaid hetki. Kuningas oli täiesti rahul Pizarro ettekandega ja oma äraseõidu tõttu tegi ta India Nõukogule ülesandeks lähi naadata Pizarro küsimus.

India Nõukogu tegevust kiirendas kuningamna vahelesattumine, mille tagajärjel sõlmiti 26. juulil 1529. a. tähelepanuväärne kapitulatsiooon ehk leping.

Selle lepingu järgi sai Pizarro Peruu ehk nagu tuda hispaanlased tollal nimetasid Nueva Castilla, s.t. Uue Kastiilia, asevalitsejaks tiitliga gobernador, adelantado ja

alguacil mayor (ettemeid kaks nõistet tähendavad kubernerii, viimane kohtuvõimu esindajat – P. Z.). Talle jäeti õigus kindlust ehitada, jagada maad koos indiaanlastega tenekaile sõjameestele, ühe sõnaga kõik õigused, mis kuulusid asevalitseja kompetentsi. Pizarro auväärsuse suurendamiseks lubati tema sugupõsa vappi lisandada peale keisrikotka veel indiaanlaste kiri ja laama ning sõnad: Caroli Caesaris auspicio et labore, ingenio ac impensa Ducis Pizarro inventa et pacta. [1]

Pizarro lähim abiline Almagro nimetati Tumbezi kindluse komandandiks ning tõsteti hidalgo seisusesse. Fernando de Luque sai piiskopikoha Tumbezis.

Ei unustatud ka teisi truid kaaslasi. Ruiz sai „Lõunamere suure tüürimehe" tiitli, Pedro de Candia määrati kahurväe ülemaks, kõik ülejäänud Pizarro kaaslased tõsteti aadliseisusesse ja nabastati asumaades tavaliselt nõutud piimistest maksudest. Kuningakassasse läks üks kümnendik kõigist avastatud väärismetalli kaevandustest ja üks viiendik röövimise tel saadud väärismetallidest.

Pizarro kohustus enne kui jooksul koguma 250 hästirelvastatud sõdurit, kelledest 100 pois värvata ka koloonias. Pealselle

1 Brehm, lk. 365 ff.

võis ta ligi võtta munkadel indiaanlaste hinge eest hoolitsemiseks. Rangelt kulati sisse lasta vallutatud maale advokaate ja notareid, kellede juuresolekut peti kahjulikuks.

Pärast Pizarrole küllalt soodsa lepinga vormistamist lahkus ta Toledost, et minna oma kodukohta Trujillosse, kust ta arvas kergemini värvata võivat vajalikku meeskonda. Kodulinna elanikkond osutas talle pidulikku vastuvõttu. Paljud palusid luba endid kaasa võtta vallutusreisile. Teiste seas avaldasid soovi ka Pizarro vennad: Francisco Martin de Alcántara, Gonzalo ja Juan Pizarro — kõik kolm väljaspool abielu sündinud ja ainuke „seaduslik" vend Hernando, kes hiilgas oma halbade teoomu-omaduste poolest.

Kuigi Pizarro juttustust kumulati suure põnevuse ja uudishimuga, ei soovitud sageli sõnapärast vel talle pärgnola. Ja nii tuligi, et lepingus ettenähtud kuus kuud olid juba piagu läbi ja ükka poland koos vel nõutavat varustust ning meeskonda. Seal korraga tuli teada, et India Nõukogu soovib inspekteerida laevu ja mehi enne tulekasemist. Pizarro, et mitte lasta hurjuda algatust juba eos, sõitis viivitamatult 1530. a. algul Kanaari saartele, kus ta tiisi pöi pärele ootama.

Saabunud India Nõukogu komissionile

selitasid Pizarro vennad, et prendus osa meskonnast on Franciscoga juba tule asunud. See seletus rahuldas täielikult komisjoni ja mõne päeva pärast kolututi Kanaari saartel. Siit läks sõit lõunasse.

Esimeste vastutulijate seas olid Almagro ja Luque, Pizarro truud kaaslased, kes soovisid kõike vikerkaafalikult Pizarro eest kuulda. Suur oli aga Almagro pettumus ja viha, kui ta kuulis asjade tõelisest seisukorrast. Luque raheduse saavutati küll rõõmsalt leppimine, kuid sõnumisse jäi lahtine haav, mis võis lõkkele lüüa esimesel parajal võimalusel.

Ärasõidu ettevalmistused kulgesid aga viitmatult. Koguti kokku endiste ekspeditsioonidega võrreldes parem varustus, kuid kaugel sellest, mis oleks pidanud olema sellise ülesande teostamiseks.

„Ollus palusid rühkalikult taeva õnnistust oma ettevõttele, Pizarro ja tema kaaslased istusid laevadele, mis seisid ankrus Panama sadamas ja 1531. a. jaanuari algul läksid kolmandale ning viimasele ekspeditsioonile Peruu vallutamiseks." 1

---

1 Прескотт, lk. 51.

2. Inkade riigi vallutuskäik ja selle tagajärjed.

Pizarro kavatses suunduda otse-joones Tumbezi, kuid formid ja tugevad rasketuuled sundisid teda muutma oma kavatsust. San Mateo lahte jõudnult jäeti laevad ankrusse ja edasi mindi jalgsi. See poolsaar sugugi nii kerge, sest vahemaadel tõttu olid jõed ajaaud üle kallaste ja paljud ujuda mittemoskajad leidsid endale haua nende roogudes.

Lõpuks jõudsid nad Coaque nimelisse maakohta, kust indiaanlased kiirusta põgenesid, jättes maha kogu varanduse. Seal leiti rikkalikult toiduaineid, kulda, hõbedat ja kalliskive. Viimaste ehtsuses hispaanlased kahtlesid ja ühe munga nõuande kohaselt proovisid nad kalliskivide ehtsust haamriloökide all: loomulikult purunesid nad viimsena.

Coaque's puhati mitu päeva ja suurem osa röövitud varandusest seadeti Panamasse, et selle abil värvata lisajõude.

Pärast nõnepäevast peatust Coaques jätkati teekonda jällegi jalgsi. Hispaanlastel tuli taluda raskeid viletsusi: peale kõrvetava päikese tabas neid eriline nahahaigus, millesse

palju suid. Indiaanlased avaldasid neile vähest vastupanu: enamuses nad põgenesid ära metsadesse, sest neile oli hoiatavaks eeskujuks Coague näide. Seekord ei vaadatud hispaanlastele enam kui lahketele taevaolimustele, nagu seda tehti esimesel korral, vaid kui ebaõnnelikele röövijatele, kelle eest on vaja peituda.

Ajapikku selgise seisukorra jõures oli loomulik, et röömustati südamest saabunud lisajõudude üle. Nüüd võidi kiadlamalt ja hädaohutumalt edasi marssida, röövida ning rüsuda.

Jõudes õnnelikult Guayaquil'i lahte, kavatsesid hispaanlased Puná saare teha oma toetus- ning lähtepunktiks Tumbez'i – Peruu imperiumi rõtme – vallutamisel. Hispaanlastega kaasasolevad tõlgid-indiaanlased hoiatasid Pizarrot saaslaste õeluse ning salakavaluse eest. Pizarro võttis tarvitusele ettevaatusabinõud ja maandus Puná asukohta Puná saarel.

Puná saar oli pikuti ca 8 liigi ja laiuti neli. Saare pinnas oli hästi viljaharitud ja siin troopilises kliimas kasvas hästi kakao, magus kartul jne. Saare elanikud, kelle hiiudnimeks oli „õelad", olid sõjakad, hõimuti ühtsele riigi koosseisse inkorporeeritud suguharu.

Puná saarel võeti hispaanlasi vastu väliselt väga lahkelt. Nüüd kui Tumbezi elanikud teadsid hispaanlaste saarel viibimisest, tulid nad, toetudes oma endistele sõbralikele rahukontaktidele, hulgaliselt saarele. Eut see teps ei meeldinud saarlastele; samuti tüütas neid hispaanlaste kauane saarel viibimine. Sellest siis tuligi, kuigi väliselt kestis lahkus edasi, et saarlased sepitsesid vandenõu hispaanlaste vastu.

Pizarro sellest teada saades tahtis ennetada ülestõusu 10-20 vandenõu organiseerija Tumbezi elanike meelevalla alla andmisega, kes kõik nad saarlased surmasid Pizarro silme all.

Järsk arvetkõieudamine käputäie saarlastega tutvus aga esile hoopis vastupidise efekti: saarlased pattusid raevu ja formasid hispaanlaste kallale. Taliselvad, hobused, soomusrüü ja mõõgad olid hispaanlaste võidu tagatiseks: ellujäämud saarlased pagesid tihedasse metsa. Kuid ka sealt ei pöörand nad hispaanlasi rahule: öö tulekul püüdsid nad uuesti surnuaia hispaanlasi.

Kuest neid sekeldusi oli Pizarrole meeldivaks uudiseks saada lisapõude. Nüüd luges Pizarro oma põude piisavaks, et alustada vallutusi päristandril.[1]

---

1 Прескотт, lk. 52 ff.

Tumbezi elanikelt nõudis Pizarro, et Peruus toimub võitlus kahe võimu laostava surmud Inka poja Atahualpa ja Huascari vahel. Pizarro otsustas seda asjaolu ära kasutada analoogselt Cortési poliitikale Mehhikos.

Pizarro vallutuskäigu õnnestumisele aitas suuresti kaasa see Inka riigi sisepoliitiline olukord, sellest on vaja alla lühidalt peatuda, kui me tahame mõista Pizarro edu põhjust.

16. sajandi algul valitses Huayna Capac, Atahualpa ja Huascari isa. Tema ajal Inka riigi piirid saavutasid suurima ulatuse. Riigi koosseisu kuulus muuseas ka rikas Quito provints, mis vallutati juba Huayna Capac'i isa Tupac Yupanqui ajal. Huayna Capac leidis mitmeid muudatusi oma riigis, mis aitasid kaasa riigi õitsvale järjele viimiseks.

Liset seda, võiks öelda idülli-list rahu ja õitsengut, ulatusid Huayna Capac'i kõrvu halba uudiseid teated võõrsale inimeste, s.t. hispaanlaste, reisist Perusse. Huayna Capac mõistis vaistuliselt, et see algupes tühisena näiv seik võib saada kõige põhjustavaks äikesetormiks. Ja nagu teame, ta kartused olid täiesti õigustatud.

Hispaanlaste Perusse ilmumine

tekitas ebausklikes indiaanlastes neelgi suuremat ebausku. Kõik märgid ja endid, nagu elutasud oraaklid, viitasid sellele, et inkade riik pidi hukkuma pärast 12. inka valitsemist.

Huayna Capac'u, vastavalt inkadel valitsevale tavale, järglaseks pidi saama tõepoolest Huascar, kes Pizarro Peruusse ilmumisel oli ca 30-aastane. Troonipärija järgmine vend oli Manco Capac. Kõige rohkem hellitas ja hoidis Huayna Capac oma lastest Atahualpat, kelle emaks oli Quito valitseja tütar, kes oli kuulus oma ilu poolest ja kelle Huayna Capac sellepärast rõõtis oma kirgede rahuldamiseks lühiajaliseks.

Huayna Capac oli mitmõõd Atahualpasse kiindunud, et ta surivoodil mõtiski isegi seitsmi kehtinud tava: määras ühe valitseja asemel kaks, s.t. jagas riigi kahte ossa. Seda ta ei märganud, et sellega ühtlasi külvatud raemuseeme, mis soodsais tingimustes võis areneda avalikuks tüliks ja saada hukatuslikuks riigile.[1]

Vastavalt Huayna Capaci soovile sai Atahualpa valitseda Quito, Huascar aga ülejäänud riigi osa.

Pärast Huayna Capac'u surma, mis toimus 1525. a., valitsesid veerand mõ-

---

1 Прескотт, lk. 57 ff.

sed aastad näi'lises rahus. Siis aga nõudis korraga Huascar, kes kartis Atahualpa avalikust ning julgust, viimase alistumist eeldab. Loomulikult ei tulnud alistumine kõne allagi, ja algas kodusõda, mille sündmustiku kirjeldamise eri autorite juures on vastuoluline.

Igatahes näib on kindel, et a. 1532. saavutas Atahualpa võidu Huascari üle ja võttis ta vangi. Garcillaso de la Vega teatab seoses sellega Atahualpa julmustest, mis meenutavad teatud määral Ivan Groznõi omasid. Nimelt olevat Atahualpa riigivalitsemise parema korraldamise eeltöödel kutsunud linnose kokku kõik inimesed ja laskhud need siis hukata. Vähe sellest, ka nende naised ning lapsed surmati. Kogu seda metsikust ja verejanulist raatepolti olevat suunitsud Huascarilt pealt vaatama. Tapatalgust olevat päästemud ainult üksikud, põgenedes valeriietes.[1]

Selline soodne sisepoliitiline olukord oli Pizarrole ettetulnud, kui ta Punalt saarelt lähtudes kavatses vallutama asuda Inkade riiki. Kõigepealt oli ta kavas jõukas Tumbezi linna. Arvestades endisi häid suhteid Tumbeslastega, läks Pizarro ainult väikese osalgaga maale. Ent ta leidis ent ainult vaenu.

Selle põhjust pole raske mõista: teatud hispaa-

1 Прескотт, lk. 63-64.

laste vägitegudest leidsid kuluteluaa. Siis seal siis imestada, kui mõõd sai hispaanlastele osaks vaenulik vastuvõtt, sest kes teelt kõrvale, see tormi lõikab. Seega ei saa nõustuda Prescottiga, kelle arvates olevat raske mõista tumbeeslaste meelemuutust.

Kui hispaanlased lõpuks Tumbezi astusid, leidsid nad endise õitsva linna asemel varemed: ainult mõned üksikud majad olid terveks jäetud. Elanikud olid viimaseni lahkunud. Tööstatud ja kaua-oodatud rikkuste asemel **masendavad** varemed nii tühjus! See nakatas psühholiselt hispaanlasi, kes muutusid tusaseks ning kurbadeks ja ei tahtnud edaspidistest valmistest enam kuuldagi. Ei aidanud ka ühe lukkunud hispaanlase järelepäänud kirjake, milles ta teatas: „„Kes igaues sel maal maandume piaks, teadku, et siin leidub rohkem kulda ja hõbedat kui Viscaya's rauda"... See ahvatles teade ei seostnud tõsta tõrkujate meeleolu; nad väitsid, et Pizarro ise on laskund kirjutada selle sõdeli." 1

Pizarro laskis põgenikke jälitada, ja tabatigi mõned indiaanlased, keiste seas ka külavanem, cacique. Pizarro küsitmustele vaenuliku suhtumise põhjuste ja Tumbezi jäänud hispaanlaste saatuse üle vastas cacique

1 Bruhn, lk. 570.

põiklevalt ja ägaselt. Kindlalt rõis aimult seda järeldada, et eelmisel korral Tumbezi jäänud hispaanlased polnud enam elavate kirjas:

Sellises olukorras polnud mõtet kauem viibida Tumbezis ja Pizarro otsustas asalt lahkuda 1532. a. mais, jättes maha ainult vajaliku meeskonna. Esialgu polnud tal veel kindlat tegevusplaani: tahtis lihtsalt uurida ja tutvuda ümbruskonnaga. Pizarro ise marssis mööda rannikutasandikku, Hernando de Soto'le tehti ülesandeks uurida sisemaa ümbrust Kordilleeride.

Et vältida indiaanlaste vihavaenu, andis Pizarro käsu hoiduda ägasagustest tõõvimistest ning vägivallast ja suhtuda lahkelt indiaanlastesse. Selle käsu tagajärjed avaldusid end varsti positiivselt tunda: elanikud föid neile toiduaineid, andsid neile peatuskohtades head ruumid jne.

Kolme-kuni neljaaäadalase rännaku järel jõudis Pizarro Tangarala orgu, mis asus Tumbezist ca 30 liigi lõuna pool. Selle koha pidas Pizarro sobivaks esimeseks europlaste asula rajamiseks ning otsustas seda teha. Ülistades kohalikud elanikud, sõõvidis Pizarro nõustetud pealikute kulla ja hõbeda, käskis Pizarro asutada siia asula. Varsti kerkisidki ehitused, Tumbezist saabusid sinna mahajää-

nud. Uus asula nimetati San Miguel'iks. Selle sissesõnastamine toimus mihklipäeval, 29. septembril 1532.a.

Jätkates vallutusreisi maa sisemusse, sai Pizarro teada, et Atahualpa on oma armeega laagris, mis asub San Miguelist ainult 10-12 ööpäevase teekonna kaugusel. Oli aeg teele asuda. San Miguel'isse jäi maha administratiivaparaat ensotsas kuningalaekahoidja Antonio Navarro'ga. Pizarro pani mahajääjaile südamele indiaanlastega sõbralikult ümber käia, et püüdsi nõita ka naaberasuguharude poolehoidu. Sõltas sellest ju seegi määral kogu ekspeditsiooni saatus.

San Miguel'ist liikus Pizarro salk mööda Fasanditee, mida lõikasid läbi Kordiljeeridest lähtuvad jõed. Maastik oli mõnes kohas kaetud metsadega; orgudes ja Fasanditel ees vastu laiasid põlluid, millisedki niisutatikunstlikult. Hispaanlastele oli selge, et metsadel on põllundus kõrgemal järjel kui teistel indiaanlaste asuharudel.

Kõikjal võeti hispaanlasi vastu külalislahkelt, täpu Pizarro ülnevale korraldusele rõõvimise ruelu kohta. Viiepäevase rännaku järel tegi Pizarro ca 200-meheline salk peatuse. Pizarro tervet põlgu eest ei jäänud varju rahulolematus ja tüdimus, mis peegeldusid mõnede nägudel. Et olukorda

paraudada ja mitte lasta tüdimust muutuda üldiseks, kasutas Pizarro psühhiliselt mõjusat võtet. „Ollus oma mehed enda ümber kutsumud, ütles ta neile, et „mõnd on saabunud otsustav hetk, mis nõuab kogu meeste valvust. Kes ei lähe edasi koos teistega või kahtleb edus, see jääga paremn maha. Kes kahtleb, et ta tuli, sellel pole veel hilja tagasi pöörata. Garnison San Miguelis on nõrk ja ta võõrnuga tugevalab seda. Kes tahab, võib sinna tagasi pöörduda ja ta saab samasuguse maad nagu indiaanlastest töölised kui teisedki asukad. Nendega aga, kes ei taha temast maha jääda, tükskõik kas neid on palju või väke, tüb ta asja lõpuni." 1

Hiimult 9 inimest soovisid tagasi pöörduda. Teised olid nõus jätkama ürituest. Lähekse inimese tahtumuse ei olnud Pizarrole kurvastuseks, vaid vastupidi, ta leidis – ja täiesti põhjendatult – et oli nüüd palju tugevam, sest neid oldus ühte ühtse soov ja eesmärk: vallutada riikkusi.

Jõudes Saran'i külla, ulatusid Pizarro kõrvu juba üsna kindlad teated Atahualpast, kes pidi laagris asuma Caxasis (ka Cataca's eks nimetatud), mitte kaugel Saranist. Ati nõudis põhjalikumat selgitamist ja ta telitsi ülesandeks Hernando de

1 Пресконин, lk. 70-71.

Sotole. Pizarro ise otsustas viikamaks jääda Saran'i

Päev möödus päeva järel ja midagi polnud kuulda lemurekäigule läinutest. Pizarro hakkas juba tõsiselt kartma nende saatuse pärast, kui äkki, üle nädalase ärasoleku järel, ilmus Hernando de Soto koos ei kellegi muu kui inka eaise saatkonnaga. Viimasel oli kaasas terve rida kingitusi inkalt, samuti' anti' üle inka soov kohata hispaanlast tema laagris.

Pizarro mõistis, et saatkond oli saadetud lihtsalt lemurele, et selgitada hispaanlaste arvulist suurust. Selle peale raatamata kostitas Pizarro saadikuid lahkelt ja palus neid jääda ennse puurde mitmeks päevaks. Saadikud polnud sellega päri; selle asemel päris'id nad teatiel kõi'gi võimalike neile otsa puutuvate esemete kohta.

Lahkumisel kinkis Pizarro saadikuile tühja-tähja ja palus edasi öelda, et ta ilmub peatselt isiklikult Atahualpa puurde.

Pizarro edasiliikumise peaeesmärgiks oli Caxamarca või nagu teda varem nimetati-Caxamalka. Nimelt Hernando de Soto sai oma lemurekäi'gul muuseas ka teada, et inka asub laagris Caxamarcas ja nõtab seal soo parve raane.

Edasiliikumise tempo oli Pizarrol aeg-

lane. Seda võib seletada asjaoluga, et ta ootas lisajõude enne Kondil/ceriale siletamist. Tuel Caxamarcasse peatuti mitu päeva sootuperinnelises paigas. Siit mööda oodas läbi vahtdustrikka maastiku, kuni lõpuks jõuti ühe jõe kaldale. Jõest ülemineek oli vaevaraskus. Jõe teisel kaldal olevad elanikud olid põgenema pistnud. Üks hüüt öeldi siiski kätte ja sellelt päriti raska armee ule teadaid. Neid ta ei andnud enne, kui teda piinati. Alles siis kõneles ta, et inkal on teada valgete tulek ning nende hulk, ja et inka kavatseb meelitada valged oma laagri keskele, et seal neile lõpp teha.[1]

Pikapeale kadus elanike hirm, nad tulid hispaanlaste juurde, teiste hulgas ka selle küla cacique, kus Pizarro peatus. Cacique oli ise olnud inka armees ja ütles, et selle suurus olevat 50 000 meest ning et ta ei asuvat mitte Caxamarcas, vaid sellest ca 100 kilomeetrit eemal.

Kuna teatud oli üksteisele vastuxäivad, otsustas Pizarro asjasse selgust tuua, senini aga paigal olla. Pizarro kavatses saata ühe teda juba tükk aega saatnud suursuguse indiaanlase spioneerima Atahualpa laagrisse. Indiaanlane kuulus sellest otsustavalt. Ta oli hõus küll miskiga

1 Прескотт, lk. 74 jj.

Pizarro ametliku saadikuna, millise ettepanekuga Pizarro ka nõustus.

Pizarro käskis saadikut inkale edasi anda, et hispaanlased tulevad sõbralike kavatsustega indiaanlaste suhtes. Erilist tähelepanu käskis Pizarro pöörata sellele, kas mäestiku tuul on ralve all ja kas pole märgata mõnigid vaenulikke ettevalmistusi.

Varsti pärast saadiku lahkumist asus ka Pizarro teele. Tee viis läbi viljaka maakoha, mille elanikud varustasid hispaanlasi kõige vajalikuga. Kolmepäevase rännaku järel jõuti Atahualpa lahmile, mille ääres asus Cajamarca linn. Atahualpa ülemineku oli seotud suurte rahapidustega. Mäestiku kitsastikus võis käputäis sõdureid terve armee kinni pidada; peale selle meelitas hispaanlasi sõdurid suurepärane Cuzcosse viiv sõjatee. Palju oli pulgus langes Atahualpa järeldele palju-seinu nähes ja nad soovitasid valida Cuzcosse viiva tee. Sest Pizarro oli otsustanud selle vastu: „Sest ajast alates, kui me läksime Tan Miguelist," ütles ta, „oleme me levitanud kuulduse, et me tahame ületa otsida inkat, et temale ülle anda meie käskija, keisri, läkitust; Atahualpa on meie tulekust rahormeeritud; nüüd teist teed minna, see oleks meie kõikide hukatus. Meie indiaanlastest saatjad tõlgendaksid seda argusena,

nende valitseja hakkaks meid põlgama, tuh-
giks meile kallale ja hävitaks olma armuta.
Meile ei jää tist tead kui ainult see, mis
viib otse inka laagrisse. Kogu ge julgust ja
tõeidage, et te olete vahvad sõduriol, ärge
kartke ravalase arvulist ülekekut; meie juma-
la abi on võimas ja tema toetusel õnnestub
meil need pagamad pöörata tõelisse usku!"
Neade kinnitamise juhi julge kõne avaldas
valgale soovitud mõju. „Juhi meid!"
hüüdsid kõik üksmeelselt, „me järgneme
Sulle üks kõik kuhu!" 1

Pizarro otsustas edasi liikuda 40
ratsaniku ja 60 jalaväelasega, ülejäänud
piidid Hernando Pizarro juhtimisel kohale
jääma kuni edaspidise korraldusemi. Edasi-
liikumine kohmakas soomusrüüs ja kohus-
tega poland suguge lihtne mööda sik-
sakilist mägiteed, mis mõnes kohas oli nii
kitsas, et väikseimgi väärastus tähendas kuk-
kumist kaigutavasse kuristikku. Iseasi oli
selline tee poolpaljastele indiaanlastele, kes
olid sellega harjunud.

Sat oli vaja edasi liikuda iga hin-
na eest. Ilispaanlaste õnnetus seisus, et mägi-
teed olid täiesti valveta- seega ei Tarvit-
senud vähemalt karta suurma indiaanlaste
noolest. Mõnedes kohtades asusid kindlustu-

1 Brehm, lk. 588.

sed ; neisse peituses oleks võinud käputäis indiaanlasi tõkestada terve armee edasiliikumist, eut pälleg hispaanlaste õnnes ei leidunud neis kedagi.

Pizarro tegi korralduse oma vennale järele liikuda kiirmarsil, kuna ta ise, et järele oodata vendu, läks edasi aeglases tempos.

Lõpuks jõudis Pizarro selle Koroliteljeride tippu, kus valitses selline pakane, et selle vastu ei saitsenud ei riided ega telgid. Eriti raskesti mõjus pakane soojaga harjunud indiaanlastele. Siin ootas Pizarro järele oma vendu, kes varsti ocabuski. Peagu samaaegselt saabus ka Atahualpa saatkond, kes tõi kingitusena kaasa 10 laamat ja palus teatada Pizarro laxamarcasse jõudmise aega, et Atahualpal oleks võimalik valmistada suurejoont vastuvõttu.

Vestluses Pizarro ja Atahualpa saatkonna vahel kiitsid kumbki pool vastastikku teineteist. Pizarro saadis Hispaania kuninga Atahualpast peapõo kõrgemale ja lubas oma abi Huascari taltsutamisel.

Paaripäevase rännaku järel jõudsid hispaanlased mäestiku idanõlvale. Siin külastas neid Atahualpa saadik teiskordselt samal eesmärgil mis esimene korduki. Paraspasti jõudis tagasi ka Pizarro poolt saadetud

saadik. Viimane, nähes kui lahkelt hispaanlased käitusid Atahualpa saatkonnaga, saatus saatus ja oleks maha löönud Atahualpa saadiku, kui seda poleks takistanud ümberseisjad. Vihast üle kuulus ütles saadik Pizarro poole pöördudes: „Raske ja väljakannatamatu on see mulle, et ma pean nägema, kuidas Sa sedasi koera nii lahkelt kohtled, kuna mina, Sinu saadik, Atahualpa laagris üle noatera surmast päästsin. See inimene valitseb kõige piltunumalt, kui ta väidab, et inka on Caxamarca jõuures rahulikult laagris. Väimsa sõjaväega on ta end kindlustanud tugeras laagris; Caxamarca on aga elanike poolt täiesti maha jäetud. Kui ma Atahualpa laagrisse pöördsin, tahtis minul maha lüüa ja kui ma poleks ähvardanud, et Sa lased inka saadiku ülles puua, kui mulle midagi halba tehtaks, poleks ma eluga pääsenud. Inkat ennast ei näinud ma ülalse, öeldi, et ta magastuvat ja ei laskvat kedagi enda juurde; üks tema onudest võttis mu vastu ja püüdis mult teada saada Teie hulka ja selvastust. Kui ma talle kohestust jutustasin, kes jookseval nii kiiresti kui tuul, vaatamikust, ku oma odadega ägaühe surmuks pistavad ja ambuvitest ja püssrmeestest, vastas ta, see kõik ei tähendavat midagi; teist olevat liiga

vähe ja teil olevat kaasas ainult kaks tuli-
relva; hobuste ees ei tarvitsevat hirmu
tunda, sest neil ei olevat mingeid relvi
ja seega olevat neid kerge odadega surmata.
Sellest võid Sa näha, mida Atahualpa Sinu
vastu plaanitseb ja Sina lased seda tema
teenrit oma lauda istuda, kuna mulle,
suursugusele, pealegi Sinu saadikule, mitte
ainult et süüa ei antud, vaid nõuti isegi
sähka lunaraha." 1

Atahualpa saadik püüdis seda
ägedat süüdistust ümber lükata ja õigus-
tada oma valitseja tegevust. Kuigi Pizarro
väiliselt teeskles saadiku sõnade tõttust
puhta kullana, pesitses tal südames tuge
kahtlus Atahualpa ebasõbralike kavatsuste
suhtes. Oma toimingutes ta puhkuse sellest
ja võttis tarvitusele kõik ettevaatusabinõud.

Mägede idakaldalt laskumine
polnud nii hädaohtlik kui läänepoolsetelt
ülestulek. See ei tähenda muidugi, et las-
kumine poleks olnud seotud raskustega. On
arusaadav, millise rõõmuga hispaanlased võt-
sid vastu pärast 7-päevast rasket mäestiku-
teed ennse silme ees laiuvat, rohelusse
uppuvat orgu. Oli näha, et siinpool asus
rahvastik oli põuram kui läänepool Ande.
Hispaanlaste hulgi kõigil kummaree allikatest

1 Brehm, lk. 594-595.

tõusvad aurusambad, kuid eriti võlus neid päikeses sätelev Cascamarca linn oma valgete majadega. Seda romantilist vaatepilti häirisid aga horutunded, mis tekkisid Atahualpa teke nähes, mis ulatusid umbes miili kauguselt. „Meid täitis imestus," hüüdis üks ratsutajaist, „nähes indiaanlaste poolt sissevõetud tugevat positsiooni! Seinini polnud veel nähtud Indias sellist nii hästi paigutatud tekkide hulka. Vaatepilt tekitas hämmeldust ja isegi midagi hirmu taolist [illegible] kõige julgemateginigi südames. Keegi oli juba hilja pöörata või ilmutada väiksemadki nõrkuse märki, sest sellisel korral isegi meiega kaasasolevad pärismaalased oleksid kohe tõusnud meie vastu. Olles kultuuriveeliselt vaadelnud maastikku ja tehes võimalikult julgema näo, me valmistusime Cascamarcasse sissemarsside[illegible]eks." [1]

15. novembril 1532. a. marssis P. Pizarro inimtühja Cascamarca linna. Linn oli umbes 10 tuhande elanikuga, laiade, puhaste, sillutatud tänavatega ja päikese käes kuivatatud tellistest majadega. Linnas asus päikeseneitsite maja ja päikesetempel. Kuigi P. Pizarro ootas äkk-kallaletungi, ei toimunud midagi oletatavast. Kõikjal valitses täielik vaikus ja kuigi ei tüli-

1 Прескотт, lk. 82.

tamud hispaanlasi.

Pizarro tahtis kärsitusega teada saada inka kavatsusi ja saatis sellepärast Hernando de Soto 15 ratsanikuga maad kumlema. Pidades seda arvu liig väheseks, saatis ta Soto lahkumise järel lisaks veel venna Hernando koos kahekümne ratsanikuga seks puhuks, kui peaks juhtuma midagi äpardust või rahutegevust inka poolt. Hernando ja ühe tema kaaslase sulest on säilinud meie kirjeldus kohtumisest inkaga.

Atahualpa laager asus umbes miili kaugusel linnast, neid ühendas lai maantee. Ükski indiaanlane ei julgenud hispaanlasi. Sama käsk oli antud ka hispaanlastele indiaanlaste suhtes. Hispaanlased imestas indiaanlaste laagris valitsev kord ja rahvastus.

Hispaanlaste küsimise peale näitasid indiaanlased inka asukoha laagris. Atahualpa asukoht kooshus kergelahutusest, mis oli ümbritsetud aiaga fagant ja espoolt suure õuega. Tee kihas suurejooneliselt riietatud indiaanlaste meestest ja naistest rikkalike kuld- ning hõbeehetega, kes moodustasid Atahualpa õukonna. Inka ise istus oma tutiga (valitsejapärk inkadel) ehituse ees madalal toolil nagu türklasedki või mauridj; temast kaugemal sanges allususe

järjekorras teised liikud. Otse Atahualpa kõrval seisis 2 naist, kelle ülesanduseks oli vajaduse korral kirjeldada vilase vaibaga eraldada teda ülejäänutest pilkude eest.

Hispaanlased vaatasid suurima uudishimuga ringi, oma kohustelt maha tulemata. Kuigi Atahualpa näos ei liikunud ükski lihas, ta pilk oli suunatud maha, ta ei rääkinud sõnagi. Saadikonna juhid pöördusid inka poole, öeldes, et nad on saadetud oma võimsa käskija poolt ootama teineid Atahualpale ja kuulutama indiaanlastele jõelist usku. Hispaania õõpväeülem laseb Atahualpat ennelt küllalt paluda.

Kogu selle pika jutu peale ei reageerinud Atahualpa mingilgi viisil, mistõttu laskusid järeldada, et ta sellest aru sai. Ladiselt liikus kõikselt istuvalt ta edasi, pilk maha langetatud. Lõpuks ütles ükskõikselt ükskõikselt lastest ühesainsa sõna: „Hästi!"

Allus teistkordsel Atahualpa poolt pöördumisel ütles ta lõpuks: „Teata oma päälikule, et ma praegu paastun, kuid nime paast lõpeb homme hommikul. Siis ma külastan teda oma ametlikega. Vahepeal võtku ta enese alla räljakul asuvad majad, kuid teisi mitte niikaua, kuni ma tulen ja käsen, mida teha." 1

1 Прескотт, lk. 86.

„Vastuvõtul" iseka juures leidis aset ka järgmine küllalt lõbus vahejuhtum. Soto, kes oli tuntud hea ratsanikuna, tahtis oma oskusega rudiaanlastes aukartust äratada. Ta kihutas galopiurides üle väljaku, näidates seejuures õgasugusid ratsakunsti võtteid, ja tagasi iseka juurde, peatades hobuse nii järsku, et see tõusis tagajalgadele ja nii lähedal iseale, et vahupritsmed niisutasid tedagi. Kuigi Atahualpa alamad olid kõnelnud talle hobusest kui millegist koletisest, ei näinud see teda põrmugi häirivat temas ükskõikses valitsus, vähemalt väliselt mitte. Nüüd tema asemuses toimus, seda on võimatu teada, sest väliselt säilitas ta täielikku ükskõiksuse juhtunu suhtes. Sama külmalt andis ta käsu hukata kõik nud sõdurid, kes olid pagema pistnud kartusest hobuse ees.

Hispaanlased lahkusid Atahualpast kõige ausaklikumal viisil ja siirdusid tagasi Caxamarcasse, kus nad teatasid viimase kui ükskaspa Pizarrole. Saamuses hispaanlastes, võiks öelda - kõigis, peale Pizarro, tekitas kähtu tõsist nõrdimust: kõikjal range distsipliin, tohutu võimas, mitmekümne tuhande mehelise kästi-ilvastatud armee. Oli tunne, et on saatnud otse lõvikoopasse, kust pole enam pääsu. Selle kaine

olukorra analüüsi tagajärjel vajus hispaanlastel süda saapasäärde. Ainult P. Pizarro temale omase hullpulgusega, võiks öelda kogueri:julgustusega, kavandas edaspidised sammud, mis seisnesid selles, et inka vangi võtta kogu armee nähes. Seda armastatud võtet kasutas ka Cortés Mehhikos. Juhi vangivõtmise armee nähes avaldas demoraliseerivat mõju ja ainult sel viisil oli võimalik mõelda mingitele edule.

Pizarro poolt kokkukutsutud ohvitseride sõjanõukogu kiitis nimetatud plaani kui ainsa väljapääsu-võimaluse heaks, sest lisapõude polnud kuskilt loota, ka tagasiteed oli võimatu sellise hiiglaarmee jälitamise all: hispaanlased olid lõmastatud selle suurse kaunaa all nagu kärbsed.

Öö laotas oma tumma liaiku hispaanlaste ja indiaanlaste üle. Kes oleks öhtul võinud aimata, et järgmine päev, 16. november 1532. aasta, saab saatuslikuks Tahuantinsuyule, et sel päeval nimelt toimuvad põhjapaneva tähtsusega sündmused, mis alusteai vapustavad Tahuantinsuyu riigihoonet ja rajavad vundamendi hispaanlaste võimule.

16. nov. 1532. a. paigutas Pizarro vastasväelased kahte ossa Hernando Pizarro ja de Soto juhtimisel. Ülejäägi paigutati eri

paikadesse. Seda juurde jättis Pizarro 20 eliitmeest igaks juhuks. Kõigil kästi viibida oma kohtadel seni, kuni inka ilmub väljakule. Siis, püssilasu peale, pidi igaüks välja tormama sõjakisaga ja paljastatud mõõgaga, et kinni võtta inkat. Pizarro nautimes kõiki tegutsema külmavereliselt, kiirelt ja distsiplineeritult – ainult nii võis loota edule. Kõigile jagati toiduaineid külluses, et meestel jätkuks jõudu saatuslikuks lahtiks. Kõige viimasena toimus kommunikatsioon, kus paluti abi jumalalt oma ülesande täitmiseks.

Viimaks ilmus oodatud Atahualpa saadik, kes teatas, et inka saabub relvastatud sõdurite saatel nagu hispaanlased ehmisel päeval inkat külastadeski. Kuigi see polnud Pizarrole just meelt mööda, laskis ta edasi ütelda inkale, et ükskõik kuidas ta ka ei saabuks, Pizarro võtab teda vastu sõbrana ja vennana.

Juba oli möödunud keskpäev, kui lõpuks maandal tuli nähtavale inka oma kaaskonnaga. Atahualpat kandsid ülikad kandetoolil. Umbes poole miili kaugusel linnast peatus inka oma kaaskonnaga ja hakkas telke üles lööma, kavatsedes siin nähtavasti peatuda ööbimiseks.

Varsti ilmuski käsk jalg Pizarro juur-

de teatega, et inka kavatseb alles järgmisel päeval linna tulla. See teade häiris kõiki hispaanlasi väga ebameeldivalt, sest mehed olid selvade all koidust saati ja ootasid pinguldatuul täielikku inka saabumist. Nüüd äkki aga inka ei tulegi. Oli selge, et pinguldatus võis kergesti üle minna teise äärmusse, nõrkolimusse. Seepärast käskis Pizarro teatada inkale, et tema jaoks on valmistatud täna õhtusöök ja et teda oodatakse suurima hameleega rõõmuga.

Selle teate saamisel muutis Atahualpa järsult oma kavatsust ja laskis taas informeerida Pizarrot, et ta tuleb väheste relvastamata sõduritega ja ööbib linnas, lihtlasi käskis ta valmis seada oma kaaskonna jaoks ööbimisruumid. Midagi paremat ei osanud hispaanlased sooviagi.[1]

Veidi enne päikeseloojangut jõudis inka oma kaaskonnaga Cascamarcasse. Kaaskondlaste riietus oli ere: kas valge või punane. Mõnedel olid käes kuld- ja hõbehaamrid. Kokku viis tuhat relvastamata sõdurit võis olla kogunenud platsile, kui nende keskele ilmus ka inka, kes täna oli palju suurejoonelisemalt riietatud kui eelmisel päeval. Vaadates ringi väljakul ja mitte nähes ühtegi hispaanlast, küsis Atahualpa: „Kus siis rälismaalased on?"

---

[1] Прескотт, lk. 89 jj.

Just sel minutil ilmus Pizarro vaimulik, tulevane Cuzco piiskop, dominikaani munk, pater Vincente de Valverde, piibel või palveraamat ühes käes ja teises mõõk, ja siirdus otse inka juurde. Siin pöörduski ta pika sõnavõtuga inka poole. Kõigepealt algas ta loomisloost, jätkas pattu langemisega, kõneles Kristuse sünnist ning surmast ja tema taevaminekust. Kõnelus apostel Peetrusest ja sellest, et paavstil on Peetruse järglasena maa peal. Manitses Atahualpat loobuma paganausust ja teadas, et paavst kui kogu maailma valitseja olevat määranud Tahuantinsuyu Hispaania kuningale. Tõmane olevat Pizarrole ülesandeks teinud alistada inkad Karlile, Hispaania kuningale, ja rahiaaulasel ülles ärratada patunest. Kui Atahualpa alistub vabatahtlikult, jäetakse talle alles ta troon, kui mitte, siis sunnitakse teda relvade abil.

Ülles äärikuks ärä kuulanud selle pika jutu, ütles Atahualpa: „Et see maa ja kõik, mida ta ümbruses on vallutatud tema osa ja esivanemate poolt, kes on selle pärast päranduse õiguse alusel tema vennale ühes Huascarile, et tema, kõrgeja, ülles võitnud selle venna ja hoides teda nüüd vangis, on niisiis praegu selle maa seaduslik valdaja ja ta ei mõista, kuidas Püha Peetrus võis teda aruda ükskõik kellele, ja et pärast seda kõike, kuigi ta (s.o.

Peetrus - P.Ž.) oleks andnud seda kellelegi, temа, kes on sellest huvitatud, ei nõustuks mingil tingimusel selle andmisega. Mis puutub sellesse, mida ta (s.o. munk - P.Ž.) ütles Jeesuse Kristuse kohta, kes olevat loonud taeva ja inimesed ja kõik asjad, siis tema (s.o. Atahualpa - P.Ž.) ei teadvat sellest midagi ja ei kingi muu kui päike, kuda nad pravad jumalaks, pole loonud maailma; samuti peavad nad maad emaks ja austavad oma huacaid. Et muuseas see olevat Pachacamac, kes on loonud kõik, mida nähakse nelja paigus. Mis puutub sellesse, mida on öeldud Hispaania kuningа kohta, siis ta ei teadvat sellest midagi ja ta ei tundvat teda, kuna ta ei ole teda iialgi näinud. " Lõpuks ta küsis piiskopilt, kust ta seda kõike teab, mida ta on tulnud teatama ja mis on tagatiseks, et see kõik on õige või kuidas ta võiks seda temale tõestada. Piiskop vastas talle, et see on ühes kirjutatud raamatusse, mida ta hoiab oma käes ja et see on jumala sõna. Atahualpa palus temalt raamatu ja kohe selle saanuisel avas selle ja hakkas lehitsema selle lehti; seepeale ütles, et see raamat ei räägivat midagi ja ei toovat kuuldavale ühtegi sõna, ning viskas ta seepeale maha. "[1]

Seepeale ratsus munk ja ässitas hispaanlased indiaanlaste kallale. Pizarro mõistis,

1. Zarate, Histoire du Perou, I r., lk. 111-113.

et tund oa tulnud ja andis märku lahkumgutsi või õigemini öeldes tapatalguks, sest indiaanlased olid relvadeta ja pistsid põgenema paanilises kabuhirmus, kui neile peale tormasid paljastatud mõõkadega katsarikud. Kabuhirmu suurendasid veel kahuri- ja püssipaugud. Katsarikud saiusid paremale ja vasemale. Indiaanlaste hirm oli nii suur, et nad surusid omal jõul läbi kivimüürist, mis osaliselt ümbritses väljakut. Sõit kaudu andis igaüks oma palgadele valu, nii et kannad välkusid.

Ainult väljaku keskpaigas, Atahualpa kaudutooli juures kestis äge võitlus. Atahualpa saatjaskond ei pistnud põgenema, vaid nad kaitsesid truult oma monarhi. Iga langenu asemele tuli mitu uut. Pizarro mõistis, et iga väiksemgi viivitus võib saada käsilaskliikumis ja seepärast sõostis ta „... salvrianult Atahualpa kaudutooli juurde ja haarates tema pikkadest juustest, tõmbas teda nii järsult, et ta kukkus maha. Sel ajal kristlitud sõdurid, lüües tugevate mõõgahoopidega kullast kaudutooli pihtas, haavasid kuberneri käest; viimane ei lasknud seepärast veel lahti oma saaki; hoolimata paljudest indiaanlastest, kes tulid ägedalt siiaaates appi oma saudale, tema (s.o. Pizarro - P.K.), ollus lõpuks ta (s.o. Atahualpa - P.K.) maha paisamud, sai olukorra peremehes ja sõdus ta kinni. Kui indiaanlased nägid oma ku-

ningat vangistatuna ja endiid rünnatavat nii paljudest kohtadest, eriti aga satsavate poolt, mida vael äärmiselt kartsid, pöörasid nad selja ja pistsid kogu jõust põgenema ..." [1]

Väejuht Luniñahui, kes oli laagris linna ees nüüd tuhande sõduriga, kuuldes lasse ja nähes tema poolt saadetud piiluriid kahjudelt alla tõugatavat, otsustas, et lahing on kaotatud ja põgenes koos oma üksustega tagasi teel peatamata Quito provintsi, mis asub Cajamarcast ca 250 teetunni kaugusel. Nii paaniline oli indiaanlaste hirm. Kuigi Zarate ülalfoodud Luniñahui põgenemise võib olla liialdatud, on siiski tõsi, et indiaanlased olid tõsiselt kabuhirmus.

Mutiku tapatalgu tagajärjed olid hispaanlastele rohkem kui soodsad: ainult Pizarro oli saanud haavata, sedagi oma mehe kogemata löögist, indiaanlaste laipu lamas aga tuhandete kaupa siin ja seal. Kes teab, kui kaua se veriae mõll oleks edasi kestnud, kui ei oleks tõrmanud oma musta looriheade häbitute julmuste üle, ja Pizarro pasunahelidega andnis märku jälitamise lõpetamiseks.

Sel õhtul õhtustasid Pizarro ja Atahualpa tõesti koos. Pizarro trööstis Atahualpat ta õnnetuse pärast ja õigustas tema vangi-

---

1 Zarate, Histoire du Perou, I k., lk. 114.

võõrast sellega, et häiolata kristlaste võimsust ning väärtust. Kõige suurema variseerlikkusega, nagu seda ainult tõestavad kiliseinad mündmused, lisas Pizarro, et meie, kristlased, „...kohtame vaenlasi julgelt ja lahkelt, ei pea kellegi vastu sõda, kes meie vastu vaenulikult vastu ei astu ja ollus võitnud oma vastase, andestame talle, selle asemel et hävitada." [1] Atahualpa vastas selle peale, et selline on sõja õnn ja avaldas oma imestust selle üle, et ta võeti vangi oma armee keskel. Samuti teatas ta, et talle oli teada hispaanlaste iga samm, kuid neude väikse arvu pärast ei teinud ta takistust neude liikumiseks.

Atahualpa oli sel ajal umbes 30-aastane, hea kehaehitusega ja ilusa näoga, alamate vastu karm, kuid hispaanlaste vastu lahke.

Pizarro püüdis lohutada Atahualpat, kes väliselt päi küll üleskõiksees, ent oma südames kindlasti tundis suurt muret.

Enne magamaminekut tegi Pizarro viimased korraldused Atahualpa valvamiseks, samuti manitses ta sõdureid olema valmis igaks juhtumiks: asusid nad ju vallutajatena otse võimsa riigi südames.

Järgmisel päeval oli esimeseks mureks laipade äratoimetamine ja matmine. Osa

1 Brehm, lk. 619.

vatsanikke saatis Pizarro Atahualpa laagri koha juurde, et kaputada veel seal leiduvaid indiaanlasi ja ära röövida kogu Atahualpa varandus. Sõdurite kõrval leidus seal ka palju naisi, kes olid Atahualpa liignaisteks või teenijateks. Ükski sõdur, kuigi nad olid hästi relvastatud ja oma paremais eluaastais, ei avaldanud mitte vangivõtmisest peale mingit vastupanu. See halvas neid nagu mingi nõidusevägi: nad lasksid rahulikult tulla, mis tuleb. Vangide arv oli nii suur, et mõned konkistadoorid soovitasid kõik mesvangid maha nottida. Pizarro ei nõustunud selle ebainimlikku ettepanekuga: vangid paigutati majadesse ja igale hispaanlasele anti teenrina kümmed, ikgi sajad indiaanlased. Üks konkistadoor kirjutab, et oli hispaanlasi, „... kes oma kodumaal olid kõige madalamaid ameteid pidanud, siin nüüd aga nagu suured isandad väisid käsutada kahtesada indiaanlaste mees- ja naisteenijat." [1]

Atahualpa maja oli paremini hispaanlaste poolt nähtud elamu Peruus. Seinad olid kividest ja punase või valge krohviga seest- ning väljaspoolt kaetud. Lagi oli cedripuust ja kaunistatud maalidega. Siin leidus rikkalikult kuld- ning hõbeasju: lauanõud, kruusid, pudrid jne., smaragde, kalli-

1 Brehm, lk. 621.

hinnalisi vaipu jne. Õues oli kivibassein, kuhu juhiti terasvee allikatest kuum mineraalvesi torude kaudu. Teised torud toovad jälle külma allikavett, nii et oli võimalik saada igasuguse temperatuuriga vett.

Saadud kulla väärtust hindab Xerez 80 tuhandele kuldpeesole, hõbenõude kaalu 35 tuhande naelale; siia lisaks veel 14 suurt smaragdi.

Atahualpale oda saaki, öeldi öeldes tohutut varandust käidates, nõnda viimane, et see olevat ainult lähtusetu osake tema rajast sissesõidust. 1

Pizarro käskis kogu saagi talletada kuni jaganiseni. Caxamarcas avastasid sõdurid laest põrandani täidetud puuvillaste ja villaste esemete laod. Igaüks võttis siit endale niipalju, kui süda kutsus ja siiski näis, et nende hulk ei vähenenud põrmugi.

Atahualpa oli nõudnud ammugi täitmaldada kolmpaanalaste kullapanu ja otsustas seda ära kasutada oma vabaduse saavutamiseks. Viimast oli talle kõdlasti raja, sest vend Huascar oleks nõudnud vastasel korral end vangistusest kuidagi lahti mehkeldada ja troonil kõssata. Seepärast lubas ta kord Pizarrole, kui see teda vangist vabaks laseb, suure lunaraha. Varjamatu saamahimuga küsis Pizarro, „...kui-

1 Brehm, lk. 622.

palju kulda ta siis sundaks muretseda? Atahualpa vastas, et ta saali põrandat, millel nad asuvad, lasks üleni katta kulla ning hõbedaga. Ümberseisjad hispaanlased haeratasid uskumatult; kui ikka oskab nägi, haaras ta punase pliiatsi, ajas ennese sirgu ja tegi pliiatsiga seinale, nii kõrgele kui ta ulatas, joone ja ütles: „Sellise ainult põrandat ei lase ma katta kulla ning hõbedaga, vaid selle suure saali selle jooneni kuldhõudega ja kõrvalasetseva ruumi hõbedaga, ainult te peate mulle lubama, et te jätate kuldhõudele meade kuju ja neid mitte puruks lööma."

Xerez'i järgi oli saal seitsetkist jalga lai ja kakskümmend kaks jalga pikk, kaugus põrandalt kuni Atahualpa poolt tehtud märgini üheksa jalga.

Pizarro lubas... ikka...viivitamatult rabaks lasta, hüpeа kui on kohale jõudnud lubatud lunaraha.""

Kuigi hispaanlased muigasid Atahualpa lubadusele, jäi Pizarro mõttesse, sest iga sammuga, mida enam nad jõudsid maa sisemusse, võisid veenduda Peruu muinasjutulises rikkuses. Atahualpa ise oli jutustanud Pizarrole Cuzcos leiduvaist rikkustest, kus templi seinad on kaetud kulal- ja hõbeplaatidega. Senised kogemused näitasid, et lubadus pole

1 Brehm, lk. 623.

ilma aluseta. Kaine mõistus nääkis selle poolt et nõustuda inka ettepanekuga, sest niimoodi oli võimalik ühe korraga käte saada kogu kuld ja polnud karta selle peitmist ning varjamist. pärismaalaste poolt. Nõtar vormistas inka lubaduse, mille täitmiseks Atahualpa ei nõudnud üle kahe kuu.

Koke päevast lepingu vormistamist saadeti riigi kõikidesse osadesse hispaanlased Atahualpa erivolitustega, millele järgi käsiti kokku koguda kuld- ja hõbeesemed kõigist palee-dest, templitest ja teistest avalikest hoonetest ning väärtamatult tuua Cascamarcasse. Atahualpa ise sel ajal oli edasi hispaanlaste vang. Kuigi tal ei lubatud majast välguda ja teda valvasid hoolikalt valvurid, oli jäetud talle võrdlemisi suur vabadus. Temaga koos elasid ta armsaimad naised, samuti teenijaskond oli tema käsutuses. Kuigi vang, andsasid teda külastavad indiaanlaste ülikud nagu monarhi kunagi, isegi nii orjalikult, et vangivalvureis tärkas kahtlus tema suhtes.

Pizarro ja pater Valverde ei pääsnud hoolitsusse ka Atahualpa hinge päästmist, püüdes teda veenda ristiusu õigsuses. Veenvaim argument ristiusu kasuks, millega Atahualpa väliselt nõustus, oli see, et inkade jumal ei päästnud teda vaenlaste käest. Kuigi Atahualpa väliselt nõustus ristiusu õpetusega, ta siiski pai

sellele suletuks ja seda näitasid samuti tema teod. Sat paraku, mis vääkiola Atahualpast! Kas on vähe kristlasi, kelle teod ei ole mingil määral kooskõlas ristiusu õpetusega: olgu minevikus või olevikus!

Atahualpa kahtlused oma venna Huascari suhtes osutusid täiesti põhjendatuks. Niipea kui Huascar sai teada oma võistleja vangistusest ja tema poolt pakutud suurest lunarahast, püüdis Huascar saada kuispaanlastelt teadut, et tema pakub veel suurema lunaraha. Atahualpa kahtlust kinnitas veel Pizarro, kes teatas, et ta kavatseb Huascari kutsuda Caxamarcasse, et siin kahe võistleja silm-silma vastu seadmisega otsustada tüli lahendamine.

Asjaolude sellise käigu juures otsustas Atahualpa Huascari telt kõrvaldada. Arvatakse, et Atahualpa laskis Huascari uputada. Surres olevat Huascar öelnud, et valged inimesed tasuvad kätte tema surma eest.[1]

Atahualpa, saades oma venna surmateate, tuskles imestust ja pahameelt, kui ta sellest informeeris Pizarrot. Viimane ei tahtnud alguses uskudagi teate õigsust, kuid pidi lõpuks veenduma, et see on õige. Oli juba möödunud mõni nädal sellest, kui volinikud saadeti kulla järele. Ent

1 Пресkомм, lk. 99 jj.

riigi sõnste kaugeste tõttu ei läinud luna kogumise sugugi libedasti. Tulid ainult üksikud, mitukümmend naela kaaluvad kuldnõud. See kõik õratas hispaanlastes ainult alamust ja nad hakkasid hädaldama kulla arglase kokkutuleku üle. Ühelaegselt tegid nad järelduse, et Atahualpa kasutab lunakogumist salajaseks läbikäimiseks oma alamatega, et neid õhutada ülestõusule hispaanlaste vastu.

Pizarro teatas neist kuulalustest ka Atahualpale. Viimane ütles, et see on otsast lõpuni paljas väljamõeldis. „Ilma minu loata," olevat ta ligi lisanud, „ei julge minu sõnnes riigis ükski lind lennata ega puudelt end liigutada; mina aga ei ole nii rumal, et ma ässitaksin oma sõduritel teie, hispaanlaste, vastu üles, niikaua kui ma olen teie võimuses ja teie võite minuga talitada oma suva järgi." [1] Et hajutada täielikult Pizarro kahtlusi, soovitas Atahualpa saata mõned hispaanlased Cuzcosse, kes võiksid oma silmaga veenduda tema sõnade õigsuses. Selle ettepanekuga oli Pizarro meelsasti päri.

Teine, umbes poolteist-nädalane saik saadeti Hernando Pizarro juhtimisel naaberlinna Huamachuco'sse, et kontrollida, kas on alust hispaanlaste-vastase ülestõusu juttudel. Osutus, et need on alusetud. Sealt edasi

---

1 Brehm, lk. 627.

siirdus Hernando Pachacamac'i linna. Kõikjal võeti hispaanlast sõbralikult vastu: oli see inka käsu või hirmu taga jõurg, pole võimalik otsustada.

Pachacamac'is asus muuseas kuulus maailmaloojа Pachacamac'i templ. Templisse ei lubatud Hernandot sisse lasta, kuid ta lükkas kõrvale indiaanlased ja tiigus väevõimuga. Sel hetkel toimus parajasti maavärin. Indiaanlased pistsid jooksma, arvates, et neude jumalus karistab pühamu teotamise eest hispaanlast. Muidugi selgusarnast midagi ei juhtunud. Hispaanlased löid ümbruskaudse iidoli välja ja purustasid ta ning panid selle asemele risti. Indiaanlased, nähes, et neude jumalus ei suuda hävitada hispaanlast, austasid neid veel enam. Siis puutub aga kullasse, mille pärast hispaanlased äieti templit reüüstasid, siis selgst järel nad ometi ilma, sest indiaanlaste preestrid olid suutnud suurema osa kulda ära peita. Ainult tühine osa leiti hiljem üles maasse kaevatult.

Hernando Pizarro oma teekonnal kohtus ka Atahualpa ühe parima väejuhi Chalcuchima'ga. Koos viimasega asusid hispaanlased tagasiteele Cascamarcasse. Igal pool osutasid indiaanlased kuulsale väejuhile suurt lugupidamist.

Peagu 5-kuise äraoleku järel ~~jõudis~~

jõudis Hernando mai lõpul 1533. a. tagasi Caxamarcasse. Vahetati vastastikku muljeid ja sõnumeid elamusi.

Chalcuchima siirdus otsekohe oma vangistuses viibiva valitseja juurde. Kui lihtsalt oli oma väesalgiti kõikjal austusega üle puistanud, siis siin Atahualpa juures käitus Chalcuchima kui kõige tühisem indiaanlane; omakorda teda selliselt ka koheldi. Niinnes paljajalu ja sätt õlul, langetatud pilgul Atahualpa juurde, tõstis ta käed taeva poole, hüüdes: „Oo, kui mina olekstn sel korral siin olnud! Siis poleks seda julgenud!" 1 Atahualpa vastas sellele austusavaldusele ükskõiksc külmusega - nagu see oli reeglina iga, ükskõik kui kõrge ametiaste puhul.

Varsti pärast Hernando Pizarro tagasitulekut saabusid ka Cuzcosse saadetud hispaanlased. Oma ülesande täitsid nad väga edukalt täies Atahualpa käsule neid hästi koheldi. Ja selle üle nad ei võinud tõesti imestada: neid kanti kandetoolidel nagu ülikaid kunagi, kõikjal oldi neile reserveeritud parimad ruumid ja. Cuzcos võeti hispaanlasi vastu avalike pidustustega.

Cuzcos nähtu ületas Pizarro kuuldusi selle linna rikkusest. Suurepärane pöi-

1 Прескотт, lk. 107

kese tempel oli sõna tõsises mõttes aarete varaait. Siit üksi võtsid hispaanlased endaga kaasa ligi 700 kuldeset. Tildsumma, mida hispaanlased Cuzcost ära viisid, oli 200 kandamist kulda, peale selle hõbe.

Kuskolaste külalislahkust kasutasid hispaanlased kurjasti, määrides oma nime-kui võõrd seda neil üldse oli - häbitule tegudega. Nad olvat isegi päikesemeitsitsid pilastanud. „Nii tasuvad nad," ütleb Cieza de Leon, „neile seal osutatud külalislahke vastuvõtu eest." 1

Vähe aega enne Hernando Pizarro tagasitulekut Caxamarcasse saabus siia Pizarro liitlane Diego de Almagro ca 200-mehelise üksusega. Tema tulek muutis nii mitmeski suhtes senist olukorda: esiteks vähenes sellega Pizarro osaks langev kullasaak, teiseks muutus Atahualpa seisund ebasoodsamaks. Almagro oli kulda saanud tohutust lunarahast ja just sellepärast kiirustaski Caxamarcasse põudmisega.

Väliselt ei laskmud Pizarro välja paistta oma ebameeldivust - otse vastupidi- nad sõlmisid teineteist päällemägemisel ja tõotasid vastastikust abi teineteisele riikka maa alistamisel.

Teine asi oli Atahualpaga. Ta taipas, et mida rohkem hispaanlasi, seda roh-

1 Brehm, lk. 643.

kes rõõvitakse tema riiki. Samuti väheneb lootus vabadusele. Niikuinii ebausklikku Inkat tugevdas tema viimases arvamuses veel koneedi taevasse ilmumine. Ja muutus mukavaks ja hüüdis: „Samasuguse nähtuse oli taevas veidi aega enne minu isa, Huayna-Capac'i surma." 1

Saadus ligi uus põude, kavatses Pizarro jätkata rallutust. Ainukese asjaoluna hoidis teda kihuti lunarahast, mis polnud veel täielikult laekunud. Juba saadud kulud otsustati ära jagada. Kuid kuna kulud olid mitmesugustesse esemetesse ja eluteenistusse valatud, oli vaja see münti ümber kaupluses valada. Hispaanlased sundisid indiaanlaste kullaseppi kähvitama neile ehete kätetööd. Päevad ja ööd kestis ümbervalamise ja äriski ei jõutud sellega valmis enne kuud. Kui ümber arvestada kaupluse praeguseesse rahasse, siis tuleb see välja ca 3,5 miljonit naelsterlingit või ca 15,5 miljonit dollarit või ca 70 miljonit rubla. „Lihtne kuskil ajaloos ei leia teist näidet, et selline saak, ja seejuures nii sobival kujul, nii-öelda puhta raha näol, oleks sattunud võitjate käpuotsa sõjaavantüüristide kätesse." 2

25. juuliks 1533. aastaks oli lõpetatud

---

1 Пресkомм, lk. 111.

2 Пресkомм, lk. 114.

kogu kulla ümberseladamine. Nüüd ei päämud enam mund üle kui asuda saagi jaotamisele. Siin tekkis alguses konflikt Almagro ja Pizarro vahel, ent see lahendati ja kulla ning hõbeda jagamine võis alata.

Kõigepealt eraldati kuningale osa, üks viiendik, seejärel said Pizarro ja tema kaaslased vastavalt teenetele, üks vähem, teine rohkem. Viimasena Almagro oma meestega - liikstuke peale tanger kulla ning hõbeda hulk oli nii suur, et igaüht võidi lugeda rikkaks mehiks.

Sellise tohutu varanduse kokkuvoolul oli kaks tagajärge: esimene, et tanges kulla väärtus ning tõusid Euroopast toodavate kaupade hinnad; teine, et jõukus otsesel mõõdul vähendas paljud hakkasid elama oluliselt madalat elu: sageli ühe ööga mängiti maha kogu eluga riskides saadud varandus.

Atahualpa oli oma lubaduse lunastamud ja täitmatule valutajale maksmud muinasjutulise lunaraha. Seda laskis ka Pizarro avalikult teatada ja lisada, et ei ole enam õigust nõuda Atahualpalt rohkemat. Nüüd oleks pidanud inka vabaks saama. Ent kas lubadel ega kuipaanlaste kaalutlusel? Neile oli väga hästi teada, et inkal, kuigi vang, oli oma alamate üle endine võim. Kas oleks olnud mõeldav, et Atahu-

alpa vabadusse pääsedes poleks kätte makstud kõikide solvamiste ning häbituste eest ning poleks pihustamud käputäie hullumeel avantüristе? Just neist kaalutlustest lähtudes — kaalutlused, millealt pole midagi ühist humaansusega, kuid poliitikas, kus võim on käputäie avantüristide käes, nagu see kaljuks on olnud Loandalmaletuid korduli maailma ajaloos, ei loe üksikisik midagi, seal toimub kõik käputäie võimuiha rahuldamise huvides: kõik, mis sobib sellesse raami, on õige, mis mitte, see on vale — leidis osa hispaanlasi, eriti Pizarro ja Almagro, et Atahualpa tuleb telt kõrvaldada, kui nad soovivad jätkata oma vallutus- ja peremehetseda Inca õigeuse õiglase aluseta — kui mitte lugeda kiskjalikku saamaisse õiglusleks — võõral maal.

Et oma saadaulikku plaani ellu viia, mõeldi välja ja levitati õgasuguseid kuulduse, et seiñdistada Atahualpat. Nii kõneldi, et valmistatavat ette ülestõusu hispaanlaste vastu. Eriline koha inka-vastases kampaanias omas tõlk Felipillo, kes oli armunukkis ühe Atahualpa naisega ja kartis tema vabakssaamisel oma elu pärast, sest Peruu tavade järgi karistati sellist asja äärmiselt julmalt, nagu eespool märgitud.

Oli üksikuid hispaanlasi, nagu Her-

nando de Soto, kes ei soostunud selle räpase tehinguga ja soovitasid Atahualpa saata Hispaaniasse ja jätta kuningaga otsustada tema saatus.

Neid inimlike tunnetega hispaanlasi iseloomustab, et see „oleks igavene häbi kogu hispaania rahvale... kui inka lunkaks, pärast seda, kui ta oma juhisõnale toetudes on maksnud nii hiigelsuure lunaraha ja nad kõik sellega rikkaks teinud." 1

Nad jäid aga hüüdjateks hääletus korrbes. Hernando de Soto saadist luure ettekäändel ära, teiste arvamust lihtsalt ignoreeriti. Ei aidanud Atahualpa palved ega kinnitused Pizarrole, et mingit halba ei sünnist tehtagi hispaanlasele, ei aidanud ka uue lunaraha pakkumine. Poliitilised, kuigi inimlikult põhjendatud, kaalutlused võitsid ja selle tagajärjeks oli tragöödia, nagu neid on maailma ajaloos varem ja hiljem korduvalt loendamatult.

Et oma käsi verest puhtaks pesta, lavastati ka kohtumõistmise komöödia. Atahualpa vastu esitati 12 punktist koosnev süüdistus. Tähtsamad olid neist järgmised: ta olevat haaranud võimu ja lasknud tappa oma venna Huascari, ta olevat saisanud riigi asjetulekuid, ta olevat mitmehaaremipidaja ja ebajumalate austaja, ta olevat kavatsenud ässita-

1 Brehm, lk. 653.

da oma alamaid hispaanlaste vastu ülestõusule pac. Ei puudunud ka tunnistajaid - indiaanlast, kes kinnitasid Atahualpa süüd. Loomulikult nõustis kohus Atahualpa süüdi. Selle otsusc kinnitas suurima südamerahuga ka pater Valverde, öeldes, et „... tema arvates tuka pälvib igal juhul surma." 1

Atahualpa, kuulda saades oma kurvast saatusest, sattus alguses täielisti masendusse ja küüdis pisarsilmil: „Kuida olen mina, mida on minu süütud lapsed teinud, et Sa meile sellise saatuse valmistad? Minult sõprust ja armastust olete teie, hispaanlased, meie juures leidnud; oma aarded olen ma Sulle andnud, Sind ja Sinu rahud rikkaks teinud." 2

Kuroliks jäid põlgdate timukate kõrvad. 26. augustil 1533. aastal teatasid trompetihelid Atahualpa hukkamisest. Ta tooti sinna ahelais. Pater Valverde ei loobunud siingi oma ümberpööramise katsetest. Ta lubas inkale ristiusu vastuvõtmise korral tulistamisa asendamist kägistamisega. Sellega nõustus Atahualpa. Ei tule mõelda, et ta oleks kartnud tulistamist, vaid ta mehemuutus on seletatav indiaanlaste usundiga, mille järgi tuli läbi surmud rahmed ei tõuse enam ülles. Nii hukkus viimane iseseisva inkariigi valitseja. Kuigi ei

---

1 Прескотт, lk. 119.

2 Brehm, lk. 654.

ole kahtlust, et ta valitsus oli despootlik nagu inkadel üldse, ja et tema terrori all hukkus palju inimesi, siiski tema surm nii alatute ja räpaste kaalutluste eesmärgil ärratab kaastunnet. Oli ju hispaanlaste despootia palju suurem kui inkade oma, nagu seda espool nägime Klein'i tabavas tsitaadis.

Kuigi Atahualpa viimseks soovks oli olnud, et ta keha maetaks Cuitosse, ei täitnud hispaanlased tema soovi, vaid nad matsid ta San Francisco kirikusse. Kiset matmise talitust tormasid kirikusse Atahualpa naised nii õed ja tahtsid inkale järgneda teise maailma, nagu õpetas neile juba komme. Hoolimata sellest, et naised jõuga kirikust välja aeti, võttis neist ca 300 endalt elu kas poomise või kaljudelt allahüppamise ja muul teel, et järgneda inkale teise maailma.[1]

Lisra ja selle kurva sündmuse järel saabus tagasi Hernando de Soto, kes pahameelega pidi kuulma inka reeturlikust hukkamisest. Soto teadas, et indiaanlaste silmistõus on puhas luulend, Atahualpat on täiesti alusetult süüdistatud. Pizarro püüdis süü veeretada juhtunu eest teiste kaela. Need omakorda jätsid süüdistasid Pizarrot. Ise peaks olema kõige selgemaks tõendiks Atahualpa süütusest.

[1] Brehm, lk. 659 ff.

On huvitav märkida, et enamus Atahualpa surmas süüdiolevatest isikutest hukkus nii või teisiti pustnagu saatuse karistusena oma süüteo eest. Nii mõrvati Francisco Pizarro oma võimu tipul ollus Limas koos rahnaga, vead Juan Pizarro sai surma Inca Manco ülistõusu ägajärjel, Gonzalo Pizarro langes tapalaval, pater Valverde tapeti indiaanlaste poolt Cuzcos, Almagro kägistati Gonzalo Pizarro käsul, Felipillo poodi üles Almagro käsul pärast seda, kui ta oli tunnistanud, et kõik tema poolt Atahualpa vastu esitatud süüdistused olid laim.

Atahualpa surm viis Inkade riigi anarhilisse olukorda, sest polnud enam võimu, mis oleks tarmi käega vaos hoidnud määratut territooriumi. Liiklikud väejuhid kuulutasid end sõltumatuks valitsejaiks: endine ühtne impeerium killunes poliitiliselt. Ent ka majanduslikult tekkis laostumine: tesved külad põletati maha; kuld, hõbe ja muud väärtasjad rööviti või peideti templitest, palelust jne.

Et seda laostumist peatada, nägi Pizarro vajaliku olevat määrata hispaanlaste vasallina uus Inka. Tema valik langes ühele Atahualpa vennale Tupac Huallpa'le elk nõnede poolt ka Toparca'ks nimetatud. Viimane oli vabatahtlikult tulnud Caxamarcasse

hispaanlaste laagrisse ja paistis silma hispaania-sõbralikku indiaanlasena. Pizarro laskis ta pidulikult kroonida meeks inkaks.

Toparca ja väejuht Chalcuchima, saadetuna ihukaitsest ning kantuna kanditoolidel sürolustel hispaanlaste palga eesotsas teele Cuzcosse. Tee ääres olevad indiaanlased tervitasid neid inkat jumaldusega. Päevaajal ei toimunud midagi märkimisväärset, ainult tee ääres asuvad paod polnud nii hästi varustatud kui eanem, nagu märgib Pedro Pizarro. Küsides selle kohta selgitust Chalcuchimalt, vastas viimane, et see on tõenoliks, et Toparcat ei austata nii kõrgelt kui endisi inkasid. Väejuht lubas asja viisti korda seada. Ja käsutas kokku ümberkaudsed curacad, käskis kaasa tuua igal kivi ja pikali heita praega selle kivi peale. Siis purustas Chalcuchima teise kiviga ühe curaca pea ja oleks kõigiga nii toiminud, kui hispaanlased poleks vahele astunud.[1]

Edasi minnes kohati siin ja seal üksikuid indiaanlaste sõdalureid, kes aga kohe kadusid, kui ilmusid hispaanlased. Ühe jõe juures oli siiski suurem kokkupõrge, kuid sellest tulid võitjaina välja hispaanlased. Palju tõsisem kokkupõrge toimus Cuzcost mõne miili kaugusel asuvas mäestikus. Hernando de Soto,

1 Brehm, lk. 670.

kes oli saadetud linnale, saates mäestikus
põlisasukatele indiaanlastele. Need tormasid
hispaanlaste kallale nagu tormine mägi-oja.
Hispaanlased saatusid täielisti segadusse. Soto
mõistis, et on vaja iga hinna eest välja pääsda
tasandikuni, kui ei taheta hukkuda. Suurte
pingutustega läbi murdes indiaanlaste ridadest, õnnestuski neil lõpuks jõuda tasandikuni.

Hispaanlaste meeleolu oli langenud.
Saabus öö. Kui indiaanlased olukorral märgamud rakendada ööpimedust, olukorral hispaanlased olnud kadunud. Indiaanlaste märkamatus päästis hispaanlased, sest pärgmise päeva hommikul saabus Almagro abijõududega.
Indiaanlased, nähes lisajõude, hajusid kommikuudus laiali ilma lahingut alustamata.

Oli selge, et kellegi käsi juhtis indiaanlaste kallaletungi. Pizarro kahtlus langes
Chalcuchimale. Kuigi viimane eitas kategooriliselt oma osa seadus kallaletungis, laskis
Pizarro ta tuleriidal põletada palja kahtluse pärast. Täpselt nii käitusid hispaanlased ka
Madalmaades, kus nn. „Verise seadluse" alusel
igaühte, „...kuigi ta süü ketserluses ja eksimuses
pole kindlaks tehtud, kuid kui teda selles tõsiselt kahtlustatakse ja ta on mõistetud vaimuliku kohtu poolt ketserlusest loobumisele...
kui teda uuesti kahtlustatakse ketserluses...

kuigi pole tõestatud, et ta on eksinud või rikkunud mingit ülalöeldud punkti (mõeldud on ilmselgelt mitte vürst Katoliku kiriku vastu vähimatki väljaastumist – P. Z.) – sellist hoolimata käseme teda pidada taas ketserlusse langenuks ja vastavalt sellele karistada elust ilma jätmisega ..." [1] Jah, süüge keskaja vari mõjus kõikjal, nii Euroopas kui Ameerikas, peites endas toorust, vägivallatsemist ja surma.

Enne Cuzcosse jõudmist suri hispaanlaste meelehärmiks nende kreatuur Toparca. Selle kaotuse korvas aga teine end hispaanlaste meelevalla alla andev Huascari vend Manco, kes ilmus hispaanlaste juurde suure saatkonnaga, esitas oma pretensioonid troonile ja palus selleks hispaanlaste kaitset. Pizarro võttis Manco vastu väga lahkelt ja kinnitas, et ta kõigiti toetab tema seaduslikke nõudeid.

Sellise saatkonnaga edasi liikudes Cuzco poole jõudsid nad juba Cuzco maatekäänusse. Kuid veel tuli hispaanlastel maha võita lahing enne Cuzcosse jõudmist.

Loojuv õhtupäike oli mässinud linna oma kuldsete kiirte sülelusse: ennalt päistemplite kõrgusse ulatuvad kuivad tumrid. Eat kuna oli juba hilja, otsustas Pizarro ööbida väljaspool linna. Igaks juhuks

[1] Хрестоматия по истории средних веков, под редакцией Н. П. Грацианского и С. Д. Сказкина, III к., Москва, 1950, lk. 228.

olid võetud tarvitusele pulgestusabinõud. Öö möödus siiski rahulikult ja 15. novembril 1533. aastal, selga peagu aasta pärast Atahualpa rangirõõtmist, marssisid hispaanlased inkade riigi pealinna Cuzcosse. Lugematuid indiaanlasi tuli imetlema välismaalasi ja uut inkat. Kõik paistsid olevat näiliselt väga rõõmsad toimunu üle.

Pizarro paitus linna keskväljakul, mida ümbritsesid hoonete read. Linn paistis silma oma sirgete, laiade tänavate poolest. Linn jagunes kvartaalideks, mille hoonetest eriliselt silma paistsid inkade palees. Oli nimelt tavaks, et iga valitsev inka laskis ennele elutarada palee. Elutusesid olid tehtud enamasti kividest, kaetud õlgkatusega. Nõmaskel olid nii ostarslikult plaks paudeel, et põrmugi ei näkkunud ilusat üldpilti. Linnas arvatakse olevat olnud ca 200 tuhat elanikku, seega keskaja mõttes täielik suurlinn.

Üks tähelepanuväärsemaid ehitusi oli kaljul asetsev kindlus, mis üllatas harva Peruus kohatava kõrgusega. Kindlusse toasi tipust avanes avar vaade ümbruskonnale.

Kõige seersugusemaks Cuzco ehitusteks oli kahtlemata päikesetempel, millest välisehted, peale kivisse nii kõvasti sisse tehtud kuldfriisi, et hispaanlased ei suutnud seda lahti rauguta da, olid juba ära viidud luna-

vaha kogunevaks. 1

Ehkküll Pizarro Auzcoas siseneles kulas oma sõduritel röövimise, ei peetud sellest kuulest kinni. Kullajanust piitsutatuna tuhariti läbi kõik võimalikud paigad ja urkad. Kogu leitud väärismetall jagati nagu ennegi osanike vahel ja lasti indiaanlaste kullasepppadul ümber valada kangideks.

Pärast saagi jaganist oli Pizarro kõige suuremaks mureks oma võimu kindlustamine. Hispaanlaste käsualune Manco krooniti kõige pidulikkusega. Rahvas avaldas talle oma lugupidamist kui tõelisele inkale kuningt. Manco võttis 2 chichaga täidetud kuldpokaali, millest tõise ulatas Pizarrole. Mõlemad omad pokaalid tühjendanud, süütasid nad teineteist. Trompetihelid kumlutasid tseremoonia lõppu. Rahvas uskus naiivselt, et nad on saanud endale valitseja, kuid Manco, kes tahtis või tahtmata, kujutas endast ainult hüpsakuukku hispaanlaste käes. Selle oma naise usu kohaselt pühitsetud nad Manco kroonimist nädal aega kestvate pidustustega.

Jah, ainult näiliselt valitses Manco. Tegelikku võimu kinnistamise eesmärgil määras Pizarro alcalde (s.o. linnapea + P. K.) juhtimisel 8 munitsipaalametnikku, kes 24. märtsil 1534. aastil andsid tõotusvande

1 Пресkомм, lk. 131 jj.

Karl V-le avalikul linna väljakul, seega nagu tahtes eriliselt alla krüpsutada inka Manco võimu näilisust. Pizarro vennad Juan ja Gonzalo said juhtivad kohad. Hispaanlastele, kes soovisid asuda Cuzcosse, jagati inkade paleesid ja maid linna ligiolal, nii et hidalgod, kes olma kodumaal vaesusest ainult pühapäeviti sõid liha, muutusid siin nagu müügiteks vürstideks.

Ametikohal tõusis kõrgemale ka isa Valverde, kelle paavst oli nimetanud Cuzco piiskopiks. Esimene asi oli tal lasta lammutada päikesetempel ja neistsamust kividest ehitada kristlik katedraal. Päikeseneitsed paotati sõdurite vahel ära, nende asemele telliti hispaaniast nunnad."

Manco näilise võimu ei tunnistanud ka mitmed inka riigi osad, nagu näiteks Quito provints. Almagro oma meestega alistas nüüdse hõlpsasti hispaanlaste ülevõimule. Inka riigi mõnede osade sõttumatus avaldas ei häirinud Pizarrot, sest sellega oli lihtne toime tulla. Küll aga muret tekitas Pizarrole, see oli hoopis hispaanlase Pedro de Alvarado Peruusse saabumine. Viimane oli tuntud hullpulge ja vapra sõdalasena, kes Cortési ekspeditsiooni ajal päris endale kuulsust sära. Alvarado oli pärast lühikest pallutamist Guatemala va-

1 Brehm, lk. 683 jj.

litsejaks. Tema sõjaväe-vereb ei sobinud selline vaikne koht, ja nii tema kõrvu ulatasid kuuldused Pizarro „vägitegudest" Peruus, ehi asi samahästi kui otsustatud.

Umbes 500-meheline meeskonnaga asus ta viivitamatult teele Peruu suunas ja maandus 1534. a. märtsis Peruu saarikul ning võttis suuna Quitosse, et sealt edasi marssida Cuzco poole. Ta kavatses minna otse üle mägede. Juba see üksi kujutas endast hullpulget riskitust, sest mägedest otse ülemineku Quitosse oli seotud suurimate raskustega ega kõrge asoodsamal aastaajal.

Tervishoiu ja patikandjana olid kaasa võetud rohkesti ravimeid. Terviseid aga põgenes ja Alvarado eeskõnes omapead mäestikus, tõustes kordkorralt kõrgemale ja ehmume piirkonda. Seinse külma kliimaga poolest harjunud Guatemalast saabunud. Tagajärjeks oli, et paljud külmusid. Külmale raasuks veel nälg, mis läks nii suureks, et söödi ära hobuse-raipeid. Lisaks kõikidele muudele kõdadele raasuks veel erilaadne loodusnähtus: jalge all oli lumi, aga õhus hõljus tuhk, mis matsi hinge. Tuhk pärines, nagu hiljem selgus, 20 liigi Quitost eemal asuvast vulkaanist, mis oli parajasti tegevuses Alvarado ekspeditsiooni ajal.

Lõppude lõpuks ületades kõik raskused suure lunaihmaga, kaotades vähemalt veerandi

oma meeskonnast ja paar tuhat indiaanlast, jõudis Alvarado välja tasandikule. Siin edasi liikudes avastasid nad oma imestuseks hobusejälgi, tähendab, neid oli ennetatud.

Hobusejäljed kumulsid San Miguel'i sõjaväelise kuberneri Belalcazar'i rühmale, kes, kuuldes Quito muinasjutulistest rikkustest, sõttas sedamaid neid endale ahnitsema. Õnnetus ainult kahjuks, et rikkust polnudki: osa oli ära viidud Cascamarcasse Atahualpa lunaraha, teine osa oli ära peidetud, nii et pitsulult tuli pöörduda tagasi.[1]

Kuuldes saadus Alvarado rännakust saatis Pizarro sedamaid Almagro selle kõige karidetavama vastasega arveid õiendama. Almagro kohtas tol muuseas ka Belalcazari ja liites tema jõud oma jõududega, jäid nad ühiselt ootama Alvarado saabumist. Üle Bamba platool ühinesid ootajad Alvaradoga. Verine lahing jäi sedakorda tulemata. Mõlemad poolid astusid läbirääkimistesse, mis lõppesid kokkuleppega, mille järgi Alvarado müüs kogu oma meeskonna ja varustuse 100 tuhande kuldpeeso eest. Alvarado ise enne lahkumist Peruust avaldas soovi kohata Pizarroga. Viimane oli koos ühe Almagoga lahkunud Cuzcost. Kohtumispaigaks määrati Pachacama.

---

1 Прескотт, lk. 139 ff.

Kahe sõjaväe kohtumine toimus suure sõbralikkuse ja pidulikkusega, pooled ju nende vahel enam põhjust tülitsemiseks. Pizarro korraldas oma võitlejate auks tuumiire ja banketi. Lõbutsesti erakordselt. Sakkudes Guatemalasse, olid Alvarado ja Pizarro saanud vaenutsejaist sõpradeks. Alvaradol pooled autod enam kaua elada. Varsti pärast naasmist Tormasta koos kohutega alla pärsust kaljuseinast. Ta seltsilised leidsid hiljem ta purustatuna otsa.

Peruu alistamine sellest ajast oli niisama hästi kui lõpetatud ja näis, et üksikmurepiir ei hõlji Pizarro õnnetaevas. Kuigi Manco vahetevahel nõudis valitsuse ülesannetest temale, ei häirinud see Pizarrot põrmugi: ta ei pöörand sellele ildse mingit tähelepanu.

Sama aja paiku tundub ka tema pealinna rajamine. Cuzco ei rahuldanud enam nõudeid, sest mägede vahel ülles oli ta merest väga kaugel ja kaubanduse oli sealt raskendatud. Seepärast valis ta uues pealinna asukohaks Rimac'i oru, mis siiski ookeaniga ühenduses veerikka jõe kaudu. Kolmekuningapäeval, 6. jaanuaril 1535. a. pani Pizarro nurgakivi uuele Peruu riigi pealinnale, mida ta nimetas „Ciudad de los Reyes", s.t. Kuningate linn. See nimetus asendus hiljem Rimac'iga ja selle moodustatud häälduniisest tekkis hil-

jem Lima, milline nimetus püsib tänapäevani.[1]

Pizarro ise pöördus tagasi Limasse, et ettevalmistada ekspeditsiooni Tšiilisse. Vahepealsel ajal oli Almagro Pizarroga heas vahekorras. See ei segamud siiski Almagrod saatmast oma usaldusalust koos Hernando Pizarroga, kes pidanud ülesandel sõitis Hispaaniasse, et välja teenbelda endale suuremaid privileege. Cuzcosse siirdudes sai Almagro teada, et Hernando Pizarro on tagasiteel jõudnud juba Panamasse ja et tema, Almagro, soovid on rahuldatud kuninga poolt. Almagro oli määratud Pizarro valdustest 200 liigi lõuna pool asetseva maa-ala valitsejaks või kuberneriks. Cuzcos jõudis nõudis Almagro Juan ja Gonzalo Pizarrolt endale võimu ülesandmist, kuna Cuzco ei kuulunud Pizarro valitsuse piirkonda. Vennad lükkasid selle nõude absurdsena tagasi. Puhkes äge tüli, mis võttis relvastatud kokkupõrke kuju. Kogu linna elanikkond jagunes kahte leeri. Alles Francisco Pizarro üleklik Cuzcosse ühmurite lõpetas tüli. Pärast leppimist, mille alusel jäi neutraalne esialgne kokkulepe, siirdus Almagro ekspeditsiooniile Tšiilisse, Francisco Pizarro aga tagasi Limasse selle elutsööd jälgima.

Almagro ja Pizarro lahkumisel Cuzcost

---

1 Прескотт, lk. 141 ff.

oli jäänud siia ainult väike sulgestusüksus Pizarro vendade Juani ja Gonzalo käsu all. Sellist soodsat olukorda otsustas ära kasutada inka Manco, kes tundis sobivana ja rõhuvana hispaanlaste ülivõimu. Oli saabunud soodne juhus rabanenda hispaanlaste eestkoste alt. Ülempreester Villac Umu ülesandeks jäi koos Almagroga minna ekspeditsioonile, et võimalust mööda elanikkonda ülistõusule õhutada hispaanlaste vastu. Ise pidi ta seepeale salaja tagasi pöörduma. Inka ise pidi sama tegema Cuzco lähemas ümbruses. Manco kadunuine linnast ei äratanud hispaanlaste tähelepanu, sest nüüdsuii polnud tal mingit võimu valitsusaparaadi kaasa rääkimiseks. Sat selleest valvasid inka iga sammu üle hiljuti alistatud suguharu Cuzcos elavad liikmed, kes ei soovinud alluda inkale. Need kandsid nüüdsamatult ette inka ärasõidust Juan Pizarrole.

Juan Pizarro tõttas otsekohe põgenikku pälitama ja leidiski selle Cuzco lähedalt tihnikust. Manco võeti kinni, viidi vangina Cuzcosse ja lasti teda sal rangelt valvata. Näis, et ülestõusu kavatsus on läbi kukkunud.[1]

Vahepeal oli Peruusse tagasi pöördnud Hernando Pizarro, kes määrati Cuzco valitsejaks. Kuigi Hernando oli käre ning upsakas oma kaasmaalaste vastu, käitus ta

1 Прескотт, lk. 145 ll.

indiaanlastega lubemalt. Nii tuli ka, et ta vabastas Manco vangist ja et viimane võitis täielikult Hernando usalduse. Kasutades kurjasti usaldust, tegi Manco taas katset ülestõusu organiseerida. Kulla toomise ettekäändel sai Manco loa lahkuda Cuzcost. Kahe hispaanlase saatel.

Mööduvs juba nädal ja inka polnud Mancot veel tagasi. Hernando tundus, et ta oli valesti toiminud; tema kahtlust kinnitasid veel Mancole vaenulikud indiaanlased. Sellepärast tegi ta konsuldusse vennale Juanile minna otsima Mancot ja tuua ta tagasi Cuzcosse vangiga. Umbes 6 liigi kaugusel Cuzcost kohtas Juani salk kahte Mancoga kaasalaimud hispaanlast. Need teatasid, et inka on sepitsenud ülestõusu hispaanlaste vastu ja on kogunud suure armee.

Katsutades Yukay jõeni, nägid hispaanlased vastaskaldal mitme tuhande mehelist indiaanlaste armeed Manco juhtimisel. Forseerides jõe kohtasid hispaanlased seinii nägematut visa vastupanu. Kasutades oma rõhuvat arvulist ülekaalu, ümbritsesid indiaanlased hispaanlast igast küljest. Käes äge lahing. Lõpuks siiski löödi indiaanlased põgenema, kuid ka põgenedes ei saltunud nad paanikasse: vahetevahel nad peatusid, et hispaanlast üle kiluda noolte sahega.

Vutes öö fasanolikul, nägid hispaanlased oma öudusecks pärgmisel hommikul, et kõik mägitee ja mäekünnad aina mustemaks indiaanlaste sõdureist. Oli hullumeelsus mõelda püüda nendest läbi tungida. Juan P. Žarrol ei jäänud muud üle kui öelda fasanolikul. Parajasti samal ajal sai Juan teate oma vennalt Cuzcost palvega kõigi kiirmas korras appi tulla, kuna linn on raevukas poolt ümber piiratud.[1]

Kui Juani salk jõudis Cuzco läheduse, nägid nad linna ümbritsetud olevat tohutust indiaanlaste armeest. Niikaugele, kui oskas ulatus vaatama – kõikjal sätendasid päikese käes nende piigid ja sõjavaprid. Juani salk oli hämmeldatud, kuid pidi siiski iga hinna eest linna tungima. Nende smuutseks oli teinud indiaanlased ratsutamisel, ronid laskesid nad rabalt läbi.

Hirnaadu oli säõmus vendade kohates, sest nüüd ulatus nende jõud ca 200(!) meheni pluss 1000 neile truuks jäänud indiaanlast umbes 200 000-päise indiaanlaste armee vastu. Harilikes tingimustes oleks selline väputõus purunes lõmastatud ja laiali hajutatud nagu hommikune udu, kuid relvastuse nii suure erinevuse korral pole asi hoopiski nii lihtne. Cuzco piiramine algas vabariikide esimesel päeval 1536. aastal. „See piiramine kujutab endast indiaanlaste ja eurooplaste vahelise kõige

[1] Прескотт, lk. 148 ff.

hülgavamaid nõuteid ; piiramise ajal mõlemad pooled olid kõige mitmekesumas kokkupuutes teine-teisega, millist polnud varem olnud kogu Peruu ekspeditsiooni ajal." 1

Indiaanlased tõdesid oma kogemuste najal, et oma vilitsate relvadega on neil raske võidelda hispaanlaste paremate relvade vastu ja sepärast tarvitasid nad juba hispaanlaste enese poolt neude vastu rakendatud ja äraproovitud rahendite – tuld. Põlevad nooled vuhisesid linna kohal; saltudes maja-katustele, süütasid need põlema, sest katused olid õlgedest. Niimoodi muutsid nad oma kauni pealinna varemete hunnikuks, säästes tuleost ainult päikese- ja päikesemõõte-maja.

Piiramise algul kaotasid hispaanlased oma hooletuse nõrga muretuse tõttu eespoolnimetatud kindluse, mis oleks pakkunud head kaitset. Hispaanlased elasid pidevas võitlusvalmiduses olukorras. Neude tuha oli muutunud nukraks, mida sõnarohkemad nad igasugused kunstipärad kogu maad haaravast ülistõõsust. Viimasest polnud mitte päris aluseta, ainult nad olid liialdatud. Hispaanlaste õnnelikku visati platsile, kus nad elunesid, mitu neude kaasmaalaste pead.

Hispaanlased olid meelheitel: osa oodivitas rajada tee läbi vaenlase leeri mere äärde, ent ülemad olid sellele otsustavalt vastu. Lepiti

1 Пресконн, lk. 151.

kokku, et on vaja teostada väljasõõst linnast, et heidutada niimoodi rudiaanlasi ja neil tuju ära võtta kallaletungijaiks.

Kuigi väljasõõst õnnestus, näitasid indiaanlased ülles visna head korda. Mõned indiaanlased löid hispaanlasi nende enese relvadega, mis olid neilt ära võetud. Ei puudunud isegi mõningad hobused rudiaanlaste laagris. Sellest sulutes tuleb märkida, et inkad olid palju paindlikumad kui atsteegid, kes üial ei istunud hobuse selga.

Järgmiseks ürituseks oli hispaanlastel kindluse taasvallutamine, mis polnud sugugi hädaohutu, kui arvestada, et ta oli ümbritsetud kahekordse müüriga. Kindluse vallutamine jäi Juan Pizarro hooleks. Esimesest müürist õnnestus neil läbi tungida ilma kaitsjate tähelepanu äratamata, kuid liginedes teisele müürile, hakkas hispaanlastele kaela sadama kive, nooli jne. Kindluse vallutamisel sai Juan kiviga hoobi pähe, mille tagajärjel ta paari nädala pärast suri. Suurte pingutuste hinnaga õnnestus hispaanlastel kindlus vallutada. Kuid inka ülikad, kes juhtis iseklikult kindluse kaitsmist, polnud võimalik kinni võtta, sest tema, nähes edasise vastupanu mõttetust, hüppas ühest kindluse tornist pea ees alla ja suri oma rahaga väärilise patrioodina.

Nädal möödus nädala järele ja ikka

polnud näha mingit abi: Indiaanlased rünnasid linna iga hommikuse algpäevil. Ühigi neid löödi tagasi, tekitasid nad ometi kaotusi ja nii arvestada hispaanlaste nauruväärselt väikest arvu, on arusaadav, et iga mees oli tähtis. Nüs aga kõige rohkem meelehärmi hakkas tekitama, oli toidupuudus, sest linna oli piiratud juba üle 5 kuu. Sest ka Indiaanlastel hakkas kimbutama sama raskus, polnud ju nii lihtne ümal pidada paarisaja-tuhandelist armeed. Inka Manco oli sunnitud põllutööle alguses saatma osa armeed laiali, ise tõmbus ta tagasi kindlustatud kohta Tambosse. Ainult tühine osa jäeti Cuzco ümbrusse.[1]

Vaimustusega pälgisid hispaanlased Indiaanlaste laialiminekut. Äparii tmatult piirdusid hispaanlased lähedalasuvaisse küladesse toitu hankima. Hispaanlased ei rahuldunud üksnes toidu hankimisega ja enda-kaitsega: see oli ainult hädaabinõu. Vaja oli mõelda, kuidas saada muusti olukorra täielikuks peremeheks. Kõige sobivamaks võtteks peeti Inka ehse vangivõtmist, mis oleks ühel hoobil lõpetanud ülestõusu.

Nii siirdusid Hernando Pizarro ca 80-meheline salgaga Tambosse, et vallutada viimane ja Inka Manco vangi võtta. Hernando leidis Tambo olevat üle ootuste hästi kindlus-

1 Прескотт, lk. 156 ff.

tatud. Ta tahtis ära kasutada tuntud sõjakunsti võtet, ootamatust. Selleks ta hiilis koidu ajal kindluse ligi, arvates, et tabab indiaanlast magavaina. Kuid seekord ei lastnud indiaanlased end üllatada, nad olid valvel ja noolte, kivide ning odade rahe sadas hispaanlastele kaela. Neil ei jäänud muud üle, kui taganeda ja tagasi minna Cuzcosse. Indiaanlased ei jätnud hispaanlast rahule ka tagaanemise ajal, vaid tülitasid neid kuni Cuzconi. „Kuid see oli inka viimne võit." 1

Kogu Cuzco viiekuise piramise ajal ei saanud Francisco Pizarro mingeid teateid oma rendadelt, sest kõik saadetud käsklalad püüti kinni indiaanlaste poolt. Kui Lima jõurole ähmus indiaanlaste sõjavägi Lima pärama, siis taipas Pizarro silihästi, et Cuzcos toimuvad kiadlasti samasugused sündmused. Mõne verise lahingu järel loobusid indiaanlased Lima piiramisest, mis oli strateegiliselt soodsas asendis. Nüüd saatis Pizarro abiüksused Cuzcosse, kuid üksi nist ei jõudnud pärale, sest nad langesid indiaanlaste küüsi. Mitte mingeid teateid saadus kahelt saadetud abiüksuselt, kardis Pizarro kõige pahemat ja saatis veel kolmanda salga. Ellu sel õnnestus teada saada kogu lugu. Teisest abiüksusest oli Inkombel pääsenud 2 hispaanlast, need

1 Прескотт, lk. 161.

teatavaks asjade tõelise seisu."

Samal ajal, kui toimus hispaanlaste nii palju muret tekitav Cuzco piiramine, viibis Almagro oma meestega Tšüli ekspeditsioonil. Esimese poole oma teekonnast marssis Almagro mööda inkade tõpatee ja seda marssi võib seepärast võrrelda mõnusa jalutuskäiguga, kuid teise pool teekonnast, mis toimus läbi Kordiljeeride mäestiku, oli juba kannatuse prooviks. Peale jääpööritavate kuristike ja mürisevate mägijõgede tuli' taluda veel lõikavat pakast, mis oli nii tugev, et mõnedel läksid küüned lahti', mõnedel külmusid terved kehaosad. „Tõepoolest külm veedel mägedel on nii tugev, et nüüd kui pärast, kui don Diego pöördus tagasi Cuzcosse, ta leidis paljudes kohtades veeda kehad, kes olid surnud, ja olid päämad tardunult püsti seisma vastu kaljusid oma esimesel teekonnal, hoidsid käes veel oma hobuste ratsmeid, kes olid samuti'gi külmunud ja selle tõttu oli niisama värske nagu niisama roiskumata, justnagu oleksid nad surnud mõni hetk tagasi." 2

Sammudes tühjas ja külmas lumekõrbes, lisandus kõi'gele veel näl'g. See muutus nii kohutavaks, et kaasasolevad noliaanlased sõi'd oma kaaslaste laipu, hispaanlased surnud ho-

---

1 Brehm, lk. 709-710.

2 Zarate, Histoire du Perou, lk. 177.

buste liha.

Lõpuks jõudsid hispaanlased ca 30. lõunalaiusel olevasse Cocumbo orgu. Siin peatusid nad, et pärast läbielatud kannatusi täiendada end toidutagavaradega. Almagro saatis siit oma ohvitseridest tugeva salgaga lõuna poole luureretkele. Su salk jõudis välja inkade valduste äärmise piirini, araukaanide maani. Viimased olid väga sõjakad suguharud, kes kaitsesid visalt oma sõltumatust. Sel ajal saabus Almagro juurde üks ohvitser Perust, kus tõi kaasa kuningliku patendi, mille järgi Almagro oli määratud suure maaala kuberneriks Perus. Pizarrod olid püüdnud kinni pidada patendi saatmist hiiukaua, kui võimalik.

Almagro mehed hakkasid nõudma tagasipöördumist, millega Almagro ka nõustus pärast patendi saamist. Jõudes Cuzco provintsi kuulis Almagro oma õnnestuseks inkade ülistõusust ja sellest, et inka Manco on suure armeega laagris Calinna lähedal. Almagro, kes oli Mancoga sõbralikus vahekorras, otsustas temaga ühiselt välja astuda Pizarrode vastu, et jalule seada oma õigused Cuzco üle. Sellest ta saatis oma saadikud Manco juurde. Manco võttis nad hästi vastu ja määras kohtumispaiga ning -aja.

Vahepeal sai Hernando Pizarro tea-

teid Almagro kavatsusest Cuzco suhtes. Kuigi Hernando jõud olid väiksemad vastase omast, ei kavatsenud ta Cuzcot rabatahtlikult loovutada. Kuigi Manco määras kohtumise Almagroga, ei usaldanud ta hispaanlast, vaid ründas teid. Tšiili ekspeditsiooni vastased taluvad hispaania sõdureid ei lasknud end heidutada vastase arvulisest ülekaalust. Pärast mõõdetunnilist ägedat hüüdlist löödi indiaanlased põgenema, kes tõmbusid tagasi Andide ligipääsmatutesse kitsustikesse Villcapampa rajoonis.

Nüüd saatis Almagro oma saadikud Cuzco linnavalitsuse juurde, nõudes enese tunnustamist seaduslikuu valitsejana. Kogu selle diplomaatilise tegevuse ajal laskis Hernando Pizarro hoolega linna kaitsevalmis seada. Pahameelega teadis Almagro, et kuberner, s.o. Francisco Pizarro, on saatnud Cuzcole appi tugeva üksuse Alonso de Alvarado juhtimisel. Et eemaldada abijõude ja saada olukorrast peremeheks, tungis Almagro vihmasel ja pimedal 8. aprilli öösl 1537. aastal Cuzcosse vastupanu leidmata. Siirdudes Hernando Pizarro maja juurde, mida valvas 30 sõdurit, kes osutasid nüüd vastupanu. Ägedamast vastupanust, süütasid Almagro kaaslased maja põlema. Alles siis alistus Hernando Pizarro.[1]

Almagro sai tõelikuks valitsejaks.

---

[1] Прескотт, lk. 163 ff.

Pizarrod pisteti vangi, pealselle veel paarkümmend tähtsamat ratsanikku. Linnavalitsus tunnistas kõhklemalult Almagro võimu. Cuzco vallutamine Almagro poolt sai veerise kodusõja alguseks, mis lõppes alles puhtivate hispaanlaste mõrvamise või langemisega.

Esimeseks asjaks, mida Almagro tegi pärast võidu saamist, oli teate saatmine de Alvaradole nõudega, tunnistada teda, Almagrot, kui seaduslikku Cuzco valitsejat. Alistumise asemel Alvarado laskis saadikud ahelda ja informeeris kuberneri Limas. Almagro otsustas jõuga sundida oma võimu tunnustama. Paljud Almagro kaaslased palusid lasta vangis olevad Pizarrod lukata, sest hispaania vanasõna ütleb: el muerto no muerdia (surnu ei hammusta). Almagro siiski ei nõustunud sellega.

Alonso de Alvarado asus Abancay jõe ääres. Võitlus ei kestnud kaua ja Alvarado andis end koguni palgaga vangi. Selle aja sees ootas Francisco Pizarro Limas kavaatamatult lisajõude, kuhu lõpuks ka saabus ca 400 mehe ümber. Nendega asus ta teele Cuzco poole, et vabastada linna inkade haardest, nagu oli tema viimane informatsioon. Alles teel kuulis ta valeske, et vahepeal on toimunud põrutavad sündmused: Almagro on Cuzco peremees, ta vennad on vangis, Alvarado samuti. Saades

need teated, pöörates Pizarro kiiresti tagasi Limasse, et kindlustada linna võimalike Almagro rünnakute vastu.

Samaaegselt saatis ta saatkonna Espinoza juhtimisel Cuzcosse, et tüli regulleerida. Almagro, kõrgiks muutunud oma edust, esitas pretensioone isegi Lima peale. Läppimisest ei tulnud midagi välja ja läbirääkimised katkestati.

Almagro otsustas enne oma tüli regulleerimist Pizarroga asutada saalama mere äärde ja kõrvaldada välgasõõst Inka vastu, et kaitsta Cuzcot Rodiaaulaste edasiste kallaletungide vastu.

Inka oli aga juba üle oma algatusel lahkunud Tambost ja siirdunud Villcapampa mägisrajooni. Siit ta tülitas hispaanlasi nii sageli kui võimalik, nottis väiksemaid üksusi armutult maha ja võttis ära nende relvad.

Almagrole soovitati enne Cuzcost lahkumist jälitegi lõpp teha Pizarrodele. Üks selle nõudjaid ütles prohvetlikult: „On teada,... et Pizarrod ei unusta üldgi solvamist, kuid see solvamine, mis sai talle osaks Almagro poolt, on liiga suur ja seda ei ole muidugi võimalik unustada." [1] Ka sekord ei võtnud Almagro kuulda seda nõuannet.

Lahkudes Cuzcost võttis Almagro endaga kaasa Hernando Pizarro, kuna teised rangid jäid

[1] Прескотт, lk. 168.

edasi Auzcosse. Varsti teatati Almagrole, et vangid on põgenenud ja õhaelikult jõudnud Francisco Pizarro juurde. Kui viimane polnks teinud ettepanekut alustada uuesti läbirääkimisi, oleks Hernandol kindlasti läinud Täbarasti.

Vastaspoolid kohtusid novembris 1537. aastal. Läbirääkimised läksid üle vastastikusteks etteheideteks ja sõnelusteks. Lõppude lõpuks lahenes asi siiski sellega, et Auzco jäi Almagro mõjupiirkonda ja Hernando Pizarro lasti vabaks.

Almagro, et aeutada austust vangile, külastas teda isiklikult ja avaldas lootust, et kõik halb unustatakse. Mõned Almagro lähtsad abilised saatsid Hernando nend Francisco laagrisse. Viimane võttis kogu saatjaskonna nii sõbralikult vastu ja kostitas neid nii suurepäraselt, et Almagro tõstiselt uskus unustatud olevat kõik lahkhelid. Ta ei tundnud Pizarro jultumust. [1]

Vaevalt olid lahkunud Almagro ohvitserid Pizarro juurest, kui ta kutsus kokku nõupidamise, kus ta meenutas kõike Almagro poolt tehtud halba ja lisas veimustatud hüüete saatel, et nüüd on saabunud tasumise tund. Hoolikalt tehtd võitluseks ettevalmistusi.

Kui kõik oli valmis kättemaksmiseks, teatas Pizarro Almagrole, et ta ei tunnista enam

1 Прескотт, lk. 169.

kokkulepet ja nõudis Almagro koobunnist Cuzcost, vastasel korral ta ei vastutavat tagajärgede eest. Nüüd avanesid Almagro silmad. Ta taipas, et oli ekstimud oma vaateis Pizarro suhtes. Kõigele lisaks tabas Almagrot raske haigus, mis tegi tal võimatuks sõjaliselt operatsioone juhtida.

Almagro pataheitepanu oli koondatud Cuzcole, et see hõivata enne vaenlase saabumist. Jõudes Cuzcosse, peeti sõjanõu. Mõned arvasid, et on vaja end kaitsta linnas, kuid võitis neude arvamine, kes soovitasid vaenlast vastu võtta maastikul. Almagro meheid, kellede arv ulatus umbes viiesajani, seati võitlusvalmis linna läheduse lagedale maastikule.

Varsti ilmusidki Hernando Pizarro juhtimisel mäestikust hispaanlased. Et oli juba õhtu, jäid nad öökorterisse, kavatsedes lahingut alustada järgmise päeva hommikul. Hispaanlaste omavahelise tüli tõttu tuli kuluturlane ümbruskonnas. Seda mõnusat vaatepilti jälgima ridaanlased, sest neile oli teadagi, milline pool oleks võitmal- peaasi, neude vaenlast oleks vähemaks jäänud. 1

1538. aasta aprilli lõpul toimus 2 tundi kestnud äge lahing Pizarro ja Almagro rühmitiste vahel Cuzco läheduse Las Salinas'i juures. Mõlemad pooled võitlesid vahvalt, nagu

1 Прескотт, lk. 170 ff.

täidaksid nad suurt missiooni ja ei peaksi madalat vennatapu sõda. Almagro vaatas haigena lähedalolevalt künkalt lahingu käiku. Nähes, et tema rühid kaotavad, sõitis ta mööda seljas Cuzco kindlusse poole, kuhu otsitu vaenlase poolt üles, viidi rõõmujõmbeldusega linna ja heiduti seal samasse vangikongi, kus enne olid Pizarro vennad.

Hernando ei unustanud tõesti Almagro solvamist. Seda näitab kasvõi selgi pisike juhtum enne Salinas'e lahingut, kus ta olevat hüüdnud, kuuldus, et Almagro on raskesti haige: „Jumal hoidku ... kui marssal (s.o. Almagro – P. K.) surub enne minu käte saatusist!“[1] Varisevlikult tuseldus, nagu juudas kunagi, Almagro ust hoolitsemist, küllastas Hernando sageli Almagrot ta vangikongis ja trööstis teda – kõike selles, et anda kilpi seda häirivam hoop või nagu öeldakse: silitas koera selles, et teda lüüa. Almagro hakkas tõsi uskuma, et Hernando on ta sõber. Kogu selle skulptuurimise ajal toimus aga tõsielulist räpane peitemäng: Almagro kohta koguti süüdistusmaterjali. Ei olnud puudu niist näitusest inimolendlitest – õigupoolest nad ei väärigi inimese nime, sest inimene kui homo sapiens eeldab midagi kõrgemat, avaramat – kes ruttavad lõnitades, et teenida oma isandalt kannuseid, nagu seda paraku praegugi võib

[1] Прескотт, lk. 175.

võib külluses kohata, esitama oma süüdistusi. Isegi säärasteid alatuid ei puudunud, kellele Almagro oli teeneid osutanud ja kes nüüd, tema hädas olles tulid sellest kasu lõikama eesti rahvatarkuse põhimõttel: kust leud, sealt meel. Sellise väpse metoodi abil koguti Almagro vastu 2 tuhande lehekülje ulatuses süüdistus ih folio. Sut sama hästi oleks võidud Almagro nime asemele panna ükskõik millise konkistadoori nimed, sest ühesugused roimarid olid nad kõik: ikka ainult suuremal, teine vähemal määral.

Polnud siis ime, kui Hernando teeskluse püüniesse sattunud Almagro, kuulda saades nn. kohtuotsusest teda hukata, sattus täielikku segadusse. Mis puutub tema pojasse Diegosse, siis vähemalt selle oli Hernando säästnud sellega, et saatis ta oma venna Francisco juurde.

Francisco Pizarro viibis nende sündmuste ajal Limas ja ootas seal kärsitult Almagro asja lahendamist. Tegelikult oli Francisco see, kes nähtamatult juhtis asjade käiku, kuigi ta igal võimalikul juhul laskis välja paista hoopis vastupidist.

Aasta pärast Almagro surma tuli käsk Hernando Pizarrol Almuda Kastiiliasse anda Almagro küsimuses, sest Almagro sõbrad olid püüdmatult asja ette kandnud

kuningale. Hernando murelt oli võimalikult rohkem varandust kokku ajada, et sellega kinni maksta oma teod.

Enne ärasõitu manitses Hernando Francisco Almagro käsilaste eest. Francisco nõttis seda naljana, kuid liiksemad sündmused kinnitasid Hernando õigust.

Jõudes Hispaaniasse võeti Hernando Pizarro ühtlasi külmalt vastu. Selle vastuvõtu võlgnes ta Diego de Alvaradolt, kel oli häid sidemeid ja suur mõju avalikkusele. Kuigi Hernando ilet ei peetud formaalselt kohut, paigutati ta vanglasse, kus istus tervelt 20 aastat, väljudes 1560. a. juba hädise vangana.

Perus alanesid olukorrad, sest valitsus omavoli, nõudis valitsusi vahelduvalt. Sellest said valitsused Vaca de Castro, kes oli tuntud ausa ning aruka inimesena. Ta püüdis jälgima hiljem konsulteerima Pizarroga, viimase surma korral aga võimu enda kätte võtma fütliga „kuninglik kuberner". 1540. a. teisel poolel asus Vaca de Castro teele.

Samal, 1.o. 1540-aastal, võeti Inka Manco vastu ette Gonzalo Pizarro juhtimisel suur sõjakäik, et ükskord lõpp teha tema rünnakuile ja hispaanlaste tapmisele, mida ta harrastas kogu selle aja, mil ta oli tagasi tõmbunud Vilcapampa mägipiirkonni. Sõjakäik ei andnud mingit otsustavat tulemust ja

Gonzalo pöördus tagasi oma venna juurde.

Pizarro, nähes, et relva abil pole võimalik võita Mancot, tahtis proovida läbirääkimisi. Ta saatis inka juurde Cuzco piiskopi, keda Manco eriliselt austas, et teha ettepanek läbirääkimisteks. Manco nõustuski. Pizarro saatis ühe neegerorjaga enne kohtumist rikkalikult kingitusi Mancole, et meelestada teda sõbralikumalt. Kuid varsti sai ilmuda neeger indiaanlaste eelpostide juurde, kuita kinni võeti, paljaks rööviti ja piinates hukati. Sellest kuuldes saadeti koobus Pizarro igasugustest läbirääkimistest. Kättemaksuks negri hukkamise eest sai Pizarro hakkama vel julmema häbiväärse teoga, kui seda oli negri tapmine. „Tal (s.o. Pizarrol – P.L.) oli nimelt õnnestunud vangi võtta silmatorkavalt ilusat inka konkubiini, keda inka lisaks veel kirglikult armastas. Selle õnnitu laskis Pizarro alasti võtta, puu külge siduda, oma põhjratu sõdurite poolt veristeks piitsutada ja siis nool-tega niikaua haavata, kuni ta surnuna kokku rajus. Ilma ühtegi valuoiet kuuldavale toomata talus see kangelaslik indiaanlanna kõik piinad." 1

Lõpuks leidis Pizarro vahendi, mille abil oli võimalik indiaanlased lõplikult alistada. Need olid sõjavaelised kolooniad, nagu

1 Brehm, lk. 724.

neid Isaari-Veneski üksvahe rajati: Koroli-jeriide kiltmaal elavailt indiaanlastelt võeti neude põld ja jagati hispaania asunikele või inkadele vaenulikele suguharudele. Kolonistid said Pizarrolt vajaliku relvastuse ja muu varustuse kohustusega elmeda esimesel kutsel. Esimene koloonia kanalis nimetust Villa de Huamanca, teine Villa de la Plata. Kolooniad ümbritseti tugevate müüridega. Peale sõjaliste otstarbe kujutasid nad endist ka kohalikke kaubanduspunkte. Kolooniate rajamine sundis Mancot lõpetama oma rööv käigud ja elama tagasitõmbunult Villcapampa mägisajoonis.

Nüüd lõpuks näis saabunud olevat Peruu vallutajale, Francisco Pizarrole, pärast kõiki vintsutusi rahuliku elu õnnis ajajärk. Ta oli jõudnud oma võimu tipule ja püüdis jõudu mööda terveks saada maale lahingute poolt tekitatud haavad. Ta tundis end nii kindlana oma võimus, et ta ei pidanud millekski sõprade nõuandeid, kes hoiatasid teda Almagro käsilaste vandenõus. Vandenõulased teatasid isha avalikult, et ootavad juba ihutud, millega kõrvaldada tiraann. Ainult Pizarro näis pimedusega olevat löödud.

26. juunil 1541. aastal kogunesid vandenõulased noore Almagro majja ja formasid

salt mööda tänavaid kisaga: „Elagu kuningas! Surm reeturile!" Pizarro majja. Siin toimus äge võitlus, kuni lõpuks Pizarro pumiti läbi vandusseltslaste mõõkadest.[1]

Nii langes siis see ebaharilik inimene, sest suureks oleks raske teda nimetada, või seda ainult sel juhul, kui suuruseks nimetada rööraste maade vallutamist ja võimalikult paljude inimeste tapmist.

Pizarro oli mõrvamise ajal umbes 65-aastane. Kuigi mitte kunagi abielus olnud, oli tal Atahualpa tütrega 2 last.

Pärast Pizarro surma sai Peruu viitsekuningaks juba nimetatud Vaca de Castro. Tema esimeseks asjaks oli Pizarro mõrvarite karistamine ja maal puhkenud rahutuste mahasurumine. Rahutuste ürituse likvideerimise eesmärgil lubas ta kõigile rebatahtlikult alistuvaile mässulistele andestust.

Ka Manconi, kes elas koos mõnede suurseguste rudiaanlastega ja Almagro sõdurite hulgas Villcapampa mägirajoonis eksiili elu, olatusid teatel Pizarro mõrvamisest ja uue asekuningaga andestusest. Manco oli nõus alluma uuele asekuningale, sest eksiili elu oli teda ära tüüdanud, ja saatis hispaanlase Gomez Perez'iga vastava palve Vaca de Castrole. Viimane oli iliröömus, et kar-

1 Brehm, lk. 725 ff.

detav vaenlane nii hõlpsasti alistub ja saatis südamliku kirja Perez'iga Villcapampasse Mancole, kus ta kõik audustas ja kutsus Mancot Limassé. Perez käitus oma nõõrustaja Manco suhtes viisakalt ja väljakutsuvalt, nii et Manco tegi talle märkuse ta viisakuse kohta. Kuigi sõdur aga tükkis see-eest Mancole käsitsi kallale, nii et viimane oli sunnitud teda samuti kätega eemale tõukama. Vihastudus selle üle, et selline madal olevus nagu oli seda inka hispaanlast silmis, julges „kõrgema rassi" esindajat kätega puutuda, virutas Perez kõigest jõust kuuli munaga Mancole otse pähe, nii et see silmapilkselt suri.

Ligiduses olevad indiaanlased nakkid Manco surma eest hispaanlastele kätte sellega, et nad hispaanlased maha nottisid ja nende laibad tulle viskasid.

Nii langes 1544. aastal sõjaliku ja käe läbi viimane inka, kes katsus oma kodumaad hispaanlaste haaratest vabastada. Algusest sõbralik hispaanlaste vastu, kuid kibedate kogemuste najal tundma õppides nende kiskjalooomust, loobus ta neutraalsest suhtlemisest ja elistas elada tagasitõmbunult mäestikus.[1]

Enne kui käsitleda 3 viimase kroonitud inka valitsejat ja nende kõrvaldamist hispaanlaste poolt, on vaja lühidalt

1 Brehm, lk. 732 jj.

likku alistamist hispaanlastele, on huvitav tutvuda veel järgmise ekspeditsiooniga.

Enne oma surma Francisco Pizarro usaldas venna Gonzalolle Quito provintsi valitsemise, ühtlasi soovitas uurida rohkem kuldseid fundmaid maid, kus, nagu räägiti, kasvas kaneel.

Ollus teinud kõik vajalikud ettevalmistused siirdus Gonzalo Pizarro 1540. a. algul oma kuulsale ekspeditsioonile, mis vältas 1542. a. kesk paigani, ekspeditsioonile, „... mis seal esinevate raskuste ning hädaohtude, oma kestuse ja temast osavõtjate suuruselt kindluse pärast ei oma võrdlust endale võõrdset Ameerika avastuste ajaloos."[1]

Kordilleeride mäestikus tuli talvida Gonzalo mustel samasugust külma nagu Almagro omadelgi. Samuti elasid nad üle maavärisemise, mis neelas terve küla. Lasku alla mööda Kordilleeride läänenõlva, tuli külma asemele lõunamaine kuumus ja nagu vahet pidamatu õhk. Üle kuue nädala valas vihma nagu aavarrest, niiet rändurid olid märjad nagu kassipojad. Lõpuks jõudsid nad Canelas'eni, s.t. Kaneeli maani, kus kasvasid terved kaneelipuu metsad. Oma äärmise ligipääsmatuse tõttu polnud aga sellest avastusest praeguses olukorras mingit

1 Прескотт, lk. 190.

kasu.

Edasi liikudes jõudsid nad savannidesse, mida ümbritsesid võõrad metsad. Puude jämedus oli siin nii suur, et kunstlist mest kätest kinni hoides vaevalt ulatusid five ümbert kinni võtma. Lõpuks jõudsid nad välja Amatsooni harujõe Napo'ni, kus nägid suurejoonelist koske.

Suurte kannatuste hinnaga jõudsid nad Quitost umbes 400 liigi kaugusele. Siit otsustati pöörduda tagasi. Kokku põudis ainult umbes 80 hispaanlast paarisaja teelläinu asemel. Gonzalo ekspeditsiooni ajal, nagu nägime, toimus Francisco Pizarro mõrvamine, millest Gonzalo tagasitulles kuulis.

Manco, kes hukkus 1544. aastal, järglaseks valitsel indiaanlasel tema vanima poja Xairi Tupac Yupanci. Umbes 15 aastat pärast Manco surma sai Peruu uueks asekuningaks de Mendoza, kelle püüdluks oli alistada rahulikul teel viimane „mässuline" Xairi Tupac Yupanci. Selle saatkonda kingitustega pidid saatma hispaanlased, enne kui Yupanci söandas linnuda asekuningat juurde. Selle ümbruskiras olid hispaanlased oma reeturlikkusega. Yupanci reis kujunes pidulikuks sündmuseks: kõikjal tee ääres tervitasid teda indiaanlased jumbeldusega, otsekui oleks tema naa õeline valitseja.

Atekuningas võttis inka vastu väga sõbralikult; talle anti elumaegne pension ja nimetati Yucay oru valitsejaks. 1558. a. laskis inka end koos abikaasaga ristida ja võttis endale uue nime, Diego. Kaua ta ei saanud maitsta oma kristlase-elu, sest juba 1561. a. suri ta äkitselt. Indiaanlaste arvates olevat hispaanlased ta mürgitanud."

Pärast Xairi Tupac Yupanc'i surma valisid Villcapampa ja selle ümbruses asuvad indiaanlased uueks inkaks Ausi Titu Quispe Yupanci. Viimane laskis ära lõigata kõik sidemed välismaailmaga, et elada siin oma õukonnaga justnagu oleks ta endine Tahuantinsuyu valitsejа.

Oma „splendid isolation'i" peale vaatamata õnnestus ühel mungal põgeda Villcapampasse ja ümber pöörata nagi inka enese ning ta coya, s.o. Francise. Inka sai lisaks indiaanlaste nimele veel kristliku nime, nii et teda nimetati nüüd Don Felipe Ausi Titu Cusipe Yupanci'ks.

Indiaanlaste preestrid olid nunga edusammude üle äärmiselt vaevunud. Nad õhutasid kõiki väimalikke vahenditega indiaanlasi üles nunga vastu. Neade sõjatsustel oli mõju. Palju ümberpööratuid muutis meelt. Kuid ka nunk oli oma taotlustes äärmiselt visa. Nii 1 Brehm, lk. 734 ff.

moodi kujunes olukord, kus kord oli „Westmaa" all ja „Päikelint" peal ja vastupidi. Kui aga 1570. a. paiku inka suri, sündistas ta coya munka ja ristitud Inoliaanlasi tema mürgitamises ning neudega õigendati julmalt arveid: nad piinati surnuks.[1]

Ausi Titu Cuispe Yupanc'ki pärgnes viimane troonitud inka Tupac Amaru. Sama aja paiku saabus Peruusse ka uus askeetlikgas Francisco de Toledo, kes oli tuntud oma „raudse ruuka" poolest. Toledo otsustas viivitamatult lõpu teha Tupac Amaru'ki: kas headega või kurjaga. Kuna kõik rahulikud teel tehtud ettepanekud päid taga pärjetas, otsustas Toledo Amaru'le lõpu teha väevõimuga. Ligi paarisaja-meheline relvastatud salk võttis inka vangi ja viis Cuzcasse. Toledo mõistis inka surma mõõga läbi. Ei aidanud kellegi ega ükski palve, muuta surmaotsust. Inka käitus oma surmatunnini rapsalt ning väärikalt. Kui inkat tapmiskohale saatev munk tõlkis talle heroldi sõnad, et teda süüdistatakse reetmises, röövimises, mässamises ja vaenulikkuses hispaanlaste vastu, hüüdis ta heroldile: „Ära kuuluta valet!... Sina, hiisanuti nagu askeetingaski ja kõik Peruesolijad hispaanlasedki, tead väga hästi, et ma pole iialgi plaanitsenud reetmist ei Jlis-

[1] Brehm, lk. 740 ff.

paania kuninga iga tema askalitsepa vastu; pigem teata, et ma süütult surma läken ja askeldungas laseb mind mõrvata, kuna talle nii meeldib. Pachacamac'i, maailmavalitsejat, kutsun ma oma süütuse tunnistajaks." 1

See dramaatiline episood, kurbmäng Peruus, toimus anno 1572.

x x x

Nagu nägime, viidi Peruu vallutamine üldjoontes lõpule 1531-1535.a. vahel. Eat vallutajate olukord polnud veel kindel. Neile vastu puhkesid mitmed ülestõusud. Villcapampa nägirajoonis püsisid inka valitsejad kuni 1572. aastani. Alles siis purustati lõplikult inkade väinn ja pärelikult tuleb 1572. aastat lugeda Peruu vallutamise lõplikuks daatumiks. 2

Niimoodi käputäis sikluseid hävitas inkade riigi, laastas maa, vedas muinasjutulised rikkused välja Euroopasse, muutis rahvaarvud orjadeks, et neid välja suretada ebainimliku rõhumise tagajärjel.

Konkistadooride retkede tähtsus ei piirdu ainult ühe maa alistamisega, sel oli kaugeleulatuvaid tagajärgi kogu Euroopa arengule. „Ameerika avastamine ja ümber Aafrika viiva meretee leidmine lõid tõukeks kodanluse

---

1 Brehm, lk. 753-754.

2. „Inkad", Большая советская Энциклопедия, 2-ое изд., 8, Москва 1953, lk. 164.

uue tegevusvälja ... Ameerika koloniseerimine, kaubavahetus asumaadega ... kutsusid esile kaubanduse, laevanduse ja tööstuse enneägematu õitsengu ning kiirendasid seega revolutsioonilise elemendi arenemist lagunevas feodaalses ühiskonnas." 1

Nõuda kiirendas koloniaalpoliitika uue kapitalistliku ühiskonna põhjalikumat arengut, ühiskonna, mille peale, kui see vabastada rohmastikast, kandis enesel häbitute roimade pitserit ... Kulla ja hõbeda leiukohtade avastamine Ameerikas, päriskaubaste väljapuurimine, orjastamine ja kaevandustesse elusalt mahamatmine, Ida-India vallutamine ja palkaksriisumise algus, Aafrika muutmine pahipiirkonnaks, kus orjakauplejad pravad mustanahalistele pahti — niisugune oli kapitalistliku tootmise ajа pärgu koidik." 2

Lõppsõna.

Need lihekülged nõuab meid „... kõrvale. Kõrvale kodumaast, kõrvale ka asfalteeritud tänavaist ..." 3 Nad nõuab meid ajaloo koltunud lihekülgede puurale, milliseid tavalisest nimetatakse „kuldseiks". Kuid elustades meid kuldseid ajaloo lihekülgi, peame kur-

1 K. Marx ja Fr. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1951, lk. 31.
2. K. Marx, Kapital, I k., Tallinn 1953, lk. 652.
3 Richard Katz Heitere Tage mit braunen Menschen, Berlin 1930, lk. 5.

kestega märkima, et nad on kahtlemata verepritsmetega. Kahjuks on see olnud nii kogu inimkonna olemasolu vältel. Just need vastikud verepritsmed on need, mis tunnistavad ajaloo kuldsete lehekülgede säras. Kui poleks neid plekke, kui surnuguselt ja kaunilt võiks meie ees särada ajaloo raamat ometi ülatamatult mõnekümne sõnuga. Me võiksime kuni endast-unustamiseni nuhelduda nende lehekülgede sirvimisele ja ammutada sealt lõpmatuid aardeid. Ent karm reaalsus päästab selleks, mis ta on. Kuid sellest hoolimata, et iseenesest mõnevõrra on täis mõttekuid kirjutegusid, liiane sealt siiski veel külgalt ühe aegade kestvaid ja vaimu kosutavaid väärtusi. See on kultuur, vaimne päraudus, mis on loodud mõtlikuste kaudsel ja otse meie kiuste.

Oleks aeg müüd, 20. sajandile, mil kultuur on tõusnud peadpööritavale kõrgusele, pätta juba kord selvada täiesti ja mõõkade kliiria. Kui süngel keskajal kisel vaimupimedust ja lokkavat ebausku oli veel mõistetav barbaarsete instinktide võimutsemine, siis müüd peaks nad oma aja olema ära elanud.

Meie ees on sellenimi lahti inkade riigi olemus. Vaatamata nende despootiale, saavutasid nad oma aja kohta küllalt kõrge kultuurilise taseme. Inkad on kahtlemata

andand väärilise panuse kogu ihimkonna varasalve. Neodik võlgnevad eurooplased nii mõnelagi, nagu arusaluses nägime.

Meie silme eest möödub filmina inkade valitsuspoliitika, alistatud suguharude julm kohtlemine, neile elumaila välja pigistamine, ühesõnaga Idamaade orjandusliitule despootiale sarnaner riigikord. Elame kaasa lihtrahva ennastsalgavale tööle ja äärmisele kannatlikkusele, millele toetudes inka ülikad kuhjasid kokku oma muinas-jutulised rikkused ja löid suurepäraseid kunstiteoseid.

Näeme, kuidas seda omapärast rahvast ning kultuuri tuliid häviaama kohkistadaaniol, kelle taktikat otse klassikalise selgusega kirjeldab poet, otse nii selgelt, nagu loeksime mõnda teaduslikku traktaati.

„Mõõk ühes, piibel teises käes
ja ahnus südames —
nii ristitsalwas usutööd
teeb paganate seas.

Ees astub armuõpetus
ja tahmul kaubakavalus,
ja soldatid ja seurad,
kõik rändavad ja rühivad:

„Arm, rahu olgu teiega!
Kuid andke meile linnad, maa,
ja õigused ja kasud kõik,
siis taevas teil on parem paik.

Või veel ei taha? Tundke siis,
et võgivalda on meie viis!"—
— — — — — — — — —

Ja vereojad voolavad
ja maad ja rahvad oigavad..."[1]

Liks despootia vorm asendus teisega, veel rafineeritumaga ja julmemaga kui varem. Kasutades pärismaalaste lihtsameelsust ja omavahelist vihavaenu valitsejad mõnesaja-meheline käputäis seiklejaid sajad tuhanded rahvaarulaskol ja jäinutas oma raudse rusika alla rõimsa Tahuantinsuyu territooriumi. Endise õitsva maa asemele jäätsid nad järele seitsevad ahervarred, kahnatused, pisarad.

Oleme kergitanud võivuks unustuse liniku alleelt Peruu kurbmängult, millesse vahele on liikitud ka säolaulvaid kiiduloule. Oleme jälginud seda kahepalgelist kurbmängu, mille lõppdaatum on 1572. aasta, et taas alla lasta esitüüe ja esitada enesele küsimus: miks pidi see nii olema, aga mitte teisiti?

---

1 Anna Haava, Eesti luule antoloogia, I, Tallinn 1955, lk. 237.

Jah, miks oli see nii? See viib meid teise küsimuse komplekti juurde. Jõuame järelduseni, et ikka ja alati põhijuur igasuguse rõhumise ja vallutamise puhul on võimu- ning saamaha. Nii on olnud juba ürgajast alates. Käputäis võimuahneid karjeriste, mille leppides olemasolevaga, kuigi nende käsutuses on tavaliselt niikuinii luksus ning toredus, küllus ning rohkus, tahavad ikka enam, neude nn ei kustu iial. Ja lihtinimesed, inimkonna rõhuv enamik, peavad maksma oma verega neude jampsike soovide realiseerimise eest. Sõne ei saa tulla mingit paranemist, kui sahvas ütleb neile otsustavalt „ei".

Selletaolised mõtiskelud tekkisid seoses alaliselt täiendatava ajalooraamatu sesse peatükki sõnenudes, mille pealkirjaks on „Tekad ja Perem vallutamine".

Kasutatud kirjanduse loetelu.

Marksismi-leninismi klassikud:

1. Marx, K., Kapital, I k. Tallinn 1953.
2. Энгельс, Фридрих, Диалектика природы, 1953.
3. Энгельс, Ф., О разложении феодализма, „Крестьянская война в Германии", Москва 1953, lk. 153-163.
4. Engels, Fr., Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn 1946.
5. Marx, K. ja Engels, Fr., Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1951.
6. Lenin, V. I., Sotsialism ja usk, Teosed, 10. köide, Tallinn 1952, lk. 64-68.

Allikad ja muu kirjandus:

7. Асвтамшра, Р., История Испании, т. II, Москва 1950.
8. Бейкер, Дж., История географических открытий и исследований, Москва 1950.
9. Бильмь, Колыбель древняго царства инковъ, „Вѣстникъ Знанія", 1915, juuni, lk. 385-392.
10. Brehm, Reinhold Bernhard, Das Inka-Reich, Jena 1885.
11. Cieza, H., Die soziale Verfassung des Inkareichs, Stuttgart 1896.
12. Dschuang, Dss, Das wahre Buch vom süd-

lichen Blütenland, aus dem Chinesischen übertragen von Richard Wilhelm, Jena 1923.
13. Falb, Rudolf, Das Land der Inca, Leipzig 1883.
14. Fuhrmann, E., Peru mit 100 Abbildungen, K. u., Hagen i. W. und Darmstadt 1922.
15. Haava, Anna, Eesti rahvaluule antoloogia, I, Tallinn 1955, lk. 226-254.
16. Hausse, R. P. Émile, Une épopée indienne, Pariis 1939.
17. Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Н. П. Грацианского и С. Д. Сказкина, III к., Москва 1950, ск. 227-229.
18. Индейцы Америки, Труды Института Этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, том XXV, Москва 1955.
19. „Инки", Большая советская энциклопедия, 2-ое изд., 8, Москва 1953.
20. Katz, Richard, Nackte Tage mit braunen Menschen, Berlin 1930.
21. Klein, J. L., Das außereuropäische Drama, II k., Leipzig 1866.
22. Косвен, М., Древнее Перу, „Исторический Журнал", кн. 3., 1941.
23. Косвен, М. О., Очерки истории первобытной культуры, Москва 1953.
24. Кулов, Г., Всеобщая история хозяйства, Москва 1929.
25. Lehmann-Nitsche, R., Coricancha, el templo del sol en el Cuzco y las imágenes de su

altar mayor, Buenos-Aires 1928.
26. Магидович, И. П., Очерки по истории географических открытий, Москва 1949.
27. Markham, The Incas of Peru, London 1910.
28. Mason, Alden, J., Preserving Ancient America's Finest Sculptures, "The National Geographic Magazine", № 5, Washington 1935, lk. 537-570.
29. Middendorf, E.W., Peru, III k., Berlin 1895.
30. Montell, Gösta, Dress and Ornaments in Ancient Peru, Göteborg 1929.
31. Morand, George Soulé, de, Chinese Love Tales, New-York 1935.
32. Paavolainen, Olavi, Risti ja Hakaristi, luulta maailmankuvaa kohti, Helsinki 1938.
33. Прескотт, Вильямъ, Завоеваніе Перу, книга I-III, С.-Петербургъ 1886.
34. Springer, A., Die außereuropäische Kunst, k. VI, Leipzig 1929.
35. Zarate, Augustin, de, Histoire de la découverte et de la conquête du Perou, traduite de l'Espagnol par S.D.C., I k. Paris 1774.
36. Tagore, Rabindranath, Gitandžali, Aednik, Tartu 1936.
37. Tschudi, Culturhistorische und sprachliche Beiträge zur Kenntnis des alten Peru, „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", 39 k., Wien 1891, lk. 3-123.
38. Vega, Garcillasso-de la, Histoire des Incas, rois du Perou, I k., Paris MDCCXLIV.

39. Wickenburg, Albrecht, Ollanta, Peruanisches Originaldrama aus der Inca-Zeit in drei Aufzügen, Leipzig 1893.
40. Wiener, Charles, Essai sur les institutions politiques, religieuses, économiques et sociales de l'empire des Incas, Pariis 1874.
41. Витвер, И. А., География, Ученые записки Московского Университета, кр. 85, Москва 1945.
42. Всеобщая история архитектуры, т. I, Москва 1944.

Literatura loetelu:

1. Brehm = Brehm, Reinhold Bernhard, Das Inka-Reich, Jena 1885.
2. Cunow = Cunow, H., Die soziale Verfassung des Inkareichs, Stuttgart 1896.
3. Индейцы Америки = Индейцы Америки, Труды Института Этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, том XXV, Москва 1955.
4. Косвен = Косвен, М., Древнее Перу, „Исторический журнал", nr. 3, 1941.
5. Кунов = Кунов, Г., Всеобщая история хозяйства, Москва 1929.
6. Markham = Markham, The Incas of Peru, London 1910.
7. Middendorf = Middendorf, E. W., Peru, III k. Berlin 1895.
8. Прескотт = Прескотт, Вилліам, Завованіе Перу, книга I-III, С.-Петербургъ 1886.
9. Zarate, Histoire du Perou, I k. = Zarate, Augustin,

de, Histoire de la découverte et de la conquête du Perou, traduite de l'Espagnol par S. D. C., I k., Paris 1774.

10. Nickenburg, Ollanta = Nickenburg, Albrecht, Ollanta, Peruanisches Originaldrama aus der Inca-Zeit in drei Aufzügen, Leipzig 1893.

11. Wiener = Wiener, Charles, Essai sur les institutions politiques, religieuses, économiques et sociales de l'empire des Incas, Paris 1874.

Sisukord.

Lk.

Sissejuhatus. 1

I Inkade-eelne periood. 13

II Majandus: mäetarjandus, metallurgia, teedevõrk, sõjavägi. 24

III Inkade poliitiline ja ühiskondlik kord.

1. Tahuantinsuyu poliitiline korraldus. 32

2. Tahuantinsuyu ühiskondlik kord. 44

IV Perekondlik elu-olu. 67

V Kultuur: keel ja kiri, koolid ja amautad, usund, kirjandus ja näitekunst, kujutav kunst, teadus. 74

VI Peruu vallutamine.

1. Pizarro 2 esimest reisi Peruusse ja 1529.a. kapitulatsioon. 145

2. Inkade riigi vallutuskäik ja selle tagajärjed. 169

Lõppsõna. 250

Kasutatud kirjanduse loetelu. 255

Lühendite loetelu. 258